

Бошко М. Бранковић
Боривоје Милошевић
Радован Суђић

**СРПСКИ УСТАНАК У БОСАНСКОМ
ВИЛАЈЕТУ 1875–1878. ГОДИНЕ**
(учесници, догађаји, свједочанства)

Бања Лука 2025. година

**БОШКО М. БРАНКОВИЋ
БОРИВОЈЕ МИЛОШЕВИЋ
РАДОВАН СУБИЋ**

**СРПСКИ УСТАНАК У БОСАНСКОМ ВИЛАЈЕТУ 1875–1878. ГОДИНЕ
(учесници, догађаји, свједочанства)**

Издавачи

Институт за хуманистичке и друштвене науке Филозофског факултета
Универзитета у Бањој Луци
Удружење историчара Републике Српске „Милорад Екмечић“

За издавача

проф. др Бошко М. Бранковић
проф. др Боровоје Милошевић

Рецензенти

др Сандра Лукић, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци
др Бојан Стојнић, Архив Републике Српске

Лектура

др Драган Драгомировић

Превод уводне ријечи на енглески језик

др Сандра Лукић

Секретар за издавачку дјелатност

Марко Аћић

Техничка припрема текста и дизајн

Мирослав Галић, ма

Објављивање ове књиге подржало је
Министарство културе у Влади Републике Србије

САДРЖАЈ

УВОДНА РИЈЕЧ / FOREWORD.....	7
------------------------------	---

УЧЕСНИЦИ

Амелица Триво.....	15
Андраши Ђула.....	17
Бабић Голуб.....	25
Билдија Јово.....	32
Бундало Тривун.....	34
Видовић Васо.....	36
Гледстон Вилијам.....	46
Горчаков Александар.....	54
Гутеша Илија.....	60
Давидовић Симо.....	63
Десница Владимир.....	66
Деспотовић Милета.....	68
Дизраели Бенџамин.....	74
Дучић Нићифор.....	79
Еванс Артур.....	84
Зимоњић Богдан.....	90
Игњатијев Николај Павлович.....	93
Ирби Аделина Паулина.....	104
Иријарт Шарл.....	110
Јакшић Алекса.....	113
Јовановић Михаило.....	116
Карађорђевић Петар.....	122
Карановић Ђурађ Ђоко.....	130
Катић Александар.....	133
Качавенда Марко.....	135
Ковачевић Василије Вајан.....	137
Корманош Остоја.....	140
Крецо Перо.....	142
Љубибратић Мићо.....	148
Милановић Вид.....	155
Мирковић Петар.....	160
Пелагић Васа.....	164
Петковић Лука.....	171
Пећанац Јован.....	173
Поповић Петар Пеција.....	175
Ристић Јован.....	178
Стилман Вилијам.....	186
Узелац Петар.....	192
Хубмајер Мирослав.....	196
Хаџић Кирило.....	201
Чавка Симо.....	204

ДОГАЂАЈИ

Битка код Гашнице 1875. године	211
Јамничка скупштина 1875. године	215
Битка за Бијељину 1876. године	218
Битка на Црним Потоцима 1877. године	224

СВЈЕДОЧАНСТВА

Турски документи о устанку у Поткозарју 4/16. августа 1875. године..	231
Манифест огољеле босанске раје, султану турском цару, који у Стам- болу сједи и 500 година са својим великашима, агама и спахијама глоби и гњечи Србе босанце.....	232
Изјава Петра Мркоњића (Карађорђевића)	234
Два писма српским устаницима из Италије.....	237
Молба православних Срба босанских цару руском Александру II, им- ператору велике Русије.....	239
Бошњацима мухамеданске вјере.....	241
Проглас поглавара и војвода васколиких босанских устаника уједи- њења Босне са Србијом 1876.	244
Проглас генерала Ранка Алимпића браћи нашој у Босни.....	247
Проглас књаза Николе народу Херцеговине.....	250
Прокламација босанском народу	253
Турски документи о устанку у Поткозарју 5/17. октобар 1876. године	255
Турски документи о устанку у Поткозарју 3/15. јула 1877. године.....	258
Проглас устаничке владе у Тишковцу упућен народу босанском - Бошњацима 29. 9. 1877.	260
Писмо Јове Билбије митрополиту Михаилу Јовановићу датирано на 13. јануар 1878. године.....	262
Писмо Александра Катића митрополиту Михаилу Јовановићу дати- рано на 14. јануар 1878. године.....	264
Писмо војводâ Вида Милановића и Пере Креце митрополиту Миха- илу Јовановићу датирано на 19. јануар 1878. године.....	266
Меморандум устаничких вођа упућен представницима великих сила на конференцији у Берлину.....	268
Писмо беговима и осталим Бошњацима Мухамедове вјере.....	273
Адреса Херцеговаца његовој свјетлости књазу Црне Горе и Брда Ни- колају I.....	277
Изјава устаничког вођства, при полагању оружја, предата Маној- лу Жакули за генерала Јосипа Филиповића 6/18. августа 1878.....	279
Писмо Симе С. Билбије митрополиту Михаилу Јовановићу датирано на 28. септембар 1879. године	282
Из животописа војводе Пере Креце	284

УВОДНА РИЈЕЧ

Поводом 150 година од подизања устанка српског народа у Херцеговини и Босни, Институт за хуманистичке и друштвене науке Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, у сарадњи са Удружењем историчара Републике Српске „Милорад Екмечић“, приступио је обиљежавању овог великог јубилеја кроз пројекат „Великани српског устанка у Босанском пашалуку 1875–1878. године“, који је подржан од стране Министарства културе у Влади Републике Србије. У оквиру пројекта приступило се изради монографије под називом „Српски устанак у Босанском вилајету 1875–1878. године (учесници, догађаји, свједочанства)“, која је намијењена, не само уским научним/стручним круговима, већ и широј читалачкој публици како би се сачувала успомена на изузетно важне историјске личности, догађаје и свједочанства из времена устанка.

Положај српског народа у османским покрајинама Херцеговини и Босни уочи избијања устанка 1875. године био је веома сложен. Феудални притисак постао је несношљив, а хришћанско сељаштво изложено бруталној експлоатацији и политичкој обесправљености. Држава је умјесто раније десетине захтијевала петину, док су спахије, умјесто трећине, потраживале половину сељачког приноса. Ове околности потврђују извјештаји аустроугарских граничара, засновани на изјавама српских пребјега са османске стране. Они су указивали на потпуну правну несигурност, неједнак положај хришћана и муслимана пред законом, бројне злоупотребе при убирању пореза и прогон српских свештеника.

Основни узрок устанка, како у Херцеговини, тако и у Босни, лежао је у заоштреним социјално-економским односима. Неуспјешне реформе XIX вијека гурале су Османско царство у све дубљу политичку и економску кризу. *Хайишериф из Гулхане* (1839) на-

ишао је на жесток отпор муслиманског становништва. Покушај да се однос власти и поданика регулише *Хаџихумајуном* из 1856. године остао је без практичног дејства, што је само појачало противљење муслиманских феудалаца централизованим реформама. Свака проглашена реформа у пракси је остала пука формалност. Супротности између феудалаца и кметова имале су и етнорелигијску димензију, а друштвену подвојеност пратило је вјерско-национално разграничење, што је устанцима XIX вијека давало изразиту ноту вјерског и националног отпора.

Извори који говоре о избијању устанка у Херцеговини и Босни 1875. године повезују овај догађај са прикупљањем десетине и одбијањем сељака да је плате. Убрзо су социјални захтјеви уступили мјесто политичким циљевима националног ослобођења. Српски устаници захтијевали су од султана слободу вјере, укидање кулука и приреза на десетину, олакшице у пореском систему, заштиту од насиља локалних органа и муслиманских великаша, као и равноправност пред законом.

Српски устанак изазвао је почетак Велике источне кризе (1875–1878), у коју су, поред Србије и Црне Горе, биле укључене и велике силе, прије свих, Османско царство, Русија и Аустроугарска монархија. У Србији је јавно мњење било подијељено, од присталица до противника устанка. Истовремено, Русија и Аустроугарска монархија вршиле су дипломатски притисак на званични Београд и Цетиње да се не мијешају у унутрашње ствари Османског царства.

Ипак, национално оријентисана струја у Србији, инспирисана идејом ослобођења српског народа, одлучила се за рат против Османског царства. Србија је 30. јуна 1876. објавила рат Османском царству, што је имало велики одјек међу устаницима у Босни. Већ 2. јула проглашено је уједињење Босне са Србијом. Колико је објава рата подигла морал устаницима у Босни, толико је пораз Србије код Ђуниса и проглашење примирја у марту 1877. године представљало велики ударац. Србија више није била у могућности да материјално подржава устанак, а из Београда су

стизали савјети устаницима да помоћ потраже код Русије и других словенских савезника. Истовремено, српска влада почела је са умиривањем устанка и поништила је акт о уједињењу. Османска војска добила је нову снагу и приступила је енергичнијем гушењу устанка што је за посљедицу имало устанички слом у Црним Потоцима.

Судбина покрајина Босне и Херцеговине ријешена је на Берлинском конгресу, одржаном од 13. јуна до 13. јула 1878. године. На Конгресу је Аустроугарској монархији дат мандат да изврши окупацију ових османских покрајина. Одлуке Берлинског конгреса представљале су коначан пораз српског покрета за ослобођење и уједињење покрајина Босне и Херцеговине са Србијом и Црном Гором, иако су потоње на Конгресу добиле међународно признату независност и значајна територијална проширења.

У свјетлу свега изложеног, пројекат „Великани српског устанка у Босанском пашалуку 1875–1878. године“ има изузетан значај за очување историјског памћења у историји српског народа у Републици Српској и Босни и Херцеговини. Монографија која је настала као резултат овог пројекта пружа драгоцјен увид у живот и борбу учесника устанка, те истовремено представља важан допринос широј публици у схватању националне и социјалне динамике тог периода.

Захваљујемо свима који су подржали и допринијели реализацији овог значајног пројекта, посебно Министарству културе у Влади Републике Србије и Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци.

Са дубоком захвалношћу посвећујемо ову монографију успомени на јунаке и учеснике српског устанка у Херцеговини и Босни 1875–1878. године, чија храброст и жртва остају темељ за разумијевање и изграђивање националног идентитета и слободе српског народа.

FOREWORD

On the occasion of the 150th anniversary of the uprising of the Serbian people in Herzegovina and Bosnia, the Institute for Humanities and Social Sciences at the Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, in cooperation with the Association of Historians of the Republic of Srpska “Milorad Ekmečić,” initiated the commemoration of this significant anniversary through the project “Great Figures of the Serbian Uprising in the Bosnia Eyalet (1875–1878),” supported by the Ministry of Culture of the Government of the Republic of Serbia.

Within the framework of this project, work commenced on a monograph entitled “The Serbian Uprising in the Bosnia Eyalet 1875–1878 (Participants, Events, Testimonies),” conceived not solely for a specialized community of scholars and experts, but also for the wider reading public. The monograph seeks to safeguard and perpetuate the collective memory of the prominent historical figures, pivotal events, and testimonies associated with the uprising.

On the eve of the 1875 uprising, the position of the Serbian population in the Ottoman provinces of Herzegovina and Bosnia was exceedingly precarious. Feudal pressures had become intolerable, and the Christian peasantry suffered from both brutal economic exploitation and political marginalization. The state, replacing the former tithe, now demanded one-fifth of the harvest, while landowners, instead of the previous one-third, claimed half of the peasants’ produce. These conditions are corroborated by reports of Austro-Hungarian border guards, based on the testimonies of Serbian refugees from Ottoman territories. The reports indicated legal insecurity, inequality before the law between Christians and Muslims, widespread abuses in tax collection, and the persecution of Serbian clergy.

The principal cause of the uprising, both in Herzegovina and in Bosnia, lay in the heightened socio-economic tensions of the period.

The unsuccessful reforms of the nineteenth century drove the Ottoman Empire into an increasingly severe political and economic crisis. The Edict of Gülhane of 1839 encountered strong opposition from the Muslim population, while the attempt to regulate relations between the authorities and their subjects through the Hatt-i Hümayun of 1856 proved largely ineffective. This failure only served to intensify the resistance of Muslim feudal lords to centralizing reforms. In practice, each proclaimed reform remained largely a formality. The antagonism between feudal lords and serfs carried an ethno-religious dimension, and social divisions were accompanied by religious and national distinctions, thus imbuing the uprisings of the nineteenth century with a pronounced religious and national character of resistance.

Sources addressing the outbreak of the uprising in Herzegovina and Bosnia in 1875 associate this event with the collection of the tithe and the peasants' refusal to pay it. Social demands were soon overshadowed by political goals directed toward national liberation. The Serbian insurgents petitioned the Sultan for freedom of religion, the abolition of the *kuluk* and tithe levies, relief within the tax system, protection from the violence of local authorities and Muslim landowners, as well as equality before the law.

The Serbian uprising triggered the onset of the Great Eastern Crisis (1875–1878), which involved not only Serbia and Montenegro, but also the major powers of the time, primarily the Ottoman Empire, Russia, and the Austro-Hungarian Monarchy. In Serbia, public opinion was divided, ranging from supporters to opponents of the uprising. Simultaneously, Russia and the Austro-Hungarian Monarchy exerted diplomatic pressure on the authorities in Belgrade and Cetinje to refrain from intervening in the internal affairs of the Ottoman Empire.

Nevertheless, the nationally oriented faction in Serbia, inspired by the idea of liberating the Serbian people, resolved to engage in war against the Ottoman Empire. On 30 June 1876, Serbia declared war on the Ottoman Empire, an act that resonated profoundly among the insurgents in Bosnia. By 2 July, the unification of Bosnia with Serbia was proclaimed. While the declaration of war initially boosted the

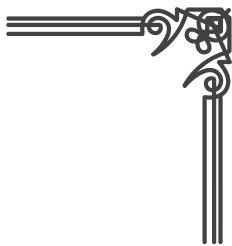
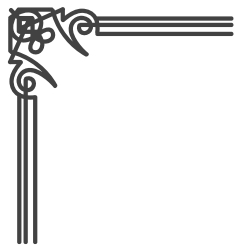
morale of the insurgents in Bosnia, the subsequent Serbian defeat at Dunis and the declaration of an armistice in March 1877 dealt a severe blow. Serbia was no longer able to provide material support to the uprising, and advice sent from Belgrade encouraged the insurgents to seek assistance from Russia and other Slavic allies. At the same time, the Serbian government began efforts to pacify the uprising and annulled the unification decree. With renewed strength, the Ottoman forces undertook a concerted effort to quell the uprising, ultimately resulting in the decisive defeat of the insurgents at Crni Potoci.

The fate of the provinces of Bosnia and Herzegovina was determined at the Berlin Congress, held from 13 June to 13 July 1878. At the Congress, the Austro-Hungarian Monarchy was granted a mandate to occupy these Ottoman provinces. The decisions of the Berlin Congress represented a definitive defeat for the Serbian movement seeking the liberation and unification of Bosnia and Herzegovina with Serbia and Montenegro, although the latter were recognized at the Congress as independent states and granted significant territorial expansions.

In light of the foregoing, the project “Great Figures of the Serbian Uprising in the Bosnia Eyalet 1875–1878” has exceptional significance for the preservation of historical memory concerning the history of the Serbian people in the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. The monograph resulting from this project offers a profound insight into the lives and struggles of the uprising’s participants, while also serving as a significant contribution to the wider public’s comprehension of the national and social dynamics of the period.

We extend our gratitude to all those who supported and contributed to the realization of this significant project, with special thanks to the Ministry of Culture of the Government of the Republic of Serbia and the Faculty of Philosophy at the University of Banja Luka.

With deep appreciation, we dedicate this monograph to the memory of the heroes and participants of the Serbian uprising in Herzegovina and Bosnia (1875–1878), whose courage and sacrifice continue to serve as a foundation for understanding and shaping the national identity and freedom of the Serbian people.

УЧЕСНИЦИ

Триво Амелица (1832–1906)

Триво Амелица је рођен 1832. године у селу Горњи Унац, у срцу Босанске Крајине. Као један од првих устаника, активно се укључио у српски устанак у Босни од самог почетка 1875. године. Својом храброшћу и одлучношћу истакнуо се као вођа чете састављене од око 450 бивших пандура из околине Босанског Петровца. Са својом четом у првим мјесецима устанка оперисао је у околини Босанске Крупе.

Након пораза код села Суваја, у срезу Босанска Крупа, у априлу 1876. године, Амелица се придружио Голубу Бабићу, једном од главних устаничких вођа. Посебно се истакнуо у бици око Великог Трубара, где је, показавши изузетну храброст, тешко рањен у главу. Његова борбена истрајност није јењавала, учествовао је у бројним борбама широм Босанске Крајине: на Грмечу, око Кључа, Кулен Вакуфа, Каменграда, Санице, Бјелаја, Орашца и Грахова.

Крајем августа 1876. године, под командом пуковника Милете Деспотовића, Амелица се борио и на подручју Гламоча. Међутим, већ у јануару 1877. године дошло је до оштрог сукоба између њега и Деспотовића. Не желећи да трпи Деспотовићеву самовољу, Амелица је напустио његов табор. О сложеној личности Триве Амелице писао је и Перо Крецо, истичући како је „велики јунак, свака мора признати, али не зна друштво расположити и ракије најволи“. И заиста, иако храбар и одан устаничкој ствари, Амелица је често дјеловао самостално и по сопственим увјерењима.

У јулу 1877. године предводио је устаничке снаге на централном дијелу фронта уз границу са Ликом, уочи трагичног пада Црних Потока. Након слома устаника у Црним Потоцима, повукао се на Брезовачу. Пред издијање новог рата између Србије и Османског царства, упутио се у Београд, али је приликом повратка у

Босну, 7. децембра 1877. године ухапшен у Сиску и интерниран на острво Раб. Убрзо је успио да побјегне из интернације и врати се у Босну.

Многи његови саборци касније су свједочили о његовој неустрашивости, војничком умијећу и личном пожртвовању. Триво Амелица, један од најистакнутијих, али и најзагонетнијих ликова устанка, преминуо је 1906. године у селу Војевац, недалеко од Босанске Крупе.

Библиографија:

- 1) Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
- 2) Красић, Владимир, *Устџанак у Босни 1875–1878. ѿг. Грађа за новију српску историју раџа за ослобођење.*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Судић Бања Лука, 2021.
- 3) Крецо, Перо, *Животџоис. Биљешке из Српској устџанка у Крајини 1875–1878*. године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.
- 4) Микић, Ђорђе. „Амелица, Триво“. У: *Енциклопедија Републике Српске*, 1, А–Б. Бања Лука, 2017, 86.
- 5) Н. В. „Триво Амелица“. *Полиџика*, 21. јула 1906, 2.
- 6) Тудић, Д. „Амелица, Триво“. У: *Српски биографски речник*, 1, А–Б. Нови Сад, 2004, 136–137.
- 7) Ћурић, Најрудин, *Архивска збирка Владимира Деснице. Прилози раду Оброваћког одбора и Устанку у Босни 1875–1878*. Сарајево, 1971.
- 8) Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Ђула Андрази (1823–1890)

Ђула Андрази рођен је 8. марта 1823. године у Влахову (тада Oláhpaták) у данашњој Словачкој. У угарској племићкој породици која је баштинила борбу за угарску посебност, права и привилегије унутар Хабзбуршке монархије. Још као младић се ангажовао у управном апарату и политички активирао, брзо се профилисао као угарски патриота. Нешто прије револуције постао је члан диете с репутацијом политичког радикала. Након што је Прољеће народа захватило и Угарску ангажовао се у револуционарном покрету. Учествовао је у неколико битака а након слома 1849. пребјегао је у Османско царство. Хабзбуршке власти су га 1851. као побуњеника осудиле на смрт и „објесили у одсуству“. Кратко је боравио у Лондону да би се затим смјестио у Паризу. У Угарску се вратио 1858. године.

По повратку у отаџбину подржао је настојања Ференса Дека (1803–1876), који је спроводио политику пасивног отпора и успијевао да хабзбуршку династију наведе на попуштање ригидног система управљања. Аутономија краљевине Угарске унутар Монархије био је њихов заједнички политички циљ. Децембра 1865. именован је за потпредсједника угарске Дијете. Након аустријског пораза у бици код Садове 3. јула 1866. угарске позиције у Монархији су ојачале. Андрази је учествовао у писању уговора за аустро-угарску нагодбу. Овај споразум од 8. јуна 1867. трансформисао је хабзбуршку државу у Двојну Монархију (Аустро-Угарску). Нагодба је потврдила јединство двије суверене државе у оквиру исте монархије. Угарска је прихватила да се удружи с Аустријом и да прихвати заједничке послове са њом – дипломатију, одбрану и финансије. Франц Јозеф, цар Аустрије постао је тада краљ Угарске. Признајући суверенитет Краљевству светог Стефана, прихватио

је формирање угарске извршне власти. Андраши, некадашњи побуњеник, ставио је угарску круну на главу Франца Јозефа. Са друштвеног гледишта, 1867. година је у неку руку била наставак 1848. Поново су на власти били либерални представници угарске аристократије и средњег племства. Андраши је постао предсједник угарске владе 17. фебруара 1867. и на том положају је остао до 14. новембра 1871. године.

Након погодбе, Андраши је енергично кренуо у учвршћивање угарске власти. Наредне 1868. године изборио се за гашење ердељског парламента, хрватско-угарску нагодбу и отворио је питање прикључења Војне границе у угарски управни систем. Војна граница била је насељена Србима, чији су сународници чинили велики дио становништва угарске краљевине. Сви они су у Србији гледали заштитницу, те су добри односи с вазалном кнежевином Србијом били у угарском интересу. Односи Аустрије и Угарске ниси били у потпуности ријешени и угарска страна је тражила савезнике који би јој могли затребати у будућности. Сем тога, требало је Србију одвратити од савеза с Русијом и понудити савез са сусједном Монархијом. Андраши је, већ 1849. боравио у Београду и овлаш упознао тадашње српске државнике. Пред смрт кнеза Михаила Обреновића имао је прилику да наслути с каквим дубоким интересима су вође српског националног покрета гледали преко Дрине. Угарски политичари нису намјеравали да дозволе слабљење угарске позиције у Монархији а евентуално проширење повећало би словенско становништво на рачун угарског. Андраши је из тог разлога још у Салцбургу, августа 1867. одбио приједлог Наполеона III да се Босна и Херцеговина присаједини Аустро-Угарској. По Андрашијевим ријечима „још један терет словенског живља потопио би угарску лађу“. Био је увјерен да је рат Монархије с Русијом неминован. Османским уступањем Босне и Херцеговине Србија би постала угарски савезник. Тако је уступање вилајета постало „угаони камен“ угарске политике. Међутим, у новембру 1871. године Андраши постаје министар спољних послова. До тада је угарски положај у Монархији био

учвршћен. Питање превласти Пруске у њемачком свијету потврђено је побједом над Француском. Ширење Монархије на османске провинције чинила се неминовно. Андраши је због обећане подршке Пруске и мирољубиве политике руског царског двора увео нови курс балканске политике с циљем економског, финансијског и политичког продирања на Балкан.

Душан Фундић је правилно уочио да се у досадашњим истраживањима, донекле поједностављено описује аустроугарска спољна политика као подијељена на војне кругове наклоњене територијалном проширењу и Андрашија, окруженог мађарским политичким круговима и подржаним од стране аустријских либерала, који су били наклоњени конзервативнијим решењима. Сам Андраши залагао се, према таквим тумачењима, за очување Османског царства, и заузимање Босне и Херцеговине само у случају да то не би учиниле Србија и Црна Гора. Слободан Јовановић пак Андрашија назива једним „од главних узрочника окупације Босне и Херцеговине“. На састанку највиших функционера Монархије је 29. јануара 1875. превладала је идеја о заштити далматинске обале заузимањем значајних дијелова Босне и Херцеговине. Андраши се тада сагласио да су за проширење битни начин уз средства која би била уложена у такав приступ, као и најважније да се све то чини са циљем нужне заштите Монархије. У исправност таквог циља није сумњао већ је само постављао питање времена и начина остварења. Одбацио је идеју војног напада на османску државу, којем би се отпор пружио и на унутрашњем и спољном плану. Прије свега Русија не би сједела скрштених руку а на својој страни би несумњиво имала Османско царство и српске кнежевине. Противио се и изазивању немира балканских хришћана на чије би се чело ставила Монархија пошто такав приступ не би био претјерано другачији од отвореног рата. Истакао је да би сасвим другачије околности настале у случају да дешавања „на Истоку“ пруже Монархији разлог да се уплете. Тада би проширење на југоисточним границама било нужна, са правним утемељењем, а отворила би се и могућност позивања на историјске традиције угарског краљевства.

Током јула и августа 1875. Андрашијев став био је да се устаници требају изоловати како би се омогућило османским властима да их савладају. Далматинском намјеснику је наређено да затвори границе, да се забрани улазак у аустроугарске земље уз слање порука устаничким вођама да не очекују помоћ. Истовремено је било неопходно тако дјеловати на локалу да се угрожени српски устаници не гурну у руско наручје. Зато су напори аустроугарске дипломатије били усмјерени ка организацији конзулске мисије великих сила која је била послата у побуњена подручја. Могућност директних преговора, без страних представника, била је неприхватљива за устанике који су предлагали успостављање примирја и одржање сусрета негде на црногорској или далматинској граници. Андраши је почетком септембра 1875. аустроугарском амбасадору у Цариграду писао да ће лука Клек бити затварана за османске трупе, које ће бити примораване и на обавезни карантин прије пропуштања у Херцеговину све како утицај Монархије не би опадао у односу на руски. Андраши је настојао да задржи иницијативу током новембра и децембра 1875. Уз подршку руског амбасадора у Бечу 30. децембра 1875. израдио је „Андрашијеву ноту“. У основи био је то меморандум који се односио на обавезе које је османска Порта преузимала у сопственим законским актима још од 1856. о слободи вјероисповијести, једнакости свих поданика пред законом, забрани закупа пореза који би требало да се користи за потребе вилајета. Било је предвиђено да реформе спроводи хришћанско-муслиманска комисија.

Аустроугарска дипломатија се фебруара и марта 1876. године окренула идеји да подржи османске власти у Херцеговини и Босни како би се криза зауставила. Такво држање наставило се и током преговора устаника и османских власти у Суторини, априла 1876. али успјеха није било. Берлинским меморандумом 13. маја 1876. године Андраши је успио да уз подршку њемачког канцелара Ота фон Бизмарка састави текст који се заснивао на његовој ноти с краја децембра претходне године. Меморандум је предлагао двомјесечно примирје, старање о бројним избјеглица-

ма и побуњеницима „како би им се улила вера у бригу и будност Европе, на суседне кнежевине како не би ометале овај покушај помирења...“, и отворила могућност непосредних преговора између „босанских и херцеговачких делегата“ и власти. Конзули и изасланици великих сила би надзирали примјену реформи, али ни овај меморандум није имао успјеха. Током априла 1876. дошло је до немира у Бугарској, да би опасност по Андрашијеве планове да се спријечи интернационализација босанског питања била увећана када је руља солунских муслимана, предвођена локалним вјерским вођама, убила француског и њемачког конзула у том граду 6. маја 1876. Све се додатно заоштрило објавама рата Србије и Црне Горе Османском царству и било је јасно да је немогуће реформама ријешити настале проблеме. Аустроугарска дипломатија је током љета 1876. и Србију и Црну Гору одвраћала од Босне и Херцеговине. Србији је поручено да ће Монархија остати уздржана у рату уколико њене снаге не покушају да пређу Дрину као и да било какво ширење према западу или југозападу не долази у обзир. Покушај црногорске офанзиве у Херцеговини зауставио је аустроугарски пуковник Густав Томел.

Тајни договор у Рајхштату јула 1876. био је посљедица Андрашијеве потребе да спријечи настанак јужнословенске државе о каквој је говорио на конференцији 29. јануара 1875. С тиме је неопходно довести у везу и његово мишљење да је припајање Босне и Херцеговине могућност којом треба спријечити њено уједињење са Србијом и Црном Гором. Андраши је тајно водио преговоре и са Британијом чији је премијер желео да приволи Хабзбуршку монархију на улогу коју је имала током Кримског рата. У околностима нарастајуће пријетње ратом велике силе окупиле су се на Цариградској конференцији (23. децембар 1876 – 20. јануар 1877). Тајна будимпештанска конвенција потписана је 15. јануара 1877. и допуњена 18. марта исте године. Њен садржај замијенио је Рајхштатски споразум, једна од најважнијих одредби је руски пристанак на право Монархије да окупира Босну и Херцеговину „искључујући део који се налази између Србије и Црне Горе“. Текст

конвенције био је несумњиви Андрашијев успјех. Не само да је Русија препустила Босну и Херцеговину већ је и обећањем да ће своје ратне операције ограничити на источни дио Балканског полуострва искључена могућност да Србија постане пансловенско утврђење. Током јула 1877. године постало је јасно да се спрема османска офанзива против устаника. Врховни заповједник Војне крајине и управник Далмације добили су Андрашијева упутства да се ти напори помогну.

Нови заокрет настао је после склапања прелиминарног руско-османског мира 3. марта 1878. у Сан Стефану. Разлози за такав поступак налазили су се у настанку Бугарске која је била замишљена у широким границама и представљала велику јужнословенску државу којој се Монархија противила као и проглашењу аутономне Босне и Херцеговине. У складу са Будимпештанском конвенцијом ниједна од ове двије одредбе нису биле могуће. Андраши је на сједници Крунског савјета, одржаној 7. фебруара 1878. предложио ратно рјешење у односима са Русијом, односно барем пуну мобилизацију. Андраши је рачунао да би и сама мобилизација спријечила рат али би аустроугарски напад на Русију ову свакако приморао да напусти Бугарску. На наредној сједници савјета, 24. фебруара 1878. говорио је о потреби енергичнијег дјеловања како би се спријечило пансловенско рјешење Источног питања, чија би посљедица била то да „после турског долази аустријско питање“. Андраши је у сарадњи са генералним конзулом у Сарајеву радио на придобијању масе муслиманског живља за идеју аустроугарског преузимања управе над вилајетом. Беговима би се гарантовала земљопосједничка права, док би „фрањевцима, католицима и муслиманима“ требало опрезно поручивати да се буне против аутономије уколико не желе да се нађу потчињени православном становништву. Пошто је увидио могућност да на конгресу великих сила преокрене одредбе Санстефанског мира и супротстави се Русији Андраши је 12. марта 1878. на Крунском савјету тврдио да је убјеђен како Османско царство не може да преживи кризу као и да је мирним путем неопходно спријечити

хегемонију Русије на Истоку. Преокрет у својим ставовима објашњавао је тиме да се показало како Русија ратом није успјела да се наметне као водећа сила. Русија је покушала да изглади односе са Бечом слањем руског амбасадора у Цариграду, Игњатијева, на преговоре двије стране. Андраши је од Игњатијева тражио за Монархију окупацију или анексију Босне и Херцеговине, за разлику од Будимпештанске конвенције сада са Новопазарским санџаком, јадранску обалу до ушћа ријеке Бојане, ограничено проширење за Србију са тиме да Аустроугарска успостави контролу над дунавским острвом Ада Кале и да се српска држава обавезе на изградњу жељезнице. Русија би задржала право на Бесарабију, бугарска црноморска обала била би скраћена а Једрене би биле изузете из њеног састава. Андраши је Игњатијеву додатне захтјеве правдао тиме да последице настанка Бугарске Османско царство не може да брани Новопазарски санџак док Монархија не може да дозволи спајање Србије и Црне Горе.

На тај начин, како констатује Фундић, Двојна монархија је добила двије нове провинције уз пристанак концерта великих сила, мирним путем а њен министар „зато није пред светом изгледао као руски дужник“. Него је у мемоару упућеном британској влади 21. априла 1878. могао да напише да због мира пограничних области Двојне Монархије Босна и Херцеговина морају бити анектирани иако водећи људи Монархије „томе никада нису тежили...“.

Овај политички успјех Монархије и прво проширење након деценија пораза и територијалних губитака наишао је на негодовање унутар угарског дијела Монархије. Ђула Андраши као представник Угарске у највишим државним круговима изложен је оштрим критикама. На сједници парламента у Будимпешти 5. новембра 1878. године опозиција је предложила да се Андраши оптужи за кршење устава због окупације Босне и Херцеговине. Приједлог није прошао, одбачен је с двотрећинском већином. Међутим, напади на њега су настављени и 8. октобра 1879. је поднио оставку. Дан раније је потписао споразум с Њемачком који је спољну политику Монархије везао за њемачки Рајх. Након

оставке није се повукао из политике, дјеловао је у парламенту и 1885. покушао да изведе одређене парламентарне реформе. Преминуо је 18. фебруара 1890. током боравка на Јадранском мору, у мјесту Волоско близу Опатије.

Библиографија:

- 1) Burns C. Kellar, *The Balkan Policy of Count Gyls Andrassy*, PhD., Rice University 1980.
- 2) Вулић М. Славиша, „Босанско питање’ у спољној политици Двојне монархије (1871–1878) – пут ка окупацији“, *Радови Филозофског факултета* 17 (2015), 47–66.
- 3) Екмечић Милорад, „Идеје Ђуле Андрашија о уређењу окупираних покрајина Босне и Херцеговине, 1871–1878.“, *Глас Српске академије наука и уметности* књ. 7 (1990), 31–42.
- 4) *Историја Мађара*, Петар Рокаи и др., Београд 2002.
- 5) Јовановић Слободан, „Граф Јулије Андраши“, у: *Политичке и правне расправе*, књига трећа, Београд 1933, 239–287.
- 6) Судић Радован, „Бењамин Калај и угарско-српски планови за Босну и Херцеговину“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске* 7 (2015), 71–84.
- 7) Фундић Душан, „‘Томе никада нисмо тежили’: Аустроугарска дипломатија и окупација Босне и Херцеговине (1875–1878)“, *Српски историјски часопис VIII* (2025), 11–36.
- 8) Haselsteiner Horst, „Andrassy's Pazifizierungsversuch im Februar/März 1876“, у: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875-1878. godine*, tom. I Sarajevo 1977, 187–201.

Голуб Бабић (1824–1910)

Голуб Бабић рођен је 7. септембра 1824. године, од оца Илије и мајке Василије, у селу Трубар код Петровца (данас оно припада општини Бихаћ у Федерацији БиХ). Поглед на свијет формирало је његово поријекло. Потекао је из сиромашне али пркосне српске породице, дубоко укоријењене у православној вјери, обичајима и традицији. У свијету неправде и репресије, Бабић је одрастао са снажним осјећајем за правду који није био идеолошки. Свијет није упознао кроз књиге, његова школа је била животна – планина, молитва у тишини православне светиње и поглед на српски народ који свакодневно страда. У раној младости се бавио трговином, највише је трговао стоком и кроз овај посао је упознао многе људе. Како је био јако поштен убрзо је постао цијењен у друштву. Од тада је у складу са својим могућностима помагао сиротињу. О хуманости Голуба Бабића, непознати аутор је у новосадском листу *Јавор* из октобра 1890. године забиљежио сљедеће: „он је вазда спреман сиромаша помоћи. Код њега ћеш увјек наћи сиротиње или на обједу или моли га за какву помоћ. Војвода пружа увјек помоћ сиротињи ама он неће да свак зна.“

Средином XIX вијека активно се прикључивао устаничким покретима против Османског царства. У Мађарској револуцији 1848. године похитао је у помоћ пречанским Србима и приступио одреду српских добровољаца. Под командом Стевана Петровића Книћанина (1807–1855) учествовао је у више борби широм Војводства Србије. У току Дољанске буне 1858. године борио се на подручју Крупе и Петровца. Одлуке да се два пута, иако без значајног војног утицаја и искуства, ангажује у борбама показују да није пристајао на живот у ћутању и оковима. Након слома српског устаничког покрета 1858. године с породицом се преселио у Славонију. Из Пакраца се нешто касније на позив бискупа

Јосипа Јураја Штросмајера (1815–1905) преселио у Ђаково. На приједлог Штросмајера да прихвати римокатоличку вјеру, Бабић

је одговорио да је управо због вјере оставио свој завичај, те да је хтио напустити православље могао је живјети слободно као и бегови од којих је побјегао. Због тога 1864. године прелази у Србију. С породицом се смјестио у селу Стублине код Обреновца. Тамо борави до 1875. године када се враћа у Босанску Крајину заједно с браћом Миланом, Павлом и Петром Бабићем.

Након што је јула 1875. избио устанак српског народа у околини Невесиња, познатији као Невесињска пушка, за Голуба Бабића долази историјски тренутак, истиче се као вођа устанка у Црним Потоцима. Изабран је за вођу устаника југозападне Босне. Извршио је војну организацију по савременом европском моделу. Формирао је главну управу устанка, односно *Главну ујравнишелство јужнобосанској устџанка* као централно руководеће тијело да би објединио команду над војним операцијама. У почетној фази устанка његов главни штаб је био смјештен у селу Дреновац недалеко од Тишковца. Касније се из тактичких разлога преселио у село Црни Потоци, које је било доста заклоњеније и неприступачније и самим тим лакше за одбрану. У марту 1876. године објелоданио је устанички *Правилник*, а текст устаничке заклетве била је *Косовска клеџва*. Војнике је за непослушност кажњавао разоружавањем и батинањем, а није се либио ни изрицања смртне казне стријељањем за теже прекршаје дисциплине или доказану издају. Сељаке који нису били у војничким одредима, а које је идентификовао као османске шпијуне кажњавао је одсијецањем ушију.

Заједно са својим четовођама потписао је у јулу 1876. године *Пројлас за уједињење Босне са Србијом*. Након објелодањивања *Пројласа* устаничке трупе под његовим вођством имају значајна територијална проширења око села Бравско и Саница између Петровца и Кључа. Након овог успјеха Бабић је смијењен а на чело устаничких трупа Србија поставља пуковника Милету Деспотовића. Српска влада је жељела да устаничке чете повеже у јединствен српски фронт у рату са Османском царвином.

Ротација на челу команде устаничких трупа штетила је устаничком покрету. Због неуспјеха Србије у рату са Османском царвином

долази до примирја почетком новембра 1876. године, који је био обавезујући и за српске устанике у Босни. Усљед српско-турског примирја у зиму 1876. године, пуковник Милета Деспотовић добио је наређење од Јована Ристића да прекине сукобе са Турцима и да се са њиховим командантима договори у вези са демаркационом линијом. Пуковник Деспотовић и Голуб Бабић су прошли устаничко подручје како би утврдили границу. Према Владимиру Красићу, граница је са јужне стране ишла до Ражњеве Главице на Шатор планини, према Гламочу на Преодцу и Црном Врху, граница према Кључу била је планина Клековача, док су према Петровцу то биле планине Црвљивица и Осјеченица, а према Бјелају Бјелај планина и Стјењани, даље до Мартин Брода. Милорад Екмечић је сматрао да је граница на југу ишла знатно ниже до Пролошке цесте, а на сјеверозападу неодређено према Бихаћу. Правог признања ових граница није било, али је постојало прећутно признање са османске стране. Примирје је донијело нове изазове у устаничким редовима. Неслога међу устаничким вођама постаје све већа и очигледнија. Преселила се међу борце али и међу српски народ на устаничкој територији. Раздор доводи до слабљења дисциплине, а то османске трупе у Босанској Крајини почињу интензивно да користе како би повратиле изгубљену територију и сломили устанак.

Годину дана касније, 1877. скупштина устаника Бабића је изабран за члана *Привремене народне босанске владе* на чијем челу је био Владимир Јонин. Успон Голуба Бабића није био резултат нечије политичке воље већ повјерења народа. Није командовао из позадине, већ је борбу предводио са прве линије. Његова герилска тактика, ослањање на терен, мобилне јединице и напади изненађења, учиниле су га једним од најспособнијих устаничких вођа тога времена. Бабић је био ратник из земље, онај који познаје сваки поток, сваки камен терена на којем ратује, а што је било још важније, знао је сваку бригу, наду и хтјење својих бораца и свога угњетаваног народа.

У прољеће 1877. године пуковник Милета Деспотовић је покренуо велику војну операцију у којој је било ангажовано око 5.000

устаничких бораца. Акција је за циљ имала продор у средиште Босне. Међутим, акција није завршена онако како је Деспотовић замислио. Османлије су то искористиле и кренуле са око 20.000 војника у контранатак са намером да освоје Тишковац и Црне Потоке и самим тим да слома српски устанак. Свјестан ситуације Голуб Бабић је Деспотовићу предлагао да се избјегне фронтални отпор, да се иде на герилски начин ратовања. Деспотовић је то одбио и са око 3.000 устаника је напао Седло. Напад и освајање Седла се показало као кобна грешка, која ће довести до слома српског устанка у Босанској Крајини. Османске трупе су почетком августа извршиле напад на Седло и нанијеле тежак пораз устаничким трупам. Овај пораз је довео до слома српског устанка. Све касније војне акције устаника биле су све само не озбиљна пријетња османској војној доминацији на тој територији.

Након што је у Берлину сазван Конгрес Великих сила, с циљем рјешавања питање османских покрајина Босне и Херцеговине 13. јуна 1878. године, код српских устаника дошло је до сукоба око тога ко ће носити меморандум са приједлозима на конгрес. Голуб Бабић је био један од потписника меморандума и био је одређен да са Васом Видовићем путује у Берлин. Прво је преко Книна и Трста отпутовао у Србију, након доласка у Београд одустао је од даљег путовања. Голуб Бабић је, након што су Велике силе на Берлинском конгресу дале мандат Хабзбуршкој монархији да изврши окупацију османских покрајина Босне и Херцеговине, одбио позив Ахмед-бега Поздерца из Цазина да заједно организују отпор новом окупатору и са већином својих устаника предао се средином августа аустроугарским властима на личној страни границе.

Након свих жртви и патњи Голуб Бабић, његови саборци и српски народ, нису дочекали ослобођење и уједињење са Србијом, већ новог окупатора. Нова власт донијела је нови ред, али је задржала старе страхове. Након аустроугарске окупације Бабић се вратио у Босну. Послије повратка, једно вријеме је провео у служби нове окупационе власти у Бихаћу, обављајући дужност „повјереника сигурности“. У том периоду имао је помирљив став,

сматрајући да је аустроугарска окупациона управа боље рјешење од раније османске управе. У току Херцеговачког устанка 1882. године, окупациони режим је Голуба Бабића означио као особу која „игра дуплу игру“. Да би му онемогућила било какво анти-режимско дјеловање, окупациона управа је донијела одлуку да га премјести на исту дужност у Сарајево, гдје је дочекао пензију.

Бабић је представљао аутентичан израз народне борбе. Његово вођство је било искрено, непосредно, готово породично. У једном тренутку српског устанка, Голуб Бабић је успјешно координисао са борцима из Босанске Крајине и са властима из Србије. За циљ је имао повезати покидане нити међу устаницима и организовати отпор који није само локална реакција, већ регионални отпор против туђинске, османске власти. Његова снага није била само у борби, већ и у преговорима, стратешким одлукама на терену и у способности да српском народу врати вјеру у сопствену снагу. Голуб Бабић није престао да буде симбол. Повукао се из активне борбе али његова појава била је политичка чињеница. Аустроугарска окупациона власт је знала да је код српског народа и даље жив дух отпора, јер је у њему живјела сјенка војводе који није знао за покорност. „Војвода Голуб бијаше јуначка слика правога горштака: висок, крупан, отмјена лица и дивна изгледа, па још кад би обукао војводско одијело, могао би човјека да занесе. Знао је лијепо причати, особито разне своје доживљаје и успомене из ратова.“

За војне заслуге у току српског устанка у Босни, српски кнез Милан Обреновић одликовао га је Сребреном медаљом за храброст и Таковским крстом III степена. Пензионерске дане у Сарајеву провео је у оскудици, јер му је пензија једва покривала основне животне потребе. Преминуо је 19. децембра 1910. године. Посљедњи испраћај Голуба Бабића је био скроман. Према писању сарајевског листа *Босанска вила*, „у цркви се с њим опростио народни посланик и свештеник из Крајине госп. Тодор Срдић, а на гробљу посланик и главни уредник *Српске Ријечи* господин Шћепан Грђић“. Међутим, његов лик послије смрти постао је ар-

хетип борца који устаје кад сви други клече. У историји сваког народа постоје имена која не застарјевају. Она се не налазе само у уџбеницима, већ у пјесмама, предањима и сјећањима која се преносе кроз генерације. Једно од таквих имена, уклесано у колективно памћење српског народа у Републици Српској и Босни и Херцеговини, јесте име – народног војводе, борца и симбола отпора – Голуба Бабића.

Библиографија:

- „Бабић Голуб“, у: *Јован С. Радојчић, Биографије. Срби западно од Дунава и Дрине*, А-З. Нови Сад, 2009, 193–194.
- Бранковић Бошко М., *Пејровац од 1700. до 1918. године*, Бања Лука, 2016.
- Екмечић Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*, Нови Сад, 2021.
- Красић Владимир, *Устџанак у Босни од 1875. до 1878. год. Грађа за новију српску историју рађа за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.
- Микић Ђорђе, „Бабић, Голуб“. у: *Енциклопедија Републике Српске*, 1, А-Б. Бања Лука, 2017.
- Србин Крајишник, „Голуб Бабић. Војвода босанских Срба“, *Јавор XVII/40* (7. октобра 1890), 634–635.
- Теиновић Братислав, „Голуб Бабић и Милета Деспотовић: скице за биографије устаничких вођа у Босни 1875–1878“, *Култура ђолиса XVIII/45* (2021), 221–231.
- Ћурић Најрудин, *Архивска збирка Владимира Деснице. Прилози раду Обровачког одбора и Устџанку у Босни 1875–1878.*, Сарајево 1971.
- „Читуља. Војвода Голуб Бабић“, *Босанска вила XXV/23 и 24* (децембар 1910)
- Чубриловић Васа, *Босански устџанак 1875–1878*, Београд 1996.

Јово Билбија (1845–1878)

У вихору историјских потреса који су крајем XIX вијека потресали српски народ под туђинском влашћу, име Јове Билбије остаје уписано као симбол храбрости, истрајности и народне пожртвованости. Рођен 1845. године у Ливну, Билбија је своје зреле године провео као трговац у Бањој Луци, али је трговачка вага у његовим рукама убрзо постала замијењена пером, петицијом и гласом устаника.

Још 1872. године, храбро је поднио петицију аустријском конзулу у којој је осудио тиранију бањалучких муслимана над српским трговцима. У вријеме када су многи ћутали, он је говорио. У вријеме страха, он је писао. Тај чин грађанске храбрости довео је до његовог хапшења 1873. године, када је са групом српских трговаца провео мјесеце у турским казаматима. Ослобођен је 1874. године.

Након издијања српског устанка 1875. године, прво у Херцеговини, затим и у Босни, Билбија се склања у Аустрију, али не као бјегунац већ као борац у новој форми – политички и логистички предводник. Придружује се *Главном одбору усџанка*, залажући се за помоћ српском народу, прикупљање добровољаца и стварање снажне мреже подршке устаницима. Његове везе са Петром Мркоњићем (будућим краљем Петром I) и социјалним револуционаром Васом Пелагићем говоре о ширини његовог дјеловања, али и о његовој вјери у слободу, социјалну правду и народну једнакост.

Прогнаник под аустријским надзором, од 1877. године Билбија више не види ослонац у Србији, која излази из рата, већ се окреће Црној Гори и словенофилским круговима у нади да ће тамо наћи нову потпору за устанике који гину, гладни и голи, на босанским планинама. Исте године, један од највећих подухвата његовог живота долази до израза – оснивање *Привремене народне босанске*

влале. Као њен секретар, Билдија постаје глас побуњене Босне. Његова пера су писала прогласе, његова ријеч била је позив у помоћ, а његов дух подршка српском народу у агонији.

У писму из јануара 1878. године, упућеном српском митрополиту Михаилу Јовановићу, провејавају ријечи човјека који не тражи за себе, већ за свој народ. Моли за гладне, за босе и промрзле борце у чети, за избјеглице које лутају Далмацијом. У истом даху, скромно помиње своју породицу у Новој Градишци, коју није видио мјесецима и која трпи невољу, као и он сам. Нема ту горчине, већ само племените упорности човјека који је навикао да дијели и сада не може ни најближима да помогне.

Јово Билдија умире 25. фебруара 1878. године у Шибенику, приликом путовања у званичну посјету Цетињу у потрази за помоћ устаничким трупима. Смрт га је задесила далеко од куће, у туђем граду, али са срцем пуним идеје о слободи. Није дочекао ослобођење Босне, али је његов живот био положен као камен темељац борбе српског народа за правду, част и достојанство. Његов глас, записан у писмима, прогласима и у сјећању сабораца, наставља да одјекује као опомена, али и као узвишени примјер, да слобода никада није дата, већ заслужена и плаћена највећом могућом цијеном.

Библиографија:

Бранковић, Бошко М. „Четири писма српском митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Радови* 22 (2015), 21–32.

Вељковски, Ј. „Билдија, Јово“. У: *Српски биографски речник*, 1, А–Б. Нови Сад, 2004, 540–541.

Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Крецо, Перо, *Животомис. Биљешке из Српског устџанка у Крајини 1875–1878. године*. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

Микић, Ђорђе. „Билдија, Јово“. У: *Енциклопедија Републике Српске*, 1, А–Б. Бања Лука, 2017, 384.

Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Тривун Бундало (1842 – иза 1902)

У врлетима села Хашани код Босанског Новог 1842. године родио се човјек који ће у себи носити немир цијелог једног народа. Тривун Бундало – тихо име у књигама, а гром у планинама Босанске Крајине. Судбина га није мазила, али му је дала оно што ниједна власт не може да узме: чојство, храброст и непоколебљиву вјеру у слободу. Прву писменост стекао је у скромној сеоској келији, под надзором свештеника Никодима Ољаче, гдје су слова била сјеме, а слободарска мисао клица која је брзо изникла.

Још као младић, носио је у грудима неутуђиви отпор према туђинској власти, знајући да слобода не долази молбом, већ оружјем, жртвом и братским збором. Када се 1875. године земља узбуркала, а народ први пут слободно узвикнуо своје вјековно „доста!“, Тривун није чекао позив. Својом руком, својим новцем, својом чашћу куповао је оружје, окупљао саборце, и ступио у бој под барјаком Голуба Бабића. У почетку са саборцима се кретао по планини Грмеч. Како је устанак одмицао, његова чета није познавала умор ни страх; од Бихаћа до Петровца, преко Љубије и Кључа, одзвањало је његово име као позив на борбу и наду. Почетком августа 1876. године, са још 25 угледних лица, Бундало је потписао молбу аустријском цару у којој је тражено да се „цар смилује, земљу и народ босански царским својим плаштом заокрилити и у ред својих напредујућих земаља уврстити најмилостивије настоји“. Бундало је свој потпис ставио и на Проглас о уједињењу Босне и Србије.

Када је пуковник Милета Деспотовић стигао у Граховско поље, Бундало му се придружио, водећи пет стотина устаника спремних да живе положе за своју земљу. Бундало се посебно истакао у борбама код Оцака, у околини Гламоча, у августу 1876. године. У

деветнаест бојева оставио је траг, не само у побједама, већ у сваком изгубљеном другу, у свакој сузи мајке која га је гледала као рођеног. На скупштини у Тишковцу 1877. године био је изабран у *Привремену народну босанску владу*. У јесен исте године ухапшен је са Симом Чавком код Двора на Уни и спроведен у Кечкемет у Мађарској, а годину и по касније премјештен је у Бихаћ.

Након аустроугарске окупације покрајина Босне и Херцеговине, кад су дошле године без пушке, без сабље, када је борба прешла у сјенику дипломатије и тамницу окупације, Бундало није поклекао. Хапшен, прогањан, затваран, остао је непоткупљив и поносан. Када му је нуђена пензија окупационих власти, одбио је. Нису га могли купити, јер оно што је бранио није имало цијену. Умро је у Хашанима иза 1902. године. Његово име и данас живи у причама старих, у сјећањима потомака, у усправљеном држању крајишких брда.

Библиографија:

- „Војвода Тривун Бундало“. *Голуб*, 11–12, 1. јуна 1902, 168–169.
Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
Крецо, Перо, *Животомис. Биљешке из Српској устџанка у Крајини 1875–1878*. године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.
Микић, Ђорђе. „Бундало, Тривун“. У: *Енциклопедија Републике Српске*, 1, А–Б. Бања Лука, 2017, 771.
Петровић, Љ. „Бундало, Тривун Ј.“. У: *Српски биографски речник*, 1, А–Б. Нови Сад, 2004, 888.
Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Васо Видовић (1840–1925)

Видовићи су поријеклом са Мањаче, из села Леденице код Крупе на Врбасу. Васо је остао сироче и старија сестра Цвијета га је довела у своју породицу Чубриле. Она га је кад је мало ојачао послала у Бањалуку да учи абацијски занат. Чим је постао калфа прешао је у Градишку, отворио своју радњу и посветио се трговини. У градићу на Сави тада се формира српски трговачки и занатски сталеж. Крајем шездесетих година био је угледан млад трговац, познат по својим успјешним пословима, али и јавни национални радник. Видовић је постао шире познат након сукоба бањалучких и градишких трговаца с турским властима. У тренутку када је 37 српских трговца љета 1873. године пребјегло на простор Хабзбуршке монархије његово име није истицано испред других. Новосадска *Застава* писала је да се међу избјеглим налази и „неки” Видовић. У Старој Градишци јула 1873. године основан је *Одбор за заштитију њојлаченој хришћанској сѣановнишѣва у Босни и Херцеѣовини*. На његово чело постављен је Васа Видовић. Избјегли трговци су издали два пуномоћја, којима су Видовића и још тројицу овластили да их заступају у свим пословима. Заступање је захтијевало стална путовања, од Старе Градишке и Пакраца, до Загреба, Новог Сада, Беча, Београда и Трста, то је изискивало новчана средства. Чињеница да је међу градишким бјегунцима био међу најбогатијима, и да је могао да сам финансира та путовања, свакако је утицала на његов избор поред организаторских способности које је имао. Одбор је у себи од почетка носио дух побуне, иако су сви његови чланови, стално истицали да желе мирним путем да мијењају економске и политичке односе у вилајету.

Од почетка избјеглиштва Видовић почиње да успоставља везе са Србима из Монархије и хрватским првацима у Загребу. Сара-

ђивао је с групом око Светозара Милетића (1826–1901), он је на основу њихових података саставио меморандум великим силама,

и мајором Јованом Стефановићем Виловским (1821–1902), који је исти меморандум превео на немачки језик. Повјереник српске владе Никола Јовановић Окан (1829–1874) је брзо установио да Видовић једини од избјеглица има потпун увид у ситуацију на граници средње и југоисточне Европе, и да је безрезервно одређен да ослонац у тадашњој политичкој и економској кризи Османског царства тражи у Кнежевини Србији. Видовић је четири пута разговарао са аустроугарским министром спољних послова, грофом Ђулом Андрашијем (1823–1890), који га је убјеђивао да се врати кући, с гаранцијама да неће бити ухапшен. Неки од избјеглица пристали су на ту понуду, али је Видовић у складу с представком, која је тражила гаранције великих сила, одбио да се врати. Приликом разговора са Андрашијем примијетио је да Монархија настоји да се наметне као једини заштитник хришћана у Босни и Херцеговини. Фебруара 1874. потписао је султан указ о амнестији дјегунаца, па је Видовић ишао у Беч да код османског посланика овјери документа о безбједном повратку. Вратио се у Градишку марта 1874. године.

По почетку устанка у Херцеговини Видовић је поново прешао у Славонију. Са групом избјеглих трговаца образовао је Одбор за припрему устанка у Босни. Брзо је схватио да ће до устанка у Босни доћи, без обзира да ли ће се новообразована политичка елита локалних Срба ставити на његово чело, или ће по савјетима великих сила пристати да умирује народ. Средином августа 1875. кренуо је у Београд, да о устанку разговара са најважнијим политичким чиниоцима у Србији. Посредством министра иностраних дела у оставци Милана Богићевића (1840–1929) примљен је у аудијенцију код кнеза Милана Обреновића (1854–1901). Видовић је младог кнеза описао као достојног насљедника владарске династије Обреновића. Кнез свјестан да у том устанку српски народ неће успјети да оствари све своје историјске циљеве рекао му је да Срби у вилајету морају сачувају народну свијест („не заборавите само да сте Срби“) без обзира каква ће политичка рјешења бити донесена.

У почетку устанка није постојало легитимно изабрано јединствено политичко вођство, нити јединствена команда за сва побуњена подручја Босне. То питање постављено је први пут на скупштини устаничких вођа у Јамници, одржаној средином децембра 1875. године. Скупштини је присуствовало 85 првака из побуњених делова Босне и представници Срба из Хрватске, који су се истицали у помагању устанка. Главни говорници на скупштини били су Васо Видовић, Илија Гутеша и Симо Билдија. По броју учесника и заступљености побуњених крајева Јамничка скупштина може се сматрати првом општеустаничком скупштином у Босни. У политичким стварима Срби из Босне у првим месецима устанка нису имали јединствен приступ. Осим јединства у погледу тежњи да се ослободе турске власти, огромна већина устаничких вођа жељела је судбину Босне вежу за Србију. Устанички прваци окупљени око Васе Видовића радили су на томе да се устанак развија у сагласности са ослободилачком стратегијом Кнежевине Србије.

Видовић је упорно одбијао приједлоге неких устаничких вођа да оде на Цетиње и да покрет у Босни веже за Црну Гору. На скупштини у Јамници конституисан је *Народни одбор за ослобођење у Босни* као политичко тијело устанка, а за предсједника овог одбора изабран је Васо Видовић. Била је то нека врста привремене народне владе, која је до прогласа уједињења отправљала све војне и цивилне послове. У прољеће 1876. године Видовић је настојао је да устаници код европских сила буду признати за ратујућу страну, што би им омогућило да воде директне преговоре с османским властима и представницима великих сила. То је била једна од одлука прве Јамничке скупштине, али је с тим тешко ишло, пошто је на истој скупштини донета и одлука да се одбаци турски предлог реформи. Одбијање турског предлога реформи у периоду после Јамничке скупштине односило се посредно и на Андрашијеву дипломатску ноту од 30. децембра 1875. године, која је нудила посредништво између турских власти и устаника. Захтјев да се устаници признају за ратујућу страну израђен је у

сагласности са српском владом и водећим Србима из Угарске. Упркос јасно исказаном противљењу Тројецарског савеза устаничко вођство још је вјеровало у могућност уједињења Босне са Србијом. По мишљењу родољубивих српских кругова све је зависило од успјеха Србије и Црне Горе у рату са Турском. Упоредо с припремама Србије за рат почео је Главни одбор да припрема проглас о уједињењу. Видовић се највише залагао за доношење тог историјског акта. У његовом окружењу и упутствима проглас је састављен. Из сједишта Главног одбора у Новој Градишци проглас је послат на потписивање у више устаничких логора, да би одатле, затим, био званично прослијеђен у Србију.

У вријеме припреме прогласа тражио је да се појачају дејства устаника у свим крајевима Босне, где је допирао утицај Главног одбора, како би објављивање прогласа оставило што јачи утисак. Устанак у планинским, западним и средишњим деловима Босанске Крајине био је у то вријеме добро организован и добро вођен од прекаљених четовођа, али је већ био посустао у источним крајевима под контролом Главног одбора, од Дервенте према ријеци Босни. Припреме за обнову устанка у овом дијелу вилајета Главни одбор почео је у мају 1876. године. Када је Србија ступила у рат, Видовић је од трговаца из Дервенте, Босанског Брода и Прњавора затражио да оснују посебан устанички одбор, који би се старао о проширењу и јачању устанка у тим крајевима. Тражио је да се устаничка дејства прошире на што већу територију, укључујући и области у дубини Босне, гдје до тада устаничко вођство није ни покушавало да побуни српско становништво. На захтјев Видовића, новообразовани устанички одбор за ову област обећао је крајем јула 1876. године, да ће подизати народ на устанак и тамо где не могу да га наоружају, додајући у свом писму, „те ћемо видети каквога ће успјеха донети.“ Поред настојања да се устанак што више прошири, да би српски народ на тај начин дошао у могућност да сам ријеши свој будући статус, Видовић је упорно, као другу најважнију ствар у том тренутку, пожуривао све послове око прогласа уједињења са Србијом. Поуздано је знао

да има подршку у свим устаничким четама, код Срба избјеглих у Монархију као и већине српског народа на слободној устаничкој територији, а претпостављао је да би уједињење подржало и српско становништво које још није било захваћено устанком Лист *Исџок* објавио је проглас усвојен на Тронежи, у логору Голуба Бабића. Видовић је 2. јула 1876. обавијестио српску владу да због великог простора на којем су дјеловали устаници није било могуће држати скупштину на једном мјесту, па је проглас потписан у три устаничка логора, гдје су одржане посебне скупштине. Крајем јула устанички покрет у западном дијелу вилајета је запао у кризу због недостатка средстава за издржавање чета, Видовић је знао да је финансијска ситуација у Србији врло тешка, да српска влада током прве половине године није нигдје успјела да добије кредит. На крају је била принуђена да распише добровољни и принудни зајам („Српски народни зајам”) за финансирање предстојећег рата. У државној каси у то вријеме није било више од 70.000 дуката, па је влада била принуђена да на три мјесеца обустави сва домаћа и страна плаћања.

Када је Русија, априла 1877. године, заратила са Османским царством ојачало је расположење српских устаника Срба да наставе борбу. Међутим, српска влада била је против распиривања устанка. Јован Ристић је сматрао да се ширењем сукоба, без обзира на ширину размјера устанака, у тадашњим околностима не би могло ништа постићи. Подијелио се и Главни одбору, Видовић се приклонио Ристићу. Наредних мјесеци посветио се збрињавању избјеглица и прикупљању и слању добровољаца у српску војску. Чланови Главног одбора нису примијетили пропусте у организацији центра у Црним Потоцима, све док у љето 1877. године неки од њих нису посјетили устанички логор. Видовић је преко Трста, Сплита и Книна дошао у Црне Потоке средином јула, непосредно прије пораза главних устаничких снага, 4. августа 1877. Видовић није био једини који је примјетио да је Деспотовић отуђен од околине и да га четовође не слушају. Међутим, нико од њих није желио да се мијеша у Деспотовићеве послове, мислећи да

Београд утиче на његово држање. Схватили су заблуду тек када су османске трупе уз помоћ аустроугарских пограничних власти разбили његове чете. Видовић је био међу онима који су тражили од српске владе да пошаље другог команданта, који би могао поново да окупи и покрене чете. Предложили су да се у главном устаничком логору одржи скупштина и да се изабере „један главни босански одбор,” сједиште би било поред главнокомандујућег, који би истовремено био и предсједник одбора. На скупштини устаничких вођа и народних првака, одржаној 9. и 10. октобра у Тишковцу, образована је Привремена босанска влада. Придржавајући се савјета из Београда, Видовић није присуствовао скупштини у Тишковцу, нити је био члан новообразоване владе. Он није имао поверења у Јову Ерцега Скоблу (?-?), који је убрзо по формирању Привремене босанске владе стао на њено чело. Видовић је, децембра 1877. године, у опширном писму објашњавао Ристићу, да нема повјерења у Скоблину „тајновиту и шеврдаву политику.” Након Санстефанског мира поново је постала актуелна идеја сарадње са муслиманима, међу српским првацима из Босне и Херцеговине, издвајао се Васо Видовић. Почетком априла 1878. после друге скупштине у Тишковцу, објављено је *Писмо бејовима...* којим су српски прваци позивали муслимане на помирење. Видовић је покушавао на све могуће начине да успостави добре односе с беговима, који су једини међу муслиманима, имали политичку моћ и војну силу и могли да буду гарант за спровођење евентуалног споразума. На основу те иницијативе потписали су српски и муслимански прваци неколико молби великим силама – да Босна дође под управу Србије, или да добије аутономију. Према овој српској иницијативи бегови су се углавном држали резервисано. Већина тих изјава није ни послата владама великих сила, завршила је у архивама команданата пограничних српских јединица према Босни. Видовић је више пута молио бегове да му потпишу пуномоћје, у којем би заједно тражили уједињење са Србијом. Када је изабран за заступника Срба из Босне и Херцеговине на конгресу, Видовић је са најистакнутијим српским прва-

цима и устаничким вођама упутио писмо српској влади у којем је изражавана захвалност Кнежевини Србији „како за материјалну припомоћ, тако и за оружану заштиту...” Срби из вилајета молили су српску владу да их на предстојећем конгресу заступа, истичући да не желе и не могу да прихвате аустроугарску окупацију. Ако је окупација неопходна онда они више воле окупацију војске Кнежевине Србије. Од 45 потписа првака на првом мјесту био је потпис Васе Видовића. У меморандуму који је однио у Берлин се, и поред сазнања какви су ставови сила у погледу Босне и Херцеговине, тражило њихово уједињење са Србијом и Црном Гором. Односно ако буде донијета одлука о окупацији, да војска српских кнежевина умјесто аустроугарске спроведу окупацију ових земаља. Алтернативно рјешење била је могућност стварања аутономне државе, која би након десет година била ослобођена од османског утицаја. Видовић је о овим захтјевима морао да води полемику са Ристићем који је схватио изузетно јаке позиције аустроугарске дипломатије. Андраши је обећавао да ће помоћи проширење српских граница на југу, али о Босни и Херцеговини са српске стране није смјело да буде помена. Због тога Ристић је тражио да из меморандума избаци захтјев о уједињењу са Кнежевином Србијом. Видовић свјестан озбиљности ситуације упорно је тражио да остане забележено „коме је хтјела” српска Босна, додајући, да то касније „може затребати”. Српски посланик у Бечу подржао је Видовића па је захтјев остао у меморандуму. Меморандум није прочитан на конгресу, али је сачуван у конгресним документима.

Након аустроугарске окупације обновио је своје трговачке послове и радњу. Новим властима је био сумњив као један од политичких вођа устанка. Није имао битнију улогу у даљим политичким борбама али се одупирао проглашењу новог статута православне цркве. Током Херцеговачког устанка 1882. године био је под сталним надзором. Земаљска влада га је тада позвала у Сарајево на састанак са бароном Хугом Кучером. Цивилни адлатус му је, желећи да га удаљи из покрајина, понудио имање у Срему али је Видовић одбио ову понуду. Од 1888. године помагао

је Друштво Св. Саве, управљао је задужбином митрополита Ђорђа Николајевића. Подржавао је српски покрет за црквено-школску аутономију био је и члан Управног и просвјетног савјета уз Градишке. 1898. године победио је на изборима за црквено-школски одбор. Близак српским политичким групацијама подржао је 1907. године оснивање Српске народне организације и њену каснију кампању за Сабор БиХ 1910. године. Након што су дјеца његовог нећака остали без родитеља постао им је старатељ и сачувао је колико је могао од њиховог имања. Почетком Првог свјетског рата интерниран је у логор Арад, одатле је у границама својих могућности помагао својим пранећацима и њиховим породицама. Послије рата је од насљедника барона Кучере, чим је чуо да је на продају, купио његову кућу у Сарајеву и тако на веома симболичан начин испратио барона из своје земље. Негдје 1922/23. годину затворио је радњу у Градишци и преселио се у Сарајево да би био ближе једином сину Богдану. Тамо је преминуо 1925. године. Временом је Васо Видовић скоро потпуно пао у заборав. Његовог имена нема у књизи *Неимари Југославије* (1934), иако је ту поминуто више људи из времена устанка, којима је у најмању руку био раван. Видовић није припадао плејади југословенски оријентисаних српских политичара из Босне и Херцеговине, која је израсла уочи и у вријеме Првог свјетског рата. Заборављен је био, како исправно констатује Ненад Урић, не само Видовић већ и вјековни политички идеали српског народа у Босни и Херцеговини које је представљао. У вријеме крвавог расплета југословенске драме и оживљавање идеје о потреби повезивању Срба са простора Босне и Херцеговине и Србије није довело до интересовања за човјека који је на Берлинском конгресу био једини заступник српског народа из Босне и Херцеговине.

Библиографија:

Антонић Здравко, Чубриловићи 1914. и касније, Београд 1999.
Енциклопедија Републике Српске 2, Бања Лука 2018.
Српски биографски речник 2, Нови Сад 2006.

Урић Ненад, „Васо Видовић – политички вођа Босанског устанка 1875–78. године“, у: Зборник радова. Устанак Срба у Херцеговини и Босни 1875-1878. године (Поводом 140 година од подизања устанка), Филозофски факултет, Бања Лука 2016, 77-112.
Чубриловић Васа, Сећања, Београд 2023.

Вилијам Гледстон (1809–1898)

Гледстон је рођен 29. децембра 1809. у Ливерпулу, у богатој трговачкој и робовласничкој породици. Образовао се на Итону и Оксфорду. Он је био први британски премијер који је озбиљно покушао да ријеши “ирско питање” мирним и законодавним путем, а не репресијом или игнорисањем. Прешао је идеолошку трансформацију од конзервативца ка либералу. Запамћен је као изразито религиозан англиканац, строг, моралан и посвећен јавној служби. Током своје дуге политичке каријере био је канцелар државне благајне четири пута (1852–1855, 1859–1866, 1873–1874, 1880–1882). Постао је лидер Либералне партије и водио четири владе (1868–1874, 1880–1885, 1886, 1892–1894). Политичку каријеру почео је уласком у Парламент 1832. године као члан Конзервативне партије. У другој влади Роберта Пила (1788–1850) био је предсједник Одбора за трговину 1843–1845. Након Пилове смрти постао је вођа „пиловаца“ – фракције Конзервативне странке у Доњем дому. У влади лорда Абердина (Џорџа Хамилтона Гордона 1784–1860) био је од 1852. до 1855. да би слједећих неколико година провео у опозицији. Гледстон је 4. маја 1858. у Парламенту, током дебате о Дунавским провинцијама, затражио да Велика Британија призна права Влашке и Молдавије да се уједине. Тврдио је да ће уједињена румунска држава бити најбоља брана руском утицају. Желио је да се преко једне веће федерације словенских народа, која би само формално била под суверенитетом Порте, спријечи руски продор и утицај на Балкан. У Либералну партију ушао је 1859. а седам година касније стаје на њено чело. Гледстон се заинтересовао за Источно питање и Балкан 1862. године када је дошло до турског бомбардовања Београда. У Лондону се маја 1863. сусрео с српским политичарем Владимиром Јовановићем (1833–1922) и разговарао о будућности

српског живља у османском вилајету.

Након што је његова партија победила на изборима формирао је прву владу 1868. која је донијела низ реформских закона. Усвојен је *Закон о укидању Англиканске цркве у Ирској* 1869. (ова црква иако мањинска до тада је била званична државна црква у већински католичкој земљи). *Закон о образовању*, први закон који је омогућио оснивање јавних основних школа у Енглеској и Велсу и поставио темеље за обавезно основно образовање усвојен је 1870. Исте године је донесен *Ирски земаљски акт* у покушају да се ријеша проблем права закупаца земље у Ирској и закупцима омогући већу сигурност и права, што је и први покушај да се помогне закупцима земље. Давао је право на надокнаду у случају неправедног избацавања иако није дао трајна решења. Католицима и сљедбеницима других протестантских учења омогућено је образовање на Оксфорду, Кембриџу и Дураму *Актом о универзитетском шеспирању* 1871. Исте године и синдикати добијају правни статус, војска је професионализована док је куповина чиновна укинута. *Законом о ирађанској служби* уведене су реформе у државној управи, где се запошљавање више није заснивало на политичким или личним везама, већ на способности – преко конкурса. Уведено је тајно гласање на изборима *Законом о гласању* 1872. године, што је смањило притиске и корупцију у изборном процесу. Реформа правосудног система проведена је 1873. године, а разуђени системи судова у Енглеској и Велсу су уједињени. Гледстонове реформе наишле су на отпор традиционалних гласача па је изгубио изборе 1874. Након пораза Гледстон се 14. јануара 1875. састао са већином чланова свога кабинета и обавијестио их да се повлачи са чела Либералне партије. Чинило се да је четрдесет двије године дуга политичка каријера завршена. Прве године Велике источне кризе Гледстон се није ангажовао у политичкој агитацији. Љета и јесени 1875. „период политике“ био је иза њега, обилазио је разне крајеве Велике Британије и посветио се писању теолошких текстова.

Међутим, први извјештаји о дешавањима у Бугарској објавље-

ни 1876. године усталасали су јавно мњење. Прва најава његовог активног укључивања одиграла се у Парламенту 31. јула 1876. године, када је Гледстон, након што је влада Парламенту ставила на увид своју дипломатску преписку, одржао свој први озбиљнији говор о кризи на Истоку. Тврдио је да он као члан Парламента и министар у влади која је започела рат 1854. има моралну одговорност да изјави да Турска није испоштовала обећање дато Британији и другим великим силама. Није спровела обећане реформе нити је побољшала услове живота својих хришћанских поданика. С друге стране Русија, према Гледстоновом мишљењу, није више била она претећа деспотска сила. Гледстон се иронично осврнуо на опсесију завјерама и „страним утицајима“. Српски покрет упоредио је с италијанским Ризориђиментом. Сматрао да је слична ситуација с Босном и Херцеговином, гдје и ако је било спољног утицаја он није долазио од влада Србије и Црне Горе, него од чврстих међусобних веза становништва које је живјело у овим земљама. Затим је критиковао владину спољну политику од почетка устанка у Херцеговини до избијања српско-турског рата. Тврдио је да је влада изазвала српско-турски рат јер су Србија и Црна Гора, након одбацивања свих мировних приједлога уз објашњење да Турској треба препустити да рјешава унутрашње проблеме, биле принуђене да се одрекну дипломатских средстава и посегну за оружјем. Без обзира на критичност коју је показао према политици Цариграда, заложиио се за очување „територијалног интегритета Турског царства“. За Босну и Херцеговину тражио је аутономију по угледу на Србију, Румунију, Самос и Либан. Није пропустио да примјети да су уједињене Дунавске кнежевине доказ да је био у праву када је тврдио да ће, када се ослободе, уједине и добију шансу за „рационалну управу и цивилизован живот“, балкански хришћани постати најбоља брана пред руским утицајем.

Чинило се да је својим говором Гледстон завршио с Источним питањем. Тек 29. августа 1876. писао је да спрема памфлет о догађајима у Бугарској и да се „велики циљеви у политици ријетко

могу достићи без страсти, а сада имамо, први пут у читавом низу година, моралну страст“. Објављивање памфлета био је преломни тренутак у процесу повратка на политичку сцену. Памфлет под називом *Ужаси у Буџарској и њихово Исцјељење* објављен је 6. септембра 1876. и за два дана продат је први тираж од 2.000 примерака а убрзо и други од 22.000 примјерака да би на крају скоро 200.000 примјерака нашло купца. Гледстон је написао да Турци „нису умјерени мухамеданци Индије, ни витешки Саладини из Сирије, нити култивисани шпански Маври“. По његовим ријечима: „Били су од црног дана када су први пут ушли у Европу, велика нељудска врста у оквиру човјечанства. Гдје год су ишли иза њих је, као траг, остала широка, крвава линија. Докле год је досегнула њихова власт с видика је нестала цивилизација. Свуда су заговарали владавину силе, као супротност владавини права.. Зауостављени су само захваљујући јунаштву не једне него многих генерација европског становништва из земаља чији су дијелови управо сада поприште рата и које су сада несрећни предмет дипломатских акција.“ Тврдио је да су савремени Турци сјенка „некадашње моћи“ али да нису ништа изгубили од старе бруталности. Доказивао је да Србија и Црна Гора, разочаране држањем сила, с окршајима на својим границама и суочене с ратоборним расположењем сопственог становништва нису имале избора. Тражио је да Европа постави Турској питање статуса и права Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине и Бугарске као једне цјелине, и да се османске трупе повуку из Босне и Херцеговине и Бугарске. За ове провинције је тражио аутономију сличну оној у Румунији и Србији. Поновио је да ће тек подршка Британије успјети да одвоји балканске народе од Русије. У то вријеме успоставио је врло интензивне контакте с виђенијим представницима балканских народа. У писму које је упутио ђаковачком бискупу Ј. Ј. Штросмајеру 15. децембра 1876. Гледстон се заложио за аутономију балканских народа. „Што се тиче главног циља који би требало остварити основно је да се османска управа замијени новим поретком и новим извором народне власти... Када једном буду изгнани, Турци никада више

неће бити у стању да се врате. Послије њиховог протјеривања успоставиће се или аутономија или привремена интермистичка управа.“ Гледстон није имао подршку унутар странке, вође либерала само су дјелимично подржавале његове напоре. У мјесецима највећих антитурских агитација влади је ишла у прилог чињеница да није било парламентарних сједница.

Гледстон је 19. априла 1877. написао нови памфлет овог пута о Црној Гори, али је овај Гледстонов памфлет привукао само 8.000 људи. Русија је ступила у рат свега пет дана по објављивању овог памфлета. С руском објавом рата Турској настаје преокрет у Великој Британији. Страх од Русије био је много већи од хришћанске солидарности и било чега што је Гледстон заступао у спољној политици земље. Саосјећање и хришћанску солидарност надвладао је неповјерење и мржња према Русији. У земљи се обновила стара русофобија која је потиснула антитурско расположење из љета и јесени 1876. Због Гледстонових проруских ставова незадовољни су у Лондону организовали недјељне демонстрације против њега. На првим демонстрацијама окупљени су каменовали његову кућу па је Гледстон у вријеме организовања сљедећих протеста морао да напусти град. Иако усамљен у својим ставовима, није се предавао. У Парламенту је 27. априла испоручио пет резолуција о Источном питању. Резолуције су констатовале да је Porta „увриједила човјечанство“ и да у недостатку гаранција да ће се нешто у будућности промијенити Porta губи свако право да од других сила очекује подршку; да британска политика треба да води ка слободи локалног становништва. Пошто није имао подршку водећих људи своје партије, када је 28. априла 1877. званично упутио резолуције у парламентарну процедуру изјавио је: „Овај захтјев подносим на своју личну одговорност а не као вођа или припадник неке партије“. Током дебате 30. априла Гледстон је прочитао своје резолуције у Парламенту. У говору 7. маја досљедно је заступао своје ставове и изазвао дугу дебату. О његовим резолуцијама се исцрпно дискутовало и у вечерњим сатима. Један савременик присјећајући се, деценијама касније, Гледстоновог

излагања записао је да је то био не само подвиг чисте физичке издржљивости, већ и парламентарне храбрости, вјештине, издржљивости и елоквенције „која ће остати недостижна“. У дискусији 14. маја поново су коментарисане и критиковане његове резолуције, а Гледстон је и даље инсистирао на неопходности промјене политике према Русији. Указујући на бесмисленост даљег оптуживања Русије да су јој „руке кржаве“. Међутим, на гласању 14. маја 1877. показало се да влада има сигурну већину.

Положај Срба у Босни посебно је заокупио Гледстонову пажњу током 1877. године. Информације је добијао из прве руке од Адeline Паулине Ирби, Вилијама Едварда Форестера, парламентарца из Бредфорда, који су боравили у устаничким крајевима. У својој кампањи користио се писмима Артура Еванса објављеним у *Манчестер тардијану*, али је као изворе о балканским приликама користио и извјештаје других британских дописника. Јула 1877. у Лондону је одржан велики скуп посвећен подршци избјеглицама из Босне, и том приликом је донијета резолуција у којој су се изражавале симпатије и подршке Србима избјеглицама. Гледстон је одржао запажен говор у коме је жестоко осуђивао злочиначку турску владавину у Босни. Када су Руси, након више неуспјеха, заузели Плевну у Великој Британији су већ били заборављени ужаси у Бугарској, а Турци „трансформисани у хероје који су се галантно супротставили једној великој сили“. Јануара 1878. рат је био фактички завршен, пошто разбијени остаци турске војске нису више могли да пруже отпор, и пут према Цариграду био је отворен. Постојала је опасност да се Велика Британија умијеша у рат на страни Османског царства. Када је сазван Парламент за 17. јануар 1878. Гледстон је одмах схватио шта се догађа, па је изјавио да ће се супротставити сваком покушају владе да зарати с Русијом. У фебруару 1878. на врхунцу кризе критиковао је упућивање британске флоте ка Дарданелима, објавивши чланак *Сйазе часћи и срама*. Мир између Турске и Русије потписан је на Сан Стефану 3. марта 1878. Гледстон је затражио сазивање конгреса на којем ће се ријешити спорна питања. Наставио је да тврди да је Русија

против Турске водила праведан рат. По његовом мишљењу, Британија није имала разлога за интервенцију јер статус мореуза није промијењен. Гледстонове главне замјерке односиле су се на западне границе Бугарске које су улазиле дубоко у територије насељене Србима. Противио се и одвајању Бесерабије од Румуније. Гледстон је био одлучан противник Аустро-Угарске која је чинила све да турску владавину Босном и Херцеговином замијењени сопственом. Луцидно је то уочио и оштро критиковао. Његов став је био да је „Аустрија била сталан, непоколебљив непријатељ слободе у сваком крају Европе... Нема ниједног примјера, ниједне тачке на мапи гдје бисте могли да ставите прст и кажете да је овдје Аустрија учинила нешто добро. Она никада није била пријатељ слободе балканских народа.“

Гледстон није успио да промијени политику Велике Британије али је успио да на изборима 1880. дође на власт. Питање Босне и Херцеговине било је ријешено на штету српског народа. Током другог мандата наставио је рјешавање проблема Ирске, увео је принцип „три Ф“ (Fair rent – поштена закупнина, Fixity of tenure – сигурност трајања закупа; Free sale – право закупца да прода закуп). Покушао је 1886. да уведе ирски парламент у Даблину, који би управљао унутрашњим пословима док би Лондон задржао контролу над спољном политиком и војском, кроз *Први Хом Рул*. Овај закон је након двомјесечне дебате одбијен у Парламенту. Током четвртог мандата поново је покушао да уведе самоуправу у Ирској. *Дрући Хом Рул* усвојен је у Доњем дому парламента 1893. али је одбијен у Дому лордова (горњи дом), где су доминирали конзервативци. Повукао се из политике, преминуо је 19. маја 1898. у Хавредену.

Библиографија:

Н. С. G. Matthew, *Gladstone 1875–1898*, Oxford 1995

Jenkins Roy, *Gladstone*, London 2002

Jovanović Slobodan, *Gledston*, Beograd 2012.

Растовић Александар, *Енџели и Балкан 1837–1914*, Београд 2015.

Судић Радован, *Гледстон и Велика источна криза (1875–1878)*, Међународни

научни скуп историчара, Зборник радова. „Ђоровићеви сусрети 2015. године: Херцеговачки устанак 1875–1878“, Гацко 2016, 211–232.

Александар Горчаков (1798–1883)

Александар Михайлович Горчаков рођен је 15. јула 1798. у старој аристократској породици, њено поријекло сезало је до кнезова Чарниговских. Још у дјетињству показао је самосталност, усредсређеност и радну енергију. Кратковидост га није спријечила да се посвети образовању и научи француски, њемачки и енглески језик. Школовао се прво у гимназији у Санкт Петербургу затим у Царско-Селском Лицеју. У министарство спољних послова Русије ступио је јуна 1817. године. Током учешћа на конгресима Свете Алијансе 1820–1822. у Опави и Љубљани оставио је утисак на престолонаследника Александра (1818–1881), „љубитеља конгресне дипломатије“. По личним указу цара Николаја је 1822. године постао секретар посланства у Лондону, затим је боравио у Риму па у Берлину и Фиренци. Новембра 1833. именован је за савјетника посланства у Бечу. Служба га је ускоро довела у додир са представницима српског народа. Почетком марта 1837. Горчаков је, по упутству из престонице, савјетовао владику Петра Петровића Његоша (1813–1851) да се не обраћа увредљиво околним пашама и да настоји живјети у миру са Турцима из сусједства. Посланик у Виртембергу (Штутгарт) постао је 1841. године а 1850. акредитован је при Њемачком савезу у Франкфурту на Мајни. Дужност посланика у Бечу преузео је 1854. године. Промјена на престолу довела је до његовог новог унапређења, 27. априла 1856. постављен је за министра спољних послова Русије.

Према руској историографији ушао је у историју као „једини министар који је опредјељивао спољнополитички курс земље“. Нешто више од четири мјесеца по ступању на дужност упутио је циркулар свим посланствима и мисијама и задужио их да одговарајуће владе упозна с њим. Ту је изнио познату фразу: „Говоре да се Русија љути. Не, Русија се не љути, она се усредсређује“. Иста-

као је да је Русији потребан дуг период мира и да жели да живи у пуном сагласју „са свим владама“. Очување мира у Европи је био неопходан предуслов унутрашњих промјена које су неопходне. Такође је дао анализу које државе представљају највећу пријетњу Русији. Велика Британија је на сваком мјесту, од Црног мора до Тихог океана, показивала своје непријатељство према Русији. Аустрија је оцијењена као оруђе британске политике и њен сателит, који сања да постане руска насљедница у Југоисточној Европи и има амбицију да преузме контролу над Дунавом те стоји у првом реду руских непријатеља. Након што је цар Франц Јозеф, на принципима Свете Алијансе, предложио Русији савезништво јер осим „несрећног Источног питања“ није било других спорних питања добио је одговор да за Русију „Источно питање значи више него сва остала заједно“. Горчаков је констатовао да Беч почиње да схвата постојање несавладиве провалије – питање словенских раса. С циљем јачања министарства пооштрио је критеријуме за пријем у дипломатску службу. Од 1859. руске дипломате су морале да имају диплому вишег хуманистичког образовања, савршено владати са бар два страна језика и имати широка знања из историје, географије, статистике, економије и међународног права. Од 1861. почео је да излази *Годишњак МИД* у коме су објављивани важни документи спољне политике. Министарство је реорганизовано 1868. године, а повећан је број дипломата руске националности.

Главни политички циљ „кримске коалиције“ потискивање Русије са Балкана није успио. Горчаков је доста пажње посветио дунавским кнежевинама Влашкој и Молдавији да би спријечио јачање аустријског и османског утицаја, уз сва ограничења наметнута Париским уговором. Дошло је до зближавања са Француском која је због својих интереса била спремна да подржи Русију у заштити балканских народа. Након инцидента код Чукур чесме Горчаков је упозорио и османског и британског посланика у руској престоници. Истовремено је позвао српског кнеза да остане уздржан. На конференцији у Канлици руски посланик је бранио

интересе Србије „без увијања“. Горчаков се залагао за опрезну подршку ослободилачким покретима балканских народа јер би војни сукоби могли да Русију увуку у рат. Био је свјестан симпатије које хришћански народи имају за Русију и да те везе за њу имају моралну снагу коју треба уважити не жртвујући реалне интересе. Због тога је требало предуприједити устанке који су могли да доведу до непотребног крвопролића. Балканским народима је савјетовао стрпљење, повезивање и јачање сопствених снага. Сматрао је да ако насилно рјешење буде неиздјежно за то се треба озбиљно припремити. Критички је сагледавао карактеристике балканских народа који међусобно немају стабилних веза, јединства и центра активности нити политичке зрелости уз хронични недостатак материјалних ресурса. Горчаков је записао да они немају других заједничких идеја осим вјерских осјећања, својих страдања и нетрпељивости према исламу. Није вјеровао у остварљивост планова који су се заснивали на енергији а не реалној снази. Записао је да су се балкански хришћани сматрали довољно јаким да се ослободе ако се Европа не би умијешала а да то није тачно. Међутим, Русија није имала право ни интерес да зауставља покрете хришћанских народа јер би у противном ризиковала да их одгурне од себе и „баци у наручје непријатељских утицаја запада“. „Шта јача наш традиционални утицај на Истоку? Мржња према Турској“, говорио је Горчаков.

У вријеме Критског устанка у извјештају цару 1867. године написао је да би директна материјална помоћ довела до европског рата. Због тога је Русија јасно дала до знања да се помоћ од ње не треба очекивати. Морална подршка и саосјећање је једино што се могло понудити, из тог разлога Русија није неопрезним обећањима и подстицањем побуњивала хришћане на Балкану. Током посјете Паризу средином 1867. Горчаков је потврдио руски став да дипломатска акција европских сила треба да доведе до ослобођења Крита и припајања острва Грчкој. Пошто до тога није дошло крајем октобра је предложио да се потпише колективна декларација о немијешању у балканске послове. Иницирао је ме-

ђународну конференцију у Паризу која је почела да ради крајем децембра 1868. године иако свјестан да Русија не може промијенити за критске устанике неповољан исход.

До тада су се у руској спољној политици искристалисала два приступа која ће остати до руско-османског рата 1877–1878. године. Горчаков се залагао за опрезан приступ све док Русија не буде у стању да радикално ријеши Источно питање. У међувремену, предност је давао дипломатским и просвјетно-културним средствима подршке балканским народима. Супротан приступ имали су припадници „националне партије“ утицајне у славенофилским круговима, они су тражили „акцију на Истоку“ ради ослобођења хришћана. Имали су исти циљ, поништавање неутрализације Црног мора и руски повратак на Балкан, али је њихов поглед на реализацију циљева био потпуно различит.

Горчаков је Лондонском конвенцијом из 1871. године успио да поништи неутрализацију Црног мора. Крајем фебруара 1872. одбацио је идеју намјесника кнеза Србије који су предлагали да се босански вилајет као и простор Старе Србије уступи Србији на управљање. Средином априла поднио је извјештај цару да су српске кнежевине почеле да се у својим ослободилачким плановима „окрећу од Русије“. Руска дипломатија је тада настојала да предуприједи хришћанске устанке, а Горчаков је више пута писао Игњатијеву да убједи Порту у неопходност побољшања положаја хришћана у босанском вилајету. Дјеловање руске владе било је ограничено обавезом немијешања у унутрашња османска питања, што је договорено на састанку са грофом Андрашијем у Бечу 1873. године.

Устанак у Херцеговини јула 1875. довео је до ангажовања руске дипломатије. Првих недјеља није било јасног програма по којем се требало радити. Горчаков је предложио да руски, аустроугарски и њемачки представници посредују код Порте и устаника. Руски конзул требао је да убједи устанике да „још није настало вријеме за ослобођење хришћана“, да је устанак избио против воље Русије и без сагласности Србије и Црне Горе те да нема изгледа на

успјех. Горчаков је прихватио Андрашијеву ноту како би избјегао ратни сукоб. У децембру је британском амбасадору у Њемачкој објаснио да постоје два начина за рјешавања Источног питања. Први је пут потпуне реконструкције а други крпљење рупа да би се постојеће стање одржало још неко вријеме. Предлагао је потпуну реконструкцију али је за то требао јединствен европски став којег није било. Крајем марта 1876. године, увидјевши неуспјех Андрашијевих напора, бивао је све склонији идеји давања аутономног статуса босанском вилајету. Након што је Србија објавила рат Турској Горчаков је рекао српском изасланику да влада Србије „за рат неће добити ни гроша“ пошто је ушла у сукоб без знања Русије. Присуствовао је састанку у Рајхштату 8. јула 1876. и том приликом није склопљен формални споразум и није било званичног записника. Постоје различите верзије учесника шта је тачно договорено и какве су територијалне подјеле биле предвиђене. По Горчакову Монархија је пристала да у случају османског пораза Србија добије дијелове Старе Србије и Босне, Црна Гора Херцеговину и луке на Јадранском мору. Хабзбуршка монархија је требала добити „Турску Хрватску“, односно сјеверозападни дио вилајета и нека погранична подручја. Горчаков је касније рекао да је Монархија била против велике словенске државе, а Русија против „велике Грчке“. Крајем септембра и почетком октобра 1876. био је на савјетовању код цара на Криму, ту се разговарало о уласку Русије у рат. На његов приједлог Игњатијев је отишао у Цариград и тражио да Porta склопи шестонедјељно примирје са Србијом.

Сматрао је да је дјелимична мобилизација неопходна јер руска дипломатија није видјела другу гаранцију осим „присуства материјалне силе“. Ускоро је саопштио српском изасланику да Србија може очекивати мало проширење и да се „Босна не може добити ни у ком случају“. У новембру 1876. Горчаков је записао да Русија нема претензије на територије Османског царства и да само жели да „кључ од Црног мора остане у довољно slabим рукама“ који неће затварати излаз Русији и угрожавати њену безбједност. У

јануару 1877. године, у жељи да се настави заједничко дјеловање, издао је налог амбасадорима у Берлину, Бечу, Паризу, Лондону и Риму да се обавијесте о ставовима сила шта да се даље „поздузима на Истоку“. Настојао је да исцрпи све дипломатске могућности и да уз остале велике силе изврши притисак на Порту да спроводе реформе. Након почетка ратних операција против Османског царства, априла 1877. године, Горчаков је заговарао опрезан дипломатски приступ и преговоре са Монархијом и надао се да ју може одвојити од Велике Британије. Након пада Плевне децембра 1877. године, руска војска почела је брзо да напредује. Санстефански мировни споразум предвиђао је одређену аутономију Босне и Херцеговине и велику кнежевину Бугарску. Горчаков је у преговорима са европским силама инсистирао да Бугарска остане политички аутономна и не буде дијељена и изјавио је да се Русија неће одупирати аустроугарској окупацији Босне и Херцеговине. Уважавајући његове заслуге и године цар га је именовао за једног од чланова руске делегације на Берлинском конгресу. Без обзира на лоше здравствено стање остао је на положају до 9. априла 1882. Преминуо је 13. марта 1883. у Баден Бадену.

Библиографија:

- Ајрапетов Р. Олег, *Свољна полиитике руске империје 1801–1914*, Том I, Андрићград – Вишеград 2023.
- Николић Р. Маја, *Гроф Николај Павлович Ићаићев и балканско попоање (1864–1875)*, докторска дисертација у рукопису, Филозофски факултет Београд, 2020.
- Ковачевић М. Душко, *Русија у међународним односима 1856–1894. Од Кримској рата до савеза са Француском*, Београд 2012.
- Ковачевић М. Душко, *Историја свољне полиитике руске империје 1801–1917*, Београд 2019.
- Терзић Славенко, *На катији Констининовоља. Русија и балканско попоање у 19. веку*, Нови Сад 2021.

Илија Гутеша (1825–1894)

У селу Брувно, код Грачаца, 1. августа 1825. године, рођен је Илија Гутеша – човјек чији ће живот бити исписан на раскршћу трговине, политике и националне борбе. Отуда је и потекао, из Лике, у времену када је сваки даровити појединац био позван да буде више од онога што је постао по занимању.

Основно образовање стекао је у свом завичају, али је животни пут наставио у Загребу, гдје је као млади књиговођа почео своју привредну дјелатност код трговца Николе Николића. Већ 1852. године започиње сопствени посао у трговини житом и брашном, показујући рану склоност ка самосталности и предузимљивости. Говорио је италијански, француски и њемачки језик, што свједочи о његовом интелектуалном хоризонту и способности да се креће у више свјетова, и оном домаћем, народном, и оном ширем, европском.

Политички ангажман Илије Гутеше почиње 1861. године, када је изабран за посланика у Сабору Хрватске и Славоније. Био је заговорник сарадње са Мађарима, што га сврстава у ред прагматичних политичара свог доба. Испод ове прагматичне маске куцало је срце револуционара. Почетком шездесетих година XIX вијека постаје тајни агент српске владе, са задатком да у Војној крајини распири дух устанка у сусједној Босни. Та дјелатност га је 1863. довела до тамничких зидова, гдје је провео четири године.

Тамница није сломила његов дух. Већ 1868. поново се ставља у службу српских националних интереса. Његов живот у Загребу био је нераскидиво везан за судбину српског народа у османским покрајинама Босни и Херцеговини. У данима великог српског устанка 1875–1878, Гутеша се налази у самом врху организације помоћи избјеглицама и устаницима. Био је потпредсједник, а

потом и предсједник *Одбора за ѿмоање избјејлицама* у Загребу, човјек који није само говорио о помоћи, већ ју је пружао – новцем, везама, и прије свега срцем. Посебно је био посвећен младима. Српске дјечаке из Босне слао је на занате и школовање у иностранство, схватајући да се будућност нације не гради само оружјем, већ знањем.

Илија Гутеша је био предсједавајући Скупштине устаника у Јамници 16. и 17. децембра 1875. године. Касније је био сумњичен да је радио у интересу Аустроугарске монархије, и да је још у вријеме одржавања скупштине у Јамници имао тајне контакте са генералом Молинаријем у Загребу, што није било далеко од истине, јер је он, по наређењу из Загреба, имао задатак да укло­ни Петра Мркоњића из устанка. Сам Петар Мркоњић је у свом дневнику написао „да је држана једна седница у Костајници, под президенством Гутеше“, гдје су „сви решили, осим Пелагића“, да се он (Мркоњић) „на сваки начин“ убије. Овдје треба додати да је Гутеша у јесен 1875. године Петра Мркоњића послао у чету у Брезовачи. Због оптужби да је аустроугарски агент, Гутеша се крајем маја 1876. године морао правдати код Јована Ристића. Сумње да је аустроугарски агент изражаване су и у току 1877. године.

Илија Гутеша остаће упамћен као човјек двоструког моста – између Срба и Хрвата, и између српских устанка и дипломатије. Био је реалиста који није бјежао од идеала: ако се не може до уједињења са Србијом, онда се мора тежити аутономији у оквирима империје. Његова смрт у Загребу 11. септембра 1894. године није била крај једне каријере, већ затварање једног поглавља борбе српског народа за самосталност и достојанство.

Библиографија:

- Војводић, Васо, *У духу Гарашанинових идеја. Србија и неослобођено српство*, Београд, 1994.
- Екмечић, Милорад, *Устѡанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
- Красић, Владимир, *Устѡанак у Босни 1875–1878. Јод. Грађа за новију српску историју раѡа за ослобођење*. приредио и написао предговор Радован Судић Бања Лука, 2021.

- Крестић, Василије Б. „Гутеша, Илија“. У: *Српски биографски речник*, 2, В-Г. Нови Сад, 2006, 874.
- Мркоњић, Петар, *Дневни записци једног учешћа о босанско-херцеговачком устанку 1875–1876. године*. Београд, 1983.
- Рапић, Митар. „Školovanje djece iz Bosne i Hercegovine za vrijeme ustanka 1875–1878. godine“. У: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice Ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, III, Sarajevo, 1977, 131–138.
- Ćurić, Hajrudin. „Odbori za pomaganje ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878“. У: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice Ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, III, Sarajevo, 1977, 109–119.
- Чубриловић, Васа, *Босански устанак 1875–1878*. Београд, 1996.
- Šerčer, Marija. „Prilog problemu opskrbe oružjem čete u Crnim Potocima od 1875. do sredine 1877. godine“. У: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice Ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, III, Sarajevo, 1977, 229–236.

Симо Давидовић (1842–1877)

Симо Давидовић је рођен у селу Јапра код Босанског Новог (данас Нови Град) 1842. године. До избијања српског устанка у Херцеговини и Босни 1875. године живио је у Босанском Новом и бавио се трговином. Након избијања устанка 1875. године придружио се устаницима у сјеверној Босни. Командовао је четом која је била смјештена на планини Брезовача недалеко од устаничког логора на Ћорковачи. Чета је у прољеће 1876. године била скоро у потпуности уништена, али је након доласка Петра Мркоњића почетком маја успјела да се консолидује и поново формира.

Након консолидације чета је бројала око 300 људи. Послије одласка Петра Мркоњића из устанка, Давидовић је привремено преузео команду над устаничким трупима у Ћорковачи. Почетком јула 1876. године Давидовић се са четом пребацио у планину Грмеч са циљем да заједно са устаничким трупима из југозападне Босне изврши напад на Саницу и Скуцани Вакуф. Подршку је добио од Голуба Бабића који је у Грмеч послао три чете које су бројале око 1.300 људи. На челу ових чета су били поп Каран, Вид Милановић и Триво Амелица. Напад на Саницу и Скуцани Вакуф је био успјешан, попаљена су села до Каменграда, укупно 18 села. По окончању ове акције у Грмечу остају чете Симе Давидовића и попа Карана, док се чете Вида Милановића и Триве Амелице повлаче на Каменицу.

У јесен 1876. године Давидовић се са четом премјешта у Брезовачу. Према доступним подацима чета је бројала свега 200 људи. Након завршетка српско-турског рата и повратка добровољаца из Србије у Босну, Давидовић је у фебруару 1877. године у Брезовачи окупљао устанике под својом командом. Међутим, ова активност није имала великог успјеха, јер је у чету скупио око 180 бораца.

Чета је због подршке из Загреба била добро опремљена пушкама и муницијом. Давидовићева чета је једина чета која је имала везе и прихватала команду пуковника Милета Деспотовића.

Почетком маја 1877. године чета Симе Давидовића имала је један већи окршај са турским трупaма код Отоке. Према доступним подацима, чета је до краја јуна бројала око хиљаду људи. Почетком јула чета се због пораза и спаљивања логора у Брезовачи осула. Касније је обновљена али не у броју као раније. Такође, и акције које је предузимала нису више биле као оне прије.

Симо Давидовић је убијен 20. августа 1877. године приликом преласка преко аустроугарске територије. Он се том приликом, пошто је био на коњу и под оружјем, није хтио зауставити на позив аустроугарске страже, која га је након упозорења убила. Према свједочењу његових сабораца, Давидовић није знао да је прешао границу, сматрао је да се налази на босанској страни. Његова чета је након тога припојена чети Триве Амелице.

Сахрањен је у порти цркве у селу Јамница код Двора на Уни. На предњој страни надгробног крста написан је сљедећи текст: „Ко вјечито хоће да живи, мученик је на ономе свијету. Овде почива раб Божи Симо Давидовић војвода босанских усташа. Овај племенити Србин, храбри јунак, борио се вјерно за српски народ и милу домовину Босну од год. 1875 до год. 1877. погину као недужна жртва од аустројског војника. Лака му земља, а од босанског народа вјечна успомена, који жели, кад било, пренети земне остатке у домовину Босну. Поживи год. 35.“, док је на полеђини надгробног крста уз уклесану српску заставу са четири слова С, написан текст: „На застави србски стој што у срцу Србин гој. Симо родио се у Босни, у селу Јапри 1842. г. Живио у Босанском Новом као трговац. Зато му подиже овај споменик српски народ.“

Библиографија:

- Вајагић, Предраг М., *Добровољци војске Краљевине Србије – девешорица браће Вајагић*, Нови Сад, 2018.
- Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

- Карановић, Милан. „Дуж Суве Међе“, *Полиџика*, 24. децембар 1936, 12.
- Красић, Владимир, *Устџанак у Босни 1875–1878. јод. Грађа за новију срѣску исџорију раџа за ослобођење*, приредио и написао предговор Радован Судић Бања Лука, 2021.
- Мркоњић, Петар, *Дневни зајисци једної усџаша о босанско-херцејовачком усџанку 1875–1876. јодине*. Београд, 1983.
- Чубриловић, Васа, *Босански усџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Владимир Десница (1850–1922)

Владимир Десница, угледни српски јавни радник, политичар и родољуб, рођен је 1850. године у Обровцу, у српској посједничкој и трговачкој породици. Основно образовање стекао је у родном граду, док је гимназију похађао у Задру, у тада престижној италијанској школи. Након завршене гимназије, уписао је студије медицине у Италији, али их није привео крају јер се, због болести оца Данила, морао посветити породичном послу.

Иако млад, Десница се рано укључио у политички живот. Био је гласни заговорник националног јединства Срба и Хрвата и успоставио чврсте везе са напредним омладинским круговима у Војводини. Временом је постао један од најзначајнијих српских политичких представника у Далмацији. Његов политички ангажман често га је водио у Београд, гдје је ступио у контакт са најистакнутијим српским интелектуалцима, политичарима и јавним дјелатељима тога доба.

Посебно се истакао током српског устанка у Босни 1875–1878. године, који је снажно подржао, финансијски и материјално, првенствено обезбјеђујући оружје и муницију. Његова преписка са српским устаничким вођама представља драгоцјено историјско свједочанство о борби српског народа против османског уређења и аустроугарских тежњи ка окупацији покрајина Босне и Херцеговине. Међу потписницима тих писама били су трговци, учитељи, свештеници, официри, четовође, дипломате и други угледници тог доба. Сачувана документа посебно освјетљавају значајну улогу Обровачког одбора у устанку. Десница је био члан Одбора од његовог оснивања, 4. августа 1875. године. Главни задатак Одбора је био снабдијевање устаника оружјем, муницијом, одјећом и храном. Пошиљке за Црне Поточе углавном су ишле преко Деснице

и Петра Петрановића, свештеника у Плавну.

Владимир Десница је три деценије обављао дужност начелника Обровца, посвећено радећи на добробити своје заједнице. Био је један од иницијатора и потписника *Загарске резолуције* из 1905. године, једног од најважнијих докумената српске политичке мисли у Хабзбуршкој монархији. Заједно са синовима Бошком и Урошем, 1903. године покреће лист *Нови српски свећ*, са циљем очувања и јачања српског националног идентитета.

За свој рад и залагање одликован је бројним признањима: српским Таковским крстом, црногорским *Редом кнеза Данила*, а 1898. године и аустроугарским орденом – именован је витезом *Редом Фрање Јосифа I*.

Преминуо је 31. јануара 1922. године у родном Обровцу, оставивши иза себе дубок траг у политичком и друштвеном животу српског народа у Далмацији.

Библиографија:

Екмечић, Милорад, *Усџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Радојчић, Јован С., *Срби заједно од Дунава и Дрине*, књ. 1, Нови Сад, 2009, 972.

Čurić, Hajrudin, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prirozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo, 1971.

Чубриловић, Васа, *Босански усџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Милета Деспотовић (1822-1890)

Милета Деспотовић рођен је 1822. у селу Ратковићи у Левчу. У младости је радио као писар у суду београдског округа. У вријеме Мађарске револуције ступио је у добровољачке чете које су 1848. године, под командом Стевана Петровића Книћанина (1807-1855), прешле границу да би помогле угроженој пречанској браћи. Постао је Книћанинов ађутант, учествовао је у више битака. У Србију се вратио са чином капетана, да би се 1850. године отишао у Русију. Тамо је постао члан царске гарде, учествовао у Кримском рату и временом је напредовао кроз војну хијерархију. Пензионисао се 1872. године са чином пуковника. Маја 1876. године тражио је да га приме у српску војску. У Србију се вратио сљедећег мјесеца, пријавио влади и ступио у војску. У Првом српско-турском рату борио се код Бабине главе, након ових почетних успјеха водио је јединице према Пироту. Због неслагања са командним кадром веома брзо је удаљен са ратишта.

Чубриловић наводи да је то био начин да га уклоне са главног српског бојишта. Пише да је циљ Деспотовићевог доласка био да централизује сву војну, административну и финансијску власт, како на сјеверу тако и на југу, и на тај начин концентрише дјеловање устаника и омогући боље резултате. Међутим, то није успио, није ни централизовао власт јер су чете са сјевера одбиле да ратују на југу. У српској историографији је присутан став да се Деспотовићевим доласком у Црне Поточе промијенила првобитна форма устанка као социјалне револуције сељаштва и да је прерастао у национални покрет за ослобођење и уједињење са Србијом. Једна од посљедица његовог доласка била је и пасивизација устанка, јер је он рјешење Велике источне кризе очекивао од Русије.

У Босанску Крајину дошао је са писмом српске владе, *Свим срп-*

ским чешама у Босни, од 15. јула 1876., којим се од свих устаничких формација тражило да се покоре команди пуковника Милете Деспотовића. С циљем да се у ослобођеним дијеловима вилајета образује јако устаничко упориште које би било језгра за ширење слободне територије и повезивање са војском кнежевине Србије. Стога је његово дјеловање требало бити синхронизовано с наступањем Дринске и Ибарске војске. Посљедично „устанак у Босни је постао стратешки додатак“ српских војних акција. Команду од Голуба Бабића, који је постао његов замјеник („побочник“), службено је преузео 4. августа 1876. године. Одмах је издао једну *Прокламацију босанском народу* од кога је тражио да му се придружи у борби за ослобођење, без обзира на конфесионалну припадност. Услиједило је више позива муслиманима да се прикључе јединственој борби против турске власти. Покушао је да буде дослиједан у спровођењу овакве политике, па је за саборца у свом Генералштабу имао хоџу, задуженог за везу и кореспонденцију са муслиманским првацима.

Деспотовић је Главну управу устанка, као руководеће тијело замијенио Ратним савјетом. По преузимању дужности образовао је формације са четовођама, капетанима и војводама (или вођама) на њиховом челу. Одмах по формирању чета од свих четовођа је тражио да пред устаницима читају кнежеву *Рајну њрокламацију*. Сваки четовођа морао је да попише све устанике у својим четама са тачним именима и презименима, и годинама рођења. Написао је и Закон о добровољцима који је за разне прекршаје, осим казне затварања, предвиђао смртне казне, које је пак изрицао новоформирани Ратни суд – састављен од свих старјешина и двојице млађих устаничких вођа. Такође је увео институцију ратних заробљеника и притвора па је након напада на Петровац пуних шест мјесеци у заробљеништву држао 13 османских војника. У љето 1876. постојали су планови да се током 1877. око Деспотовића окупе све чете из Босанске Крајине и започне са систематском навалом на градове али до тога није дошло.

У јануару 1877. године преселио је штаб у Црне Поточе. Једана-

ест нових једнообразних чета формирао је 1. марта 1877. године. Из једног пописа види се да су те чете биле састављене од два

вода, а да се сваки дијелио у три десетине од по десет људи. На челу чета били су капетани а на челу десетине стајали су десетари водова. Под његовом директном командом била је једна коњичка чета од 310 коњаника. Деспотовић је у мају 1877. године имао 150 устаника под оружјем, а већ у јулу исте године скоро 3.000.

Овај „салонски аристократа“, како га је назвао Артур Еванс, говорио је француски, енглески, руски и пољски. Облачио је фрак и неколико бираних капута и носио ешарпу. Водио је рачуна о својој спољашности и увијек је био пристојно обучен и углађен. Међутим, висока и снажна појава, с популарним бакенбардима, није на домаће устанике оставила добар утисак. Његова суровост, осветољубивост и особине ситног аутократе изазивале су индигнацију устаника иако је настојао учврстити дисциплину, није успио задобити њихову наклоност. Научен на строгу руску војну касарну тражио је потпуну послушност у војној управи. Британски вицеконзул, ненаклоњен устаницима признао је да Деспотовићеве јединице нису разбојничке дружине него чете у којима влада најстрожа дисциплина. Непослушни су кажњавани тешким батинама или чак смртном казном вјешања или стријељања. У службеним документима потписивао се као „Главни командир Босанске војске и управител Босанског Народа Пуковник М. Деспотовић“. У једној молби Обровачког одбора титулисан је као „полковник Деспотовић као намесник Босански његове светлости књаза Милана“. Након пораза српске војске код Ђуниса 29. октобра 1876. године устанички покрет се једино могао уздати у помоћ Русије. Стога се скупштина у Тишковцу определијелила за пуковника Деспотовића „руског човека“. Средином априла 1877. године промовисала га је у генерала. Од тада се на документима потписивао као „неограничени генерал усташке војске Босанске“.

Еванс о Деспотовићу није имао позитивно мишљење, а његов карактер и деспотско понашање сматрао је једним од главних разлога нејединства међу устаничким вођама. Сматрао је да је устаницима био потребан „само способан вођа“, а да Деспотовић не само да то није већ је својим поступцима успио да озловољи

народ, па се неколико група већ било одметнуло од њега. Два дана прије Евансовог доласка у Црне Поточе фебруара 1877. године у Книн је стигла једна депутација ради консултовања о начину на који би се устаници могли ријешити пуковника. Записао је да се није баш пријатно осјећао кад се нашао „с овим силником и накићеним човјеком глупа изгледа“. С којим је, не својом вољом, морао да разговара о његовој властитој храбрости против Турака. „Деспотовић је као узгред нагласио да је онамо горе, на планинама, потукао дванаест хиљада Турака. Погледао сам горе равнодушно и без нарочитог узбуђења. Засукујући брке и лупкајући мамузама о камен, пуковник је поновио: „Потукао сам их! Потукао сам их и сасјекао на комаде!“

У лето 1877. године дошло је до практичног слома устанка који се у наредном периоду свео на неколико усамљених чета чије су акције биле више симболичног значаја. Процјена броја ангажованих османских војника креће се од 25.000, преко 18.000, до 5.000 колико наводи Екмечић. Османска војска кренула је 31. јула 1877. године од Ливна, из правца Бихаћа придружила јој се још једна колона редовне војске и доста башибозука. Устаници су се повукли у Црне Поточе кад су „Турци стигли пред Грахово“. Деспотовић је распоредио устаничке снаге по положајима на Седлу и то уз саму аустроугарску границу. Чете су биле концентрисане кроз од даламатинске границе до Стојићевог брда. Једна позадинска чета била је у резерви и у њој се налазио сам Деспотовић. Акција уништења Црних Потока започела је 1. августа 1877. године. У ноћи 3. на 4. август дио османских формација је код Граба прешао на аустроугарско земљиште, пошто су се аустроугарски граничари повукли са границе. Већи дио османске војске 4. августа 1877. са Стрмичких коса према Бутишници директно ударио на Деспотовићеву војску која је одбрану дочекала затворена у рововима. „Почетак је личио на прави фронтални рат двеју великих армија.“ Све до 10 часова устаници су успијели да држе линије фронта, одбили су неколико снажних напада. Услиједио је напад са леђа на десно устаничко крило које се налазило на тежишту одбране. Изненађење се пре-

творило се у панику и пометњу пошто су устаници схватили да се налазе у окружењу. Они који су успјели да се пробију у Лику бацали су оружје и покушали да се придруже својим избјеглим породицама. Око 200 устаника ухватила је и разоружала аустро-угарска гранична полиције. Само мањи број устаника, окупљених око Голуба Бабића успело је да се сакрије у личким планинама.

Деспотовић је спас нашао у бјекству преко границе, ухапшен је код извора Зрмање на путу за Обровац. Чубриловић наводи да је био ухваћен за разлику од Екмечића који пише да се Милета Деспотовић сам предао властима. Одведен је у Грачац, одакле је пребачен у Огулин, да би на крају био интерниран у Линц. Након краткотрајне интернације враћен је у Русију. Појавио се у Берлину у вријеме конгреса, затим је отпутовао у Париз па у Лондон и најзад у Санкт Петербург. У овом граду је живио до марта 1883. када се по писању *Засјаве* вратио у родно село. *Мале новине* 16. октобра 1890. године (по старом календару) јавиле су да је „прекисиноћ“ у Јагодини преминуо вођа босанског устанка.

Библиографија:

Красић Владимир, *Устџанак у Босни од 1875. до 1878. год. Грађа за новију српску историју рајџа за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.

Evans Artur, *Ilirska pisma*, Banjaluka 2008.

Екмечић Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878.*, Сарајево 1973.

Теиновић Братислав, „Голуб Бабић и Милета Деспотовић: скице за биографије устаничких вођа у Босни 1875–1878.“, *Култура ђолиса бр. 45* (2021), 221–231.

Чубриловић Васа, *Босански устџанак 1875–1878*, Београд 1996.

Бенџамин Дизраели **(1804–1881)**

Бенџамин Дизраели је рођен 21. децембра 1804. у Лондону. У јеврејској трговачкој породици која се с Леванта преко Апенинског полуострва доселила у Енглеску. Његов отац умјесто пословних гајио је књижевне амбиције и интелектуална интересовања. Своју дјецу крстио је у англиканској цркви и тиме им омогућио успон на друштвеној лествици. Млади амбициозни Бенџамин није завршио средњу школу али га је отац упознао с античком историјом, класичним језицима и књижевношћу. Касније је тврдио да је у очевој библиотеци постао конзервативац. Рана искуства оставила су дубок траг на његовој личности. Први роман објавио је у вријеме Грчке револуције, послје Једренског мира путовао је по Балкану. Тада је дошао у непосредни додир с Османским царством о чијем опстанку ће деценијама касније одлучивати. Боравио је у Цариграду, пловио Левантом, посјетио Свету земљу и живио пет мјесеци у Египту. У Конзервативну партију ушао је 1835. године, а 1837. изабран је за члана Доњег дома британског парламента.

Као активни политичар заступао је империјалне и расне идеје. Противио се национализмима „других народа“. Први његов сукоб с вођом странке настао је због „српске кризе“ 1842. и 1843. године. Заступао је став да се Британија треба активно укључити у збивања у Србији али и на Балкану. Тражио је да се брани османски интегритет и независност и да се заузме оштар став према Русији. У вријеме избијања Кримског рата тврдио је да је сукоб могао бити избјегнут да се много раније у знак упозорења руском владару „зазвецкало оружјем“. Дизраели је својим говори-ма против владе показао да постоје две правца мишљења унутар британске политике према Источном питању. По уласку Велике Британије у рат, Дизраели је дао свој осврт на двије „традиције“,

двије „школе мишљења“ у односу према Османском царству. Прва је она која вјерује да Османско царство има снаге и да може да се одупре изазовима и да буде брана руском утицају и ширењу. Друга је сматрала да је опстанак царства на Босфору немогућ и да треба помоћи хришћанске поданике султана да би се спријечила анархија коју би изазвао пад овако значајне државне творевине.

Дизраели је осудио владину сагласност да Јонска острва уједине с Грчком 1863. године. Захтијевао је да она остану британски посјед јер идеје империје не почивају на „цивилизаторској мисији“ него на „инстинкту за моћ“. У доба устанка на Криту (1866–1869) био је министар финансија од јуна 1866. до фебруара 1868. Британска влада у почетку је заузела став строге неутралности. Одбијала је петиције у корист Крићана али је дискретно тражила од Порте одређено попуштање. Британски став је био да се у случају кориштења силе све мора завршити прије него што се европске државе узнемире. Одржању европске равнотеже није требало отварање Источног питања гдје је Велика Британија могла да се сама нађе насупрот Русије. Од фебруара до децембра 1868. године Дизраели је вршио дужност предсједника владе. Пратио је балканска кретања али је о њима размишљао само у контексту одмјеравања великих сила. Национални покрети балканских народа га нису много занимали. О њима се изјашњавао ријетко и то осуђујући их, подразумјевајући да су продукт руске политике.

Након избора 1874. године постао је предсједник владе Велике Британије и остао на том положају до 1880. године. Након избијања Херцеговачког устанка јула 1875. био је потпуно незаинтересован за вијести о оружаним сукобима али је отворено подржао Османско царство. Тврдио је да је устанак изазван страним утицајем. Бринуо га је једино недостатак одлучности Порте да се устанички покрет угуши. Одбацивао је све приче о турском безакоњу називајући их „кафанским блебетањима“. Одувијек убијеђен да су покрети на Балкану изазвани спољним факторима, за све невоље је оптуживао час Аустрију, час Русију и словенофиле.

Једино никада није спомињао високе османске порезе и тежње херцеговачких Срба за националним ослобођењем.

Почетком маја 1876. представници три цара су се састали у Берлин. Понудили су нову дипломатску иницијативу. „Берлински меморандум“ је подразумијевао аутономију за Босну и Херцеговину. Дизраелијева влада га је одбацила, Дизраели је тврдио да је оваквим договором Британија третирана као балканска вазална држава а не као велика сила. Наредио је слање три ратна брода као вид подршке османским властима. Влада је ове одлуке донијела сама без консултација унутар парламента. Крајем јула 1876. године Вилијам Гледстон је одржао говор у Парламенту критикујући владину политику према Османском царству. За Босну и Херцеговину тражио је аутономију по узору Србије и Румуније. Скупштинска расправа од 31. јула далеко је одјекнула, слично је било и с наставком сједница 7. и 11. августа. Дизраели је био свјестан њених посљедица „имали смо мучну дебату... можемо бити срећни да се засједање окончава.“ У говору који је одржао 11. августа нагласио је да је Британија спремна да, у име својих империјалних интереса, преузме контролу над Балканом. Сљедећег дана добио је титулу лорда Биконсфилда и након скоро четрдесет година из Доњег дома прешао у Горњи дом. Крајем августа и почетком септембра „Бугарске агитације“ донијеле су му нове проблеме на унутрашњем плану. Што се спољне политике тиче у више наврата је показао да не одбацује идеју подјеле Балкана јер што се њега тиче „сви Турци би могли да заврше у Мраморном мору“. У том процесу Велика Британија би водила главну ријеч, од балканских држава није запостављао само интересе Грчке али и ту само у одређеној мјери. Вјеровао је да је Цариград довољно добар разлог за рат са Русијом.

Након руске објаве рата Османском царству 24. априла 1877. године, Дизраели је предложио влади да се британска флота упуту ка Египту а затим ако Порта то затражи и према Босфору. Тврдио је да Русију у заузимању Цариграда могу зауставити само одлучне војне и дипломатске мјере. Средином јуна 1877.

испословао је подршку владе за јачање медитеранске флоте. Крајем септембра исте године покушао је да посредује у склапању мировног споразума између Русије и Турске. Након пада Плевне децембра 1877. године кроз британску јавност почео се ширити талас борбености и јачати русофобија. Дизраели је био спреман да уђе у рат да би одбранио престиж Велике Британије и потврдио њену моћ и свој лични утицај. Међутим, дошло је до смиривања напетости и конгреса у Берлину. Дизраели је за Британију добио острво Кипар а по повратку у Лондон присталице су га дочекале са овацијама. Наредне године мандата умјесто Источног питања посветио се ратовима у Авганистану и Јужној Африци.

За Дизраелија Источно питање је било питање „прерасподјеле моћи најважнијег дијела свијета“, на чему је почивало „постојање империје“. Гледстон је почео да се залаже за моралнију спољну политику. Жестина напада Гледстонових симпатизера на Дизраелија потпуно је одговарала жестини оптужби које су његови симпатизери и штампа наклањена Турској упућивале Гледстону. Дизраели је владаре Црне Горе и Србије сматрао експонентима политика Аустро-Угарске и Русије, чланица Тројецарског савеза, који је по њему требало разбити, његова влада пустила је балканске народе да одмјере снаге с Турском. Ако је не могу поразити, у шта је Дизраели вјеровао, онда им не треба помагати. Историчар Роберт Блејк написао је да је сукоб Гледстон-Дизраели „убризгао у британску политику горчину која није виђена од дебате о житном закону“. Источно питање била је драма у три чина, ни мирна ни парламентарна. Ова драма се састојала од Гледстонових памфлета, организованих митинга који су кулминирали Мидлотијанском кампањом 1878–1880. на коју је Дизраели узвратио разним провокативним опаскама и наступима на међународним конференцијама. Подјела је оставила трајан траг у британској политици – „одвојила је Сјевер од Југа, класе од масе и високоморални тон од тежње да се његују само себични интереси с додатком бучног патриотизма и подругливих мудрости“.

Након тешког пораза на изборима априла 1880. године, Дизра-

ели се посветио вођењу странке, писању и друштвеном животу. Након кратке и тешке болести овај борац за моћ, престиж и славу преминуо је 19. априла 1881. године у Лондону.

Библиографија:

- 1) Ковић Милош, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007.
- 2) Ковић Милош, „Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875–1878)“, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 6 (2009), 159-172.
- 3) Николић Ања, „Велика источна криза у парламентарним дебатама Велике Британије (1875–1878)“, *Српски историјски часопис VIII* (2025), 137-153.
- 4) Живојиновић Р. Драгољуб, „Бенџамин Дизраели и јужнословенски народи у време Велике источне кризе 1875–1878“, *Зборник Машице српске за историју* 14 (1976), 59-97.
- 5) Субић Радован, „Гледстон и Велика источна криза (1875–1878)“, у: *Ђоровићеви сусрећи. Међународни научни скупи историчара. Херцеговачки усипа-нак 1875–1878*, СПКД Просвјета Гацко, 2016, 211-232.

Нићифор Дучић (1832–1900)

Српски историчар, добровољачки командант, архимандрит, рођен је у Лугу на Требишњици, 21. новембра 1832. Породица Дучић води поријекло из Гацка. Имао је браћу Димитрија, који је млад умро и Васу, те сестре Симану, Стану и Милицу. Мајку Сару су према сведочанству самог Нићифора, за вријеме устанка 1875. године, као старицу од 85. година, Турци спалили на ломачи. Школовао се у манастиру Дужи, гдје му је стриц Јевстатије Дучић био архимандрит. У истом манастиру се закалуђерио 1849. и добио монашко име Нићифор. Пошто је желио да се усавршава у богословским наукама, добио је благослов игумана и отишао, најприје у Дубровник код Ђорђа Николајевића, а потом у Београд. По завршеним студијама, вратио се у Херцеговину, гдје је упознао Александра Фјодоровича Гиљфердинга, првог руског конзула у Босни и Херцеговини, који га је упутио на књижевни рад. Нићифор је са школским другом Серафимом Перовићем у манастиру Дужи основао основну школу, а затим у манастиру Житомислић 1858. године Духовну школу. Богословија је отворена уз помоћ Србије из које су стизале књиге, а новац из Русије.

Дучић се 1860. године вратио се у Дужи, одакле је почео да ради на припремама за народни покрет против Турака. Учествовао је у устанку Луке Вукаловића. Руски цар Александар га је 1861. године одликовао златним напрсним крстом. Годину дана касније прешао је да се бори у Црну Гору. Као награду, црногорски књаз Никола Петровић га је одликовао медаљом за храброст, вјеру и слободу и медаљом за јунаштво. Потом га је књаз Никола именовао за управника Државне штампарије и управника свих основних школа у Црној Гори. Његовим залагањем, уз помоћ јеромонаха Илариона Рогановића, отворена је 1863. године Цетињска богословија, у којој

је он био управитељ и професор. Године 1863. на Цетињу је произведен за архимандрита. Још као монах у манастиру Дужи написао је прве књижевне радове, монографије о манастиру Тврдош и манастиру Дужи, које су објављене у Петрограду 1859. године. Убрзо иза тога објавио је студију *Опис манастира Жишмишља у Херцеговини у Србско-галмајинском маџазину* у Задру 1861. године.

Књаз Никола Петровић га је 1866. послао код кнеза Михаила Обреновића у Србију, а затим код руског посланика у Беч. Његовим посредовањем двојица српских владара потписала су ратну конвенцију. У мају 1867. године заувјек је напустио Црну Гору, а на одласку га је књаз Никола одликовао Даниловим крстом III реда. По доласку у Србију 1868. године понуђено му је епископство у Шапцу, коју је одбио истакавши: „Што у мени нема колико би ваљало калуђерске кротости томе се не треба чудити, јер сам ја више војник, него смерни, преподобни монах. Али поштујем и монаштво српско“.

У Београду је наставио са радом на личном образовању, на Филозофском факултету на Великој школи завршио је словенску филологију код Ђуре Даничића. Када је 1868. године, на приједлог митрополита Михаила, формиран „Одбор за школе и учитеље у српским земљама под турском влашћу“, изабран је за његовог предсједника. Одбор је био задужен за одржавање веза са српским народом под турском влашћу, да развија просвјетно-културни рад, предлаже оснивање школа, спрема учитеље и професоре за рад у њима, обнавља и подиже цркве тамо где је то било могуће. У Београду је почео да пише историјска дјела описујући властита искуства. Штампao је збирке народних приповјетки, загонетки, поскочица и умотворина из Херцеговине.

Учесник је Првог српско-турског рата 1876-1877. године када је изабран за команданта Добровољачког кора Ибарске војске. По позиву генерала Фрање Заха, Дучић је са својим добровољцима прешао са Увца на Јавор, гдје је рањен у ногу. У Другом српско-турском рату био је командант устаничких чета Јаворског одреда. За јунаштва исказана у оба рата кнез Милан Обреновић га је

одликовао сребрном и златном медаљом за храброст и Таковским командирским крстом. О Дучићевом херојству током рата свједочио је његов саборац, генерал Јован Мишковић: „То је последњи

духовник – борац, каквих је било више у првом и другом српском устанку прошлога века; али својим делима он оживљава њихову успомену, јер у многоме представља модернога проту Матију Ненадовића“. Своје учешће у српско-турским ратовима описао је у дјелу *Борба Добровољачкој кора Ибарске војске и усѣашких чети Јаворској кора 1876, 77 и 78. год. – љаћа за исѣорију срѣској раѣа за ослобођење и независносѣ*.

Дучић је био посланик у Народној скупштини Кнежевине Србије, у периоду 1877-1880. године. Од 1880. до 1886. године обављао је дужност управника Народне библиотеке. Године 1881. постао је предсједник Великог духовног суда. Још при постављењу на мјесто управника библиотеке, укључио се у израду Закона о Народној библиотеци и музеју, који је ступио на снагу 1881. Током 1882. године боравио је у Хиландару, гдје је прегледао манастирску библиотеку и написао једну од првих монографија посвећених овом манастиру.

На приједлог министра просвјете и црквених послова Милана Кујунџића, краљевим указом из 1886. године, смијењен је са функције и отпуштен из јавне службе. Послије тога је отпутовао у Париз (1886–1887), гдје је слушао предавања из историје. Из Париза је путовао по јужној Француској, Шпанији, потом је посјетио Лондон, а затим је обишао Женеvu, Лозану, Берн, Цирих, Инсбрук, Салцбург и Беч, одакле се вратио у Београд. Мада је због лошег здравља покушао да одбије, 1892. године повјерено му је да држи предавања краљу Александру I Обреновићу из историје српске цркве. У ту сврху је саставио лекције које је касније објавио под називом *Исѣорија Срѣске љавославне цркве*. У пензију је отишао са мјеста управника Државне штампарије. Основао је неколико легата, од којих је најважнији фонд са његовим именом, који је оставио Српској краљевској академији. Био је редовни члан Српског ученог друштва од 1869. године. Постао је прави члан Српске краљевске академије, без опредељења, 1892. године. За члана академије друштвених наука изабран је 9. јануара 1893. године са приступном бесједом: *Свеѣи Сава, срѣска црква и срѣска краљеви-*

на у *XIII* веку. Године 1884. изабран је за редовног члана Српскога археолошког друштва. Био је дописни члан Југословенске академије знаности и умјетности. Дучић је у опхођењу са другима био директан, најчешће без длаке на језику, говорећи: „Ја имам своје мисли и своје уверење, које браним, док се не уверим о бољем. Ја сам кадар да сваком рекнем истину у очи. С тим сам и државну службу губио и стратио. Али сам увијек остао светла образа и чврста карактера. А највише ме теши то: што никад никоме нисам не само учинио него ни помислио зла, па ни најжешћим непријатељима својима“.

Преминуо је 5. марта 1900. године. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Необично занимљив и прецизан опис Дучићевог живота пружио је Валтазар Богишић који је истицао да су се у његовој личности укрстили „црковник, војник и књижевник“ и да је Дучић „најоригиналнија личност и то у добром почасту вриједном смислу, шта више једина међу свијем хрватским и српским књижевницима нашег доба, а можда и прошлих вијекова“.

Библиографија:

Архимандрит Нићифор Дучић (1832-1900). Српски духовник, историчар и устанички вођа, приредили: Радован Пилиповић, Милош Матијевић, Ненад Идризовић, Београд-Требиње 2018.

Босанска вила, бр. 4, Сарајево, 28. фебруар 1900.

Бранково коло, бр. 9, Сремски Карловци, 15. март 1900.

Кићовић Мираш, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960.

Марковић Игњатије, *Архимандрит Нићифор Дучић, јаворски јунак и архимандрит епархије жичке*, Наша прошлост, бр. 9, Краљево 2010, 97–124.

Петровић Милић, *О националној акцији мишрополија Михаила у Рашкој области и другим српским земљама под турском и аустроугарском управом*, Зборник историјског музеја Србије, бр. 29-30, Београд 1998, 45–55.

Радојчић Никола, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, број 1, А-Х, уредник: Станоје Станојевић, Загреб 1925, 527–528.

Смичиклаш Тадија, *Некролози: Успомену Нићифора Дучића*, Летопис, бр. 17, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1903, 150–155.

Суботин Голубовић Татјана, *Дучић Нићифор*, Енциклопедија српске историографије, приредили: С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1997, 362–363.

Артур Еванс (1851–1930)

Артур Џон Еванс рођен је 1851. године у Неш Милсу у Великој Британији. Са очеве стране породица је била свештеничка и професорска с мајчине богата индустријалска. Одрастао је у атмосфери научних расправа очевих пријатеља. Још као деветогодишњак пратио је свог оца у археолошким експедицијама. Похађао је престижне британске школе али на своје професоре није оставио добар први утисак. Међутим, ипак се одлучио да похађа универзитет и 1870. уписао је Оксфорд, определијеливши се за програм модерне историје. Први научни рад, о средњовјековним новчићима, објавио је сљедеће године, а 1874. године је дипломирао. Од мајчиног оца добио је велико наслеђство, што му је омогућило да лагодно живи и финансира сопствене научне подухвате. Путовања по Европи почео је 1871. године посјетом Француској, исте године је посјетио и простор данашње Словеније и Хрватске. Тада је боравио у Костајницу на граници Хабзбуршке монархије и Османског царства које га је занимало од дјетињства. Сљедеће године путовао је по Румунији и Бугарској, а 1873. по Шведској и Финској. Затим се посветио завршавању студија које је окончао почетком 1875. Уједињена Њемачка је у то вријеме била најнапреднија европска школа у изучавању модерне историје па је одлучио да школовање настави у Гетингену. Током боравка у овом граду почео је да се детаљније припрема за ново путовање на Балкан. Овог пута дестинација је био простор данашње Босне и Херцеговине о којем је желио да напише путопис. У вилајет је прешао у Броду затим је посјетио Дервенту, Добој, Тешањ, Травник, Кисељак, Сарајево, Коњиц, Мостар да би крајем августа прешао на тло Монархије. Већину пута сусретао се са обичним људима и са припадницима османске управе. Детаљно је приказао кон-

фесионалну подјелу становништва на православне, католике и муслимане. Истицао је да они сви говоре српским дијалектом али да се припадници двије хришћанске конфесије више мрзе него што мрзе муслимане. Запазио је незаинтересованост заосталих османских службеника за побољшање прилика у вилајету. Корумпираност администрације и употреба непознатог „турског језика“ онемогућавали су праведна суђења. Свједочио је како заптије бичују рају као стоку и закључио да је слично понашање уобичајно кад нема странаца свједока. Бруталну свакодневну потчињеност хришћана је објашњавао укорјењеном мржњом муслимана, њиховом традицијом и вишевијековним ратовањем против невјереника. Записао је да Срби због надахнутости националним идеалима и бројности представљају пријетњу османској власти. Народни гуслари пјевали су „сваког дана“ о „кобном косовском дану“ а тонови њихових гусала чули су се од обала Саве и Дунава до плавих вода Јадранског мора. „Босански Србин“... види свог брата у Србину Црне Горе, старе Србије и слободног „краљевства српског“. С друге стране, католичко становништво које је себе називало Латинима одбијало је идеју сарадње са Србима, сањали су да уз помоћ католичке Монархије обнове средњовјековно краљевство. Ред у земљи био је за Еванса примаран и сматрао је да је страна контрола неопходна. Јуна 1876. године објавио је путопис *Кроз Босну и Херцеговину њјешке њоком њобуне авјусџа и сејџем-бра 1875. Са исџоријским њреїледом Босне и осврџом на Хрваџе, Словенце и сџару Дубровачку Рејублику*. Путопис је брзо постао популаран, дијелови су кориштени у парламентарним дебатама. То је омогућило Евансу да постане дописник листа *Манчестер ѓардијан*.

Када се Артур Еванс 1877. године вратио у вилајет прилике су биле много компликованије. Велике силе су се уплеле у рјешавање Велике источне кризе. Устаници у Херцеговини су били уклопљени у јединице црногорске војске а устаници у сјеверозападним дијеловима вилајета били су сконцентрисани у Црним Потоцима и неколико мањих оперативних јединица. Током оби-

ласка терена Еванс је упознао више устаничких вођа. Посебно лош утисак на њега је оставио Милета Деспотовић (1822–1880). Симпатичан му је био Петар Узелац (1841–19??), а сусрео се и са Голубом Бабићем (1824–1910), Пером Крецом (1846–1907) и Илијом Билбијом (1835–1908). Обишао је чету Симе Краља а вече овом у логору га је одвело „у Хомерово доба.“ Од војводе Павле Вукановића је сазнао да се један дио устаника не би противио ни аустроугарској окупацији јер би њоме „била гарантована добра управа“. Еванс пролазио кроз спаљена и разрушена хришћанска села, сакупљао је и свједочанства жртава. Већина злочина била је извршена од стране башибозука предвођених беговима који су „ловили једино ненаоружане сељаке и жене...“ По подацима до којих је дошао од августа 1875. па до фебруара 1877. у Босни су спаљена 2.600 хришћанских села и засеока и побијено преко 6.000 цивила. Еванс је ове податке сматрао релативно вјеродостојним јер се кретао кроз те области. Сазнао је да су у једном мјесецу, непосредно након проглашења устава Османског царства 23. децембра 1876., само у области коју је он истражио спаљена три села, из којих је отето око 800 грла стоке, побијено 11 људи и троје дјеце и силовано најмање 20 дјевојака и жена.

Суочен са доказима муслиманског фанатизма а свјестан спремности устаника Еванс је закључио да је неопходна трећа сила, довољно снажна да успостави власт и примора сукобљене на мир. Сматрао је да је у датим условима једино Хабзбуршка монархија способна да обузда фанатичне елементе и успостави јавни ред и мир. У овом ставу га је учврстило искуство са терена, гдје је у разговорима чуо да се дио устаника не би противио аустроугарској окупацији пошто би она гарантовала добру управу коју Турци нису могли ни хтјели обезбиједити. Између одлазака на османску територију и слања извјештаја, бавио се археолошким ископавањима у околини Дубровника. По уласку Русије у рат са Османским царством интересовање британске јавности је опало и у новембру 1877. вратио се у Велику Британију.

У вријеме Берлинског конгреса желио је да из непосредне бли-

зине посматрао даљи развој догађаја у Босни и Херцеговини па се поново упутио на Балкан. Извјештавајући о ситуацији, посјетио је и дијелове Старе Србије, данашње Албаније, Црне Горе и Србије, а у писмима вјереници често је писао о политичкој ситуацији. Није успио да прати наступање окупационе војске а након што су Босна и Херцеговина дошле под аустроугарску контролу вратио се у отаџбину. Након вјенчања крајем октобра се са супругом упутио за Дубровник, у којем је желио да живи. Те 1878. године објављена су *Илирска писма* – збирку извјештаја које је током 1877. године слао *Манчестер тардијану*, као и друго издање дјела *Кроз Босну и Херцеговину њешке*. Од краја 1878. до прољећа 1882. године Дубровник је био база за његов рад на Балкану. У намјери да настави извјештавање о јужнословенском питању у јануару 1879. године је отишао у Книн. Подржавао је Аделину Ирби (1831–1911) у помоћи избјеглицама које су се требале вратити на своја огњишта. Очајно стање тих људи и општа биједа становништва Босне и Херцеговине утицали су да Хабзбуршку монархију почне гледати другим очима. У јуну те године одбио је могућност запослења на Оксфорду јер је желио да „ради у Илирији, а не у Грчкој или Италији“. Чак и када је његова супруга због операције морала отпутовати у Енглеску Еванс је остао у Дубровнику.

Ситуација у окупираним покрајинама се није поправила и саосјећао је са покореним становништвом. Тасту је писао да је нова аустроугарска администрација неподношљива, да се домаће становништво не третира као слободно, већ као покорена и инфериорна раса. Бироократизам и војна управа довели су до огорчења домаћег свијета, сваки осјећај за правду је прегажен а становништво тјерано да без накнаде гради путеве. Антимонархијски ставови су брзо привукли пажњу Беча. У мају 1880. године сазнао је да се представници власти распитују о његовим пријатељима и да намјеравају „доћи у кућну посјету“. Међутим, наставио је да се састаје са личностима које су аустроугарским властима биле сумњиве, гостио новинаре који нису подржавали аустроугарску окупацију. Након избијања новог устанка у Херцеговини 1882.

године, посјећивао је устаничке територије и слао извјештаје о ширењу устанка *Манчестер ѓарџијану*, упркос настојањима Беча да ситуацију заташка. Ухапшен је 7. марта 1882. године, кућа му је претресена а сва имовина заплијењена. Оптужница га је теретила за непријатељски став према интересима Монархије, везе са сумњивим личностима, финансијску подршку устаницима и антиаустроугарску кампању у *Манчестер ѓарџијану*. Након шест седмица затвора, пуштен је на слободу 23. априла под условом да одмах напусти територију Монархије. По повратку у отаџбину скрасио се у Оксфорду, а већ 1883. вратио се на Балканско полуострво. Посјетио је Грчку и упознао археолога Хајнриха Шлимана (1822–1890), његова открића подстакла су Артура да се и сам посвети археолошкој каријери. Изабран је за чувара тј. директора Ешмолијен музеја у Оксфорду 1884. и на том положају је остао до 1908. Преселио је музеј у нови простор, а музејска колекција је више пута увећана и обogaћена куповинама, поклонима колекционара и даровима самог Еванса. У том периоду је посјећивао Египат, Италију и Грчку, Бугарску, простор данашње Македоније и Србије. Откриће остатака такозване Минојске цивилизације на Криту Евансово је животно достигнуће. На ово острво је прво дошао 1894. године у потрази за раним системима писања, а под утицајем Шлиманових открића у Микени. Археолошка ископавања могла су започети тек по одласку османских јединица 1899. У првој години истраживања пронашао је остатке античких грађевина са дјелимично очуваним фрескама и велики број глинених плочица исписаних непознатим знацима и разне друге предмете на основу којих је закључио да остаци из Кнососа потичу из предмикенског периода и да припадају засебној цивилизацији коју је назвао по легендарном краљу Крита из грчке митологије Миносу. На критским археолошким локалитетима повремено је радио све до осамдесетог рођендана. Вишедеценијски археолошки и научни рад донио му је славу и признања широм свијета. Јужнословенско питање привлачило је и даље његову пажњу. Током Балканских ратова (1912–1913) позван је да изради мапу јужнословенских

земаља за потребе Балканског комитета. Током Првог свјетског рата (1914–1918) помагао је српским избјеглицама и смјештао их у своју кућу. Залагао се за стварање јужнословенске државе, сарађивао је са Југословенским одбором и писао како је јужнословенска држава неопходна као препрека њемачком продору на Балкан. Тек 1932. године поново је посјетио простор са којег је протјеран. Преминуо је у деведесетој години живота 1941. године у Беркширу.

Библиографија:

Evans Artur, *Ilirska pisma*, Banjaluka 2008.

Evans Artur, *Kroz Bosnu i Hercegovinu pješke tokom pobune avgusta i septembra 1875*, Sarajevo 1973.

Evans Joan, *Time and Chance. The story of Arthur Evans and his forebears*, London 1943

Раковић Тамара, *Артур Еванс о устјанцима у Босни и Херцеговини (1875–1878)*, (мастер рад у рукопису), Бањалука 2024.

Судић Радован, *Три бришанске слике о Херцеговини и Босни у вријеме устјанка (1875–1878)*, рад у рукопису.

Богдан Зимоњић (1813–1909)

Богдан Зимоњић рођен је 27. јануара 1813. године у селу Га-рево код Гацка, у угледној српској свештеничкој породици. Био је син јединац у родитеља. Отац га је од малих ногу спремао за свештенички позив. Од ране младости показао је истрајност и снажан карактер, што ће га током живота сврстати међу најзна-чајније личности устаничке и политичке сцене у Херцеговини у XIX вијеку.

Током сукоба између Омер-паше Латаса и босанског муслиман-ског племства, Зимоњић је подржао Омер-пашу. По завршетку овог сукоба, 1852. године, био је ухапшен и затворен. Исте године, након изласка из тамнице, ступа у свештенички чин – 23. априла рукоположен је за ђакона, а већ два дана касније и за презвитера. Неколико година након тога, 1859. године, поново бива ухапшен због паљења турских кућа. Из тамнице је ослобођен захваљујући интервенцији црногорског књаза Данила. Убрзо је због сумње на сарадњу са Црном Гором поново био затворен, а Дервиш-паша Ровћелија му је запалио кућу. Из затвора је ослобођен 1861. го-дине захваљујући интервенцији руског конзула у Мостару. Само годину дана касније, активно учествује на страни Црне Горе у оружаним сукобима против Турака.

Након политичког разлаза између Луке Вукаловића и црно-горског књаза Николе 1862. године, а по пристанку Вукаловића на сарадњу са Турцима и Аустријом, Црна Гора је поставила Зимо-њића за свог представника у Херцеговини. Двије године касније, 1864. црногорски књаз Никола именује га за сенатора, након чега се Зимоњић пресељава у Црну Гору, у Грахово. У Црној Гори остаје све до избијања српског устанка прво у Херцеговини, а затим и у Босни 1875. године. У току устанка, до његовог окончања 1878.

године, Богдан Зимоњић играо је веома значајну улогу. Учествовао је у бројним биткама на Муратовици, Равном, Вучјем Долу, Дуги, Крстацу, Љубињу, Бару, Улцињу, Никшићу и Глувој Смокви, показавши се као храбар и одлучан вођа, уживајући велико повјерење у народу. У периоду 1877–1878. године обављао је дужност члана Главног штаба црногорске војске.

Након аустроугарске окупације покрајина Босне и Херцеговине, окупационе власти су га 1878. године поставиле за кајмакама у Гацку. Међутим, већ након четири мјесеца се повукао са дужности, у знак протеста против аграрне политике коју је спроводио нови окупатор. Званично је пензионисан 1. јануара 1879. годи-

не, након чега се повукао у Пусто Поље код Гацка, гдје је провео остатак живота. Није учествовао у устанку 1882. године, али је успио да издејствује значајно ослобођење хришћана у Гацку од намета ага.

Богдан Зимоњић преминуо је 9. јануара 1909. године у Пустом Пољу, оставивши значајан траг у историји српског народа у Херцеговини као духовни пастир, ратник и политички првак.

Библиографија:

Берић, Душан, *Устџанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд, Нови Сад, 1994.

Екмечић, М. „Зимоњић, Богдан“. У: *Српски биографски речник*, 3, Д–З. Нови Сад, 2007, 228–229.

„Зимоњић, Богдан“. У: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I, А–З, Загреб, 885–886.

„Путописне црте од Јозефа Холечека“, Дело. Лист за науку, књижевност и друштвени живот, 22, 1899, 213–233.

„Свештенство срп.-прав. епархије захумско-херцеговачке по произведењу односно рукоположењу“, *Истичник*, XIX/11. И 12, 31. децембра 1905.

Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Николај Павлович Игњатијев (1832–1908)

Рођен је 29. јануара 1832. године у Петрограду, као треће од осморо дјеце у породици грофа Павела Николајевича Игњатијева и Марије Ивановне Маљцове. Породица Игњатијевих припадала је руском нижем, нетитуларном племству чији најстарији корени сежу у XIV вијек. Поред култа поштовања родитеља љубав према православљу и оданост држави биле су дубоко су укоријењене вриједности, у породичној традицији Игњатијевих. Отац је, попут предака, имао висок војни чин. У данима декабристичке побуне задобио је царско повјерење и то му је отворило врата блиставе каријере у државној служби. „Великодушно обасипан државном милошћу“ изузетно је утицао на сина Николаја. Основе образовања је стекао у породичном дому а под очевим надзором је био најбољи полазник у својој класи Пажевске академије 1849. Школовање је наставио у Николајевској војној академији, која је полазницима пружала војно-хуманистичко образовање и квалификације за војне и дипломатске мисије. На академији је изучавао турски језик и интересовао се за међународне односе и дипломатију, био је човјек широких интересовања и сматрао је да, без познавања филозофије, историје и друштва, војне школе саме по себи нису довољне. Упоредо са филозофским читао је и књиге са црквеном тематиком, сматрајући да тиме јача везу са духовношћу. По службеној дужности, крајем 1852. године распоређен на мјесто капетана на Прибалтику, тамо је провео године Кримског рата (1853–1856). Спознаја да је рат провео удаљен од мјеста гдје су се одвијали главни сукоби, за младог и амбициозног официра, је представљала својеврсни лични терет.

Врата дипломатске каријере су му се отворила промјеном на руском престолу. Престолонаслѣдник Александар Николајевич

(1818–1881) је био његов крштени кум. У јуну 1856. године цар Александар II када је Игњатијева именовао на мјесто руског војног аташеа у Лондону. Своје виђење војно-политичког уређења Енглеске и општа запажања дао је већ у својим првим извјештајима из Лондона. Према информацијама до којих је дошао циљ енглеске политике није представљало само јачање у Персијском заливу, већ и ширење утицаја на Каспијском мору, цијелој Средњој Азији и Далеком истоку. Вишемјесечни живот у Лондону није издорицао негативна осјећања према Енглезима, стечена на почетку Кримског рата, главни град му се није допао. У писмима родитеље жалио се да је енглеска престоница „мрачна, облачна и смрдљива“. Упознавања са околином и животом људи на Западу, код њега је продубило страх од ширења утицаја западноевропског менталитета и културе на руског човјека, коју Милорад Екмечић дефинише као „дегенеративну културу католичког и протестантског Запада“.

Игњатијев је у својим мемоарским биљешкама, указујући на опасност од западних утицаја на Русију, записао је да је „сваки контакт ... са Европом – корак напријед у немоћ“. Тада стечено неповјерење према западном свијету Игњатијеву је касније у Цариграду представљало непремостиву баријеру у сарадњи са дипломатским представницима европских држава. Игњатијев је позван да помогне руској делегацији на допунској Париској конференцији (1856/1857), на којој је разматрана линија нове руско-турске границе у јужној Бесарабији. У Паризу је боравио у новембру и децембру 1856. године. О „учешћу“ на конференцији Игњатијев је кратко констатовао „... по први пут у свом животу сам изашао из обичне државне службе и самостално служио у корист и одбрану части Русије“. Почетком септембра 1857. године придружио се Александру II и руском војном врху у праћењу војних маневара у Варшави. Први пут Игњатијев је тада изнио запажање да би Русија, у случају новог сукоба са Енглеском, имала шансе за тријумф само у Централној Азији, тиме би ојачала и своје позиције на Балкану. Између новембра 1857. године и марта 1858.

године у Прагу је разговарао са лидерима старочешке партије и представницима народног препорода. Задивила га је и спознаја о значају духа православља и словенства у Османском царству и Хабзбуршкој монархији, и „магични утицај Русије“ на православне народе Истока.

Прве утиске и критике положаја и проблема са којима су се суочавали словенски народи у Хабзбуршкој монархији, у љето 1861. године, подијелио је са кнезом Горчаковым. Истакао је да чешки интелектуалци брину искључиво о интересима свога народа док их положај других Словена претјерано није интересовао. Цијенио је да су Русији једино привржени Русини из Галиције. Русини, Словаци и Срби у Аустрији борили су се за националну, а Пољаци и Чеси за покрајинску аутономију. У „католичком фанатизму, западњаштву и мржњи према православљу“ Пољака видио је узроке удаљавања од рјешења словенског питања кроз сарадњу свих Словена. Са свог првог путовања по средњој Европи је понио утисак да словенски народи држе само до појединачних интереса, међусобно су подијељени и завађени и да међу њима нема сагласност. Дјелимичну одговорност за такво стање, приписао је и Русији, која је својим пасивним држањем препустила своје саплеменике другим државама. „Ми дочекујемо њихове приједлоге са савршеном равнодушношћу и неразумијевањем“ - рекао је Игњатијев о раду руских посланстава које је посјетио. Увидио је да је разлог за неслогу међу Словенима, у Хабзбуршкој монархији недостатак вјерске толеранције. Маја Антић констатује да се током управљања Азијским департманом МИД-а (1861–1864) Игњатијев позивао на занемаривање разлика у конфесионалној припадности и важност принципа народности. Средином маја 1858. руководио је мисијом упућеном у средњеазијске канате Хиви и Бухари. То је била прва руска мисија која је на терену постигла више резултата у области политике и дипломатије, него географије и науке. Највећи дипломатски успјех, на самом почетку каријере, Игњатијев је остварио мисијом у Кини (1859–1860). Најважније његово постигнуће у Кини је потписивање Пекиншког

уговора 1860. најбољи од свих које је Русија до тада закључила са Кином. Пекиншким уговором руској држави је припојено више стотина хиљада квадратних километара земље на Далеком истоку. У Петрограду је дочекан као херој, цар га је одликовао ордеом Св. Владимира II степена, за склапање уговора у Пекингу и припајање великог пространства Русији „без иједног испалееног метка“. У прољеће 1861. године кренуо је на своје друго путовање по европским престоницама, ту је проучавао политичка кретања и став јавног мњења о актуелним догађајима. У Бечу је почетком јуна 1861. године примио инструкције о путовању у поздравну посјету новоименованом султану Абдулазизу (1861–1876). Требало је да пренесе султану „увјерења о личним наклоностима руског цара и да учврсти пријатељство двије владе, под покровитељством нове владавине“. Почетком јула 1861. године, преко Дунава, Будимпеште, Земуна, Београда и Видина, уз неколико пауза и краћих сусрета са руским конзулима, Игњатијев је стигао у Цариграду. Султан Абдулазиз је срдечно примио младог руског дипломату у прву званичну посјету једног руског дипломате султану послје Кримског рата. Непуних мјесец дана по повратку 30. августа 1861. године Игњатијев је ступио на мјесто директора Азијског департмана МИД-а.

Према његовом мишљењу, много тога се требало урадити на јачању руског присуства на Балкану „гдје се наш глас не чује, а везе и наши утицаји су никакви“. Стално је указивао на важност јачања сарадње и пружања помоћи балканским хришћанима у њиховој борби за националну аутономију. Истовремено залагао се за руско посредовање међу православним свијетом, гдје је створен духовни раздор између Грка и Бугара пријетећи да се заврши црквеним расколом. Доласком у Азијски департман Игњатијев почиње реалистично да сагледава положај словенских народа који су живјели у двије царевине. Примјетан је изостанак ранијег ентузијазма у погледу солидарности свих словенских народа и заокрет ка сарадњи са православним балканским кнежевинама. Сматрао је да Русија треба да поднесе извјесну жртву за интере-

се православних народа, јер су се једним дијелом дотицали са руским националним интересима. Игњатијев је тако постао све ближи словенофилима са којима је остварио сарадњу одмах након ступања на мјесто директора Азијског департмана. Она се огледала кроз сарадњу са руским комитетима, чији је рад руска влада подржавала и због неформалног карактера дјеловања који није подлагао контролама њених европских „пријатеља“. Сарађујући са истакнутим члановима словенофилског кружока, Игњатијев је прихватао и њихове погледе на балканску политику. Почео је да вјерује у историјску мисију Русије да окупи православне народе и помогне њиховој борби за ослобођење и уједињене. Само током 1864. године посредством Азијског департмана, дониран је износ од 15.000 рубаља сребра намијењених за изградњу школа и православних богомоља у балканским провинцијама. Азијски департман је под Игњатијевљевим руководством остварио запажене резултате у просвјетном и културном развоју хришћана.

Игњатијев је предлагао активизацију руске политике у Централној Азији и примјену руске војне силе. Његови погледи на источну политику задобили су симпатије једног броја званичника у руској влади, које су називали „партијом дејства“. Називали су се још и националном партијом, насупрот кабинетске политике кнеза Горчакова. У почетку је „партија дејства“ била нека врста скривене опозиције МИД-у и истрајавала је на становишту активне и независне руске политике у Азији и Европи. Неформални лидер те струје је био, нико други него, звијезда у успону руске дипломатије, генерал Игњатијев. Обје струје су имале исти циљ, поништавање неутрализације Црног мора и руски повратак на Балкан, али су њихови погледи на реализацију циљева потпуно разликовали. Крајем 1863. појавили су се изгледи да преузме мјесто генералног губернатара Степског округа. Стратешка важност овог округа се огледала у повезивању двије пограничне линије Русије – Оренбуршки крај и Западни Сибир. Међутим, пројекат није оставио нарочит утисак на кнеза Горчакова, који је био заокупљен „европским концертом“, показујући недовољно интере-

совања за азијску и балканску политику. Цару су допала идеја да Игњатијев пређе на ово мјесто. Међутим, кнез Горчаков је цијенио знање, преданост раду и постигнућа Игњатијева. Познавајући снажну и енергичну природу младог дипломате кнез Горчаков му је предложио именовање на положај руског посланика у Цариграду: „Мјесто му је у дипломатији, јер је створен за то поље по својим способностима и посебним, ријетким квалитетима“, ријечи су руског министра. У незваничном разговору са царем, Горчаков је показао спремност да жртвује сопствену каријеру и размисли о повлачењу са позиције министра иностраних дјела уколико Игњатијев не оде у Османско царство.

Цариград као центар међународне политике и ласкаве ријечи првог човјека МИД-а преломиле су да Игњатијев прихвати именовање на положај руског посланика. Одлуку о ступању на нову дужност потписана је 15. јула 1864. године. Игњатијев није желио да прихвати чињеницу да је заштита над православним народима у Турској била препуштена француској дипломатији. Увјерио се у то да је руско-француска сарадња на Балкану (до 1863) вишеструко користила влади у Паризу, јер је уз руску подршку градила сопствени политички престиж у Турској. Најтеже је прихватао француску надмоћ тамо гдје је сјећање на руску превласт било још увијек свјеже – на Балкану. Игњатијев је, међутим, веома брзо увидио да француска влада одбија да пружи подршку националним покретима народа, код којих није постојао задовољавајући степен латинитета или латинског сродства. Горчаков је тежио ка договору са европским силама, јер је према ријечима Игњатијева исувише, преферирао да учествује на европским конференцијама гдје су изрицане бриљантне дипломатске фразе. Игњатијев није вјеровао у „европски концерт“, а још мање је сарађивао са „западњацима“ који су управљали МИД-ом. У свакој прилици је исказивао ријешеност да допринесе изградњи независне руске политике у Цариграду и на цијелом Балкану. Игњатијев је сматрао да најкраћи пут за реализацију руских спољнополитичких циљева води кроз директну сарадњу и договор са Турском, без

европског посредовања, нарочито у вези са питањима која су се односила на Балкан. Није било погоднијег мјеста од Цариграда за стицање угледа у очима хришћана уколико се зна да су Словени и Грци били навикнути на то да политичку снагу земље процјењују кроз степен важности њеног утицаја на Босфору. За релативно кратко вријеме је стекао репутацију заштитника интереса православних народа на Балкану. Та чињеница му је пружила личну сатисфакцију, али, с друге стране је узроковала многобројне потешкоће и замке, јер се од њега очекивало да у Цариграду заузме конзервативан став и поступа по званичним инструкцијама и онда када нису биле у складу са његовим личним увјерењима непријатељског односа према енглеској политици.

Упркос честим критикама на рачун његове дипломатије Игњатијев је свих тих година дјеловао одважно, на моменте независно и уз много ризика, вјерујући у своју срећну звијезду све до 1877. године. Користио је сваку прилику да у својим наступима искаже безгранично самопоуздање и истрајност, изнад свега посвећеност свом циљу. Стекао је репутацију најбоље обавијештеног амбасадора у Цариграду, коме је било немогуће саопштити вијест о којој није имао баш никаква сазнања. Истовремено, градио је ауторитет ватреног руског националисте и панслависте који је сарадњу између руске амбасаде и балканских народа уздигао на највиши ниво, учествујући у изради планова хришћана за ослобођење и национално уједињење. Првобитно је задобио повјерење хришћанских мањина у граду, а потом је стекао углед заштитника националних интереса свих православних народа у Османском царству. Игњатијев је успио у ономе што је ниједном руском посланику, прије њега, није пошло за руком - да задобије повјерење и султана и хришћана у Османском царству. Сматрало се да руски посланик има изузетан утицај на султана Абдулазиза, коме је дуговао захвалност за посебност свога положаја у Константинопољу. Судећи према његовим мемоарским биљешкама, блискост са султаном је користио да поништи утицаје западних држава на Балкану, као и за стицање нових привилегија у интересу хришћана.

Период његовог рада између 1864. и 1866. године, базиран је на изградњи угледа руског посланства, које је у тренутку његовог доласка у Турску имало занемарљив утицај; период између 1866. и 1869. године заокупило је „критско питање“; избијање Критског устанка (1866–1869) представљало је прилику за покретање Источног питања и ширење ослободилачке акције на друге православне народе Балкана; овој фази припада и сарадња Игњатијева са кнезом Михаилом и сарадња на плану изградње Првог балканског савеза; између 1869. и 1871. године, Игњатијев је био ангажован у рјешавању „црноморског питања“, док је у проблемима балканских народа посредовао у мањој мјери и из угла међународне дипломатије. Период од 1871. до 1874. године, према ријечима Игњатијева, вријеме је „највећег благостања руске мисије“ које су карактерисали добри односи са Портом.

Када је постало очигледно да ослободилачка акција балканских народа неће скоро бити реализована општи балкански интерес Игњатијев је замијенио појединачним интересима хришћана. Ти појединачни интереси Срба, Бугара и Грка били су противрјечни, чинило се немогућим свима помагати у исто вријеме. Игњатијев се определио за питање у коме је уживао највећи степен аутономије у одлучивању – бугарско црквено питање. Потпуна слобода одлучивања и поступања претворила је ово црквено питање у „лични хоби“ Игњатијева. У почетку, истицао је да тежи ка компромисном рјешењу и успоставио је сарадњу са умјереном струјом у бугарском црквеном покрету. Много година касније је признао како је његов стварни циљ била независна држава Бугарска. Његове заслуге у настанку Бугарске егзархије дају пуно право онима који су га доживјели као искреног и безусловног пријатеља искључиво Бугара. Српско питање, као и уосталом румунско, зависило је од бројних спољашњих и унутрашњих политичких фактора на које Игњатијев није могао утицати. Побједу у борби за бугарску црквену независност, Игњатијев је сматрао побједом словенства у Турској, упркос томе што је тиме отворен пут ка „бугаризацији“ Македоније и Старе Србије. У почетку, не прида-

јући томе нарочито значај, у завршној фази бугарског црквеног питања, обезбиједио неутралности српске стране и остављање по страни питања припадности епархија Пећке патријаршије и Охридске архиепископије.

Савез три цара је предвидио да без договора чланица није могуће ријешавати Источно питање. Игњатијев није прихватао никакав договор са Монархијом и даље је гајио супарништво са аустроугарском дипломатијом. У осврту на немире у вилајету у свом дневнику 1873. године, а поводом „афере“ с градишким трговцима, записао је да Турци сумњају на стране агитације у Босанској Градишци. Додајући да се то по први пут не односи на Русију него да се мисли на аустроугарску агитацију. Указивао је на опасност од агресивне политике Беча. Догађаји из прве половине 1875. појачали су његов песимизам. Забиљежио је како је „небо било у сумраку и „велики прасак“ се припремао на Оријенту“. У јулу 1875. дукнуо је српски устанак у Херцеговини, у августу се проширио по вилајету. Игњатијев није желио устанак јер је угрожавао његов положај у Цариграду и Русија од њега неће имати користи. Прибојавао се да ће доћи до јачања аустријског утицаја над Словенима и ширења хабзбуршке државе. Не желећи интервенцију европских сила настојао је да се устанак оконча неким османским уступцима датим уз руску подршку. У октобру 1875. године Игњатијев је допутовао у Русију да би лично цару изнио свој став да је политика сарадње с Монархијом и прихватање да Беч буде центар рјешавања питања устанка штетно. Сва Игњатијева настојања да припреми рјешење балканског питања у „руском стилу“ су оспорена под политичким притиском европских дипломата на Горчакова. С друге стране није желио да прихвати са колико се поштовања Александар II односио према Савезу три цара. Руски владар је са симпатијама гледао на револуционарне идеје и планове свога амбасадора у Цариграду, али је у одлучујућим моментима одбијао његове приједлоге. Када је морао да бира између Игњатијева и њемачког и аустроугарског цара, Александар II се није двоумио. Између политичког програма генерала

Игњатијева на Балкану и оданости европским савезницима цар је одабрао друго.

У јесен 1875. Игњатијев је настојао да води своју личну политику с циљем да Цариград поново буде центар преговора, којима би он управљао. Желио је да оконча устанак и да Источно питање не буде отворено све док Русија не буде толико јака да га ријеши у своју корист. Стога је подржавао османске реформе које би задовољиле најважније устаничке захтјеве. Осим општих реформи предлагао је да се планински дио јужне Херцеговине, центар устаничког отпора, припоји Црној Гори која би за њега плаћала трибут. У октобру чинило се да развој ситуације иде у Игњатијеву корист. Међутим, Андрашијева нота у децембру није предвиђала реформе за Царство него само мјере за вилајет, које би се спроводиле уз подршку шест сила. Устаничке вође су одбиле овај приједлог. Постало је очигледно да се устанак не може смрити а интервенција сила је постајала све изгледнија. Игњатијев положај је био све слабији а након преврата руска политика је изгубила утицај на Порту. У јулу 1876. је отишао у Русију и од 1. септембра до 16. октобра боравио је на Криму. Ту се цар консултовао са најважнијим личностима у земљи. Вратио се у Цариград 19. октобра 1876. био је задужен да Порти уручи ултиматум да прекине војна дејства против Србије. У случају да ултиматум буде одбачен требало је да напусти престоницу.

Децембра 1876. на неуспјешном састанку у Цариграду Игњатијев је био вођа руске делегације. Након што је Русија објавила рат Османском царству премјештен је у царску свиту, прво је био на простору данашње Румуније затим на простору Бугарске. Након пада Плевне руска страна је била у војно-политичкој предности и почела је дипломатска припрема за склапање мира. Игњатијеву је била повјерена ова мисија и 5. јануара 1878. пројекат уговора који је саставио представљен је цару и био одобрен. На прелиминарним преговорима у Једрену 31. јануара био је један од опуномоћеника. Преговори су настављени 13. фебруара, а завршени 3. марта 1878. Игњатијев је у састављању уговора игнорисао про-

тиврјечне интересе балканских народа и отпор европских сила. У покушају да придобије аустроугарску подршку Игњатијев се упутио у Беч али њени услови били су неприхватљиви па се вратио необављеног посла. Русија је била принуђена на попуштање – као знак добре воље Игњатијев није укључен у делегацију која је отишла у Берлин. По склапању мира Игњатијев је написао и цару доставио упоредну анализу Санстефанског и Берлинског споразума, која је на владара оставила поразан утисак. Игњатијев је затим кратко управљао Нижњеновгородском губернијом да би у мају 1881. постао министар унутрашњих дјела. У посљедњој години своје државне службе покушао је да издејствује стварање либерално-конзервативне фузије у руској влади. То је био аргумент политичким неистомишљеницима за његову смјену 1882. године и трајно уклањање из политике и дипломатије. Више од четврт вијека провео је на маргинама политичког живота. Преминуо је 3. јула 1908. године.

Библиографија:

- Антић Р. Маја, „Николај Павлович Игњатијев и Критски устанак(1866–1869)“, *Зборник радова Филозофског факултета LIII (4) (2023)*, 225-240.
- „Игњатијев у Цариграду 1876. године“, приредила Барбара Јелавић *Сјоменик СХХХII књ. 8* (1991), 87-136,
- Кудрявцева П. Елена, „Гроф Игњатијев и закључивање Санстефанског уговора“, у: *Велика Источна криза и српско њишање*. Зборник радова, Београд 2019, 103-113.
- Лаковић Маја, „Дипломатски почеци генерала Н. П. Игњатијева: Војни аташе у Лондону“, *Српски историјски часопис 3/4* (2021), 87-96,
- Николић Р. Маја, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско њишање (1864–1875)*, докторска дисертација у рукопису, Филозофски факултет Београд, 2020.

Аделина Паулина Ирби (1833–1911)

Аделина Паулина Ирби рођена је 18. децембра 1833. године у Бојланд Холу у Нотингемској грофовији. У богатој породици енглеског адмирала Фредерика Паула Ирбија. Та чињеница омогућила јој је прво солидно образовање а затим путовања по европском континенту. Са пријатељицом Георгином Мјур Макензи (1833–1874), 1859. године отиснула се на пут, током којег су посјетиле многа мјеста у Њемачкој и Хабзбуршкој монархији. По повратку доживљаје и сазнања сабрале су у књизи *Преко Карпата* (*Across the Carpathians*, Cambridge 1862). Убрзо је њихову пажњу привукло Балканско полуострво. Између 1861. и 1864. године детаљно су упознале овај занимљивији дио европског континента. Обишле су Грчку, Цариград, Бугарску, Босну и Херцеговину и Стару Србију, затим српске кнежевине (Србију, Црну Гору) и простор сјеверне Албаније. Посјетиле су дијелове Далмације, Славоније и Хрватске да би упознали аустријске сународнике Словена из Османског царства. Пут су искористиле како би проучавале народ, упознале његову историју, културу, обичаје и свакодневни живот. Ирби и Мекензи су училе како је степен материјалне и духовне цивилизације бивао све већи како су се удаљавале од земаља којима су Турци владали.

За Аделину Ирби је простор Босне и Херцеговине означио крај радозналост истраживања јужнословенских земаља под османском влашћу и почетак новог живота. По доласку у Босну и Херцеговину двије племените жене затекле су велику биједу, примитивност, народну непросвјешћеност. Посебно им је засметала необразованост хришћанских дјевојака. Чинило им се да ће овако тешко стање поправити само оснивањем училишта за домаће дјевојке. По повратку у Енглеску, оне су у кругу својих пријатеља основале одбор

са задатком да прикупља средства за отварање једног училишта (*Association for the Promotion of education among the South Slavic Christians in Bosnia and Hercegovina*). Иако се опрезна Ирби залагала да се планирана школа отвори у Београду, Завод за српске девојчице основан је у Сарајеву 1869. године.

План Мис Ирби био је приволити српске породице у различитим дијеловима покрајина да пошаљу једну или више дјевојчица да се образују за будуће учитељице. По окончању школовања оне би се вратиле у родна мјеста и наставиле са тим племенитим послом. У завод су примане углавном сироте или сиромашне дјевојке, оне су у њему осим образовања проналазиле заштиту и сигурност. Упркос почетним сумњичењима локалне српске заједнице, завод се временом афирмисао као солидна школа у којој су полазнице училе основе писмености, вјеронауку, ручни рад, историју српског народа, као и поуке о владању у породици и друштву.

Од тренутка када је избио српски устанак у Босни и Херцеговини 1875. године Ирби је свој просвјетни и хуманитарни рад везала за простор Славоније, Далмације и Лике у којима је отворила око 20 школа за избјеглу српску дјецу. Са пријатељицом Мис Џонстон, Аделина Ирби је отпутовала у Енглеску, гдје је њеним ангажовањем образован „Фонд за помоћ сирочади и избјеглицама из Босне и Херцеговине“. Са страница листа *Тајмс* Ирби је позивала енглеску јавност да покаже емпатију према страдалницима у Босни. Убрзо је Пакрац постао центар њеног рада. Тај град је за избјеглице био примамљивији од других славонских варошица јер је у њему успостављен „Одбор за помоћ босанским избјеглицама“. Ирбијева је у Пакрацу уз помоћ управитеља српске препарандије Димитрија Јосића отворила прву школу за српску дјецу избјеглу из Босне. Већину материјалних потреба новоотворених школа покривала је сама, у ту сврху уложила је дио породичног богатства. Новцем из њеног фонда, уз повремене добровољне прилоге, куповани су уџбеници у Новом Саду, Загребу и Сомбору. Осим издржавања школа, Ирби и Џонстон су упућивале младиће на изучавање затата, а одрасле дјевојке у имућније куће како би се подучавале у

вођењу домаћинстава. Енглескиње су умјеле спојити милосрђе с поучним примјером: „Жељеле су да чељад, способна за рад, не прима потпоре бадава, да не пада у нерад, у порок лености“.

Аделина Ирби и Присила Џонстон боравиле су у хотелу у Пакрацу, који је био њихов дом, канцеларија и библиотека. Сваке недјеље, окупљали би се наставници из свих школа да поднесу извјештај управницама, приме плату, врате књиге и узму нове из библиотеке, која је заправо била лична збирка двије даме. Четвртком би Пакрац био преплављен избјеглицама из околине, а двије Енглескиње би често сатима слушале и разматрале молбе за помоћ. Пазиле су да се фондови користе само за оне којима је помоћ била најпотребнија.

Поред Славоније, организован је рад у школама у Лици и Далмацији, од којих највише података има о школи у Плавну у близини Книна. Енглескиње су у Плавну подигле и неколико дрвених колиба у којима је било смјештено више десетина избјегличких породица. Наставу у школи у Плавну похађало је око 180 ученика. Дјецу су учили млади учитељи и свршени богослови који су са Мис Ирби дошли из Славоније. Наставни планови били су усклађени са онима из Кнежевине Србије. Највише пажње посвећивано је читању, писању, рачуну и вјеронауци. Храна у школи била је скромна али здрава. У Плавну је Енглескињама од велике помоћи био локални српски парох Петар Петрановић, који је надзирао рад тамошње српске школе, док је исти посао у Грачацу обављао Петар Мандић. Један од ученика ове школе Данило Петрановић забиљежио је како су двије Енглескиње „гдје год да су долазиле од потлачене раје дочекиване као избавитељке и спаситељке“.

Аделина Ирби је често обилазила школе, пратила наставу и повремено присуствовала испитима. Инсистирала је како на физичком одгоју (гимнастици) ученика, тако и на духовној поуци, пазећи да дјеца редовно похађају богослужења. Како наводи Петар Мирковић, Ирби је инсистирала да у учионицама буде истакнута икона Св. Саве, а дјеца су учила молитву сљедећег садржаја: „Свети Саво, српски учитељу и просветитељу, избави нас од биједе и

невоље, научи нас Богу се молити и Божију вољу творити – српски мислити и српски говорити“.

Школа у Плавну радила је до 1881. године. У међувремену је Хабзбуршка монархија одлукама Берлинског конгреса окупирала Босну и Херцеговину, а Ирби је одлучила да своје просвјетне активности настави у Сарајеву. Школе које је основала у Славонији, под притиском аустроугарских власти затворене су током прољећа 1878. године. Приближно у исто вријеме са радом су престале и школе у сјеверној Далмацији. Ирби је напуштајући ове крајеве поручила како не жели издржавати школе у којима ће се дјеца васпитавати, не по родитељској или њеној, него „по аустријској жељи“.

Описујући рад српских школа за избјеглице, енглески научник и путописац Артур Еванс забиљежио је како су двије жене даноноћно радиле са огромном енергијом. Неке старије дјечаке, који су научили да читају и пишу, Ирби је запослила као шегрте при многим занатским радњама. Еванс је лично обишао школу у Пакрацу и био изненађен њеним пријатним изгледом, али и брзином којом су дјеца савладавала градиво. У напорном раду са српским избјеглицама, Аделини Ирби су се при руци нашли и неки крајишки свештеници, некадашњи ученици Васе Пелагића из знамените бањолучке Богословије.

У вријеме када је организовала помоћ народу у Крајини, учитељ Петар Мирковић пратио је Аделину Ирби као њен секретар. Мирковић је најприје свршио Богословију у Бањалуци, а затим као питомац Мис Ирбијеве учитељску школу у Грацу и Загребу. Мирковић, који је пратио Ирбијеву приликом обилазака избјегличких логора, написао је књигу о овој племенитој жени. Израчунао је да је Ирби за помоћ избјеглицама од 1875. до 1879. године у новцу и роби издвојила готово четири милиона круна. Под утиском свега што је Ирби учинила за српске избјеглице, Мирковић је записао: „Уколико сам завирио у повјест човјечанства, не нађох примјера нигдје, с којим бих могао сравнити та ненадмашна дјела племените Ирби“.

Мис Ирби је упознала своје читаоце да у Босни и Србији има много породица које су у сродству. „Они се међусобно посјећују и себе називају Србима“... Православни Србин, било да је под аустријском или турском влашћу, било да је Црногорац или становник слободне Србије — сматра себе грађанином једне српске отаџбине и негује идеал националног јединства“. У другом издању дјела *Путовања у словенске провинције* записала је да ће с обзиром на осветољубиву муслиманску нарав положај хришћана бити гори него раније уколико она остане османска без обзира на обећања из Цариграда. Записала је да „српска народност“ има урођену снагу и неумољиву одлучност да збаци туђински јарам. Према устанку се држала неутрално, али је ипак редовно слала дописе енглеској штампи описујући материјалну биједу избјеглих и турска насиља над хришћанима у Босни. У дописима енглеским новинама, те Вилијему Гледстону, енглеском државнику и уједно њеном рођаку, Ирби је оптуживала владе неких европских држава да подржавају Османску империју, наивно вјерујући турским обећањима о реформама, чиме су директно помагали угњетавање хришћана који су живјели под турском влашћу. Њеним залагањем, српски устаници су априла 1877. године упутили петицију енглеском парламенту да их заштити од Турске. Исте године Мис Ирби је из Книна у допису Намјесништву у Задру протествовала што су власти без оправданих разлога забраниле дијељење кукуруза који је надала за босанске избјеглице. У рату Србије и Црне Горе против Турске, Мис Ирби је новчано помогла оснивање енглеске болнице у Београду.

Аделина Паулина Ирби је преминула 1911. године у Сарајеву. Личну хуманост потврдила је тестаментом којим је своју имовину у вриједности од 700.000 круна оставила „Просвјети“ и „Добростворној задрузи Српкиња“ у Сарајеву. На њен гроб на дан сахране 4. септембра 1911, положено је више од четрдесет вијенаца које су послали појединци, друштва и организације из Босне и Херцеговине, Србије и Црне Горе. Међу њима се истицао вијенац краља Петра Првог Карађорђевића који су на гроб положили српски со-

коли. Бригу о заводу у Сарајеву преузела је на себе „Добротворна задруга Српкиња“. Са пуним правом, часопис *Жена* је поводом њене смрти забиљежио како ће се у историји српског народа тешко пронаћи жена „која је са толико љубави и знања радила за свој народ, као Мис Аделина Ирбијева“.

Библиографија:

Žaček Václav, *Pomoć engleskih „panslavenki“ jugoslovenskim emancipatorskim naporima 60-tih i 70-tih godina XIX stoljeća*, Sarajevo 1977.

Жена, месечни часопис за жене, бр. 10, Нови Сад 1911.

Evans Artur, *Ilirska pisma*, Sarajevo 1967.

Evans Artur, *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune augusta i septembra 1875*. Sarajevo 1965.

Ирби Паулина Аделина, Мекензи Мјур Георгина, *Путовања у словенске провинције Турске у Европи*, Сарајево 2016.

Лазаревић Јелена, *Енглескиње у српском народу*, Београд 1929.

Милошевић Боровоје, „Школе Аделине Ирби за српске избјеглице у Славонији и Далмацији 1875–1878. године“, *Зборник радова Прошлости и култура Срба у Републици Хрватској*, Вуковар 2025, 129–144.

Мирковић Петар, *Аделина Павлија Ирби–српска добротворка*, Сарајево 1921.

Mackenzie G. Muir, Irby P. A., *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*, London 1877

Орао, велики илустровани календар, бр. 1, Нови Сад 1881.

Pavličević Dragutin, „Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875–1878“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 7, Zagreb 1975, 219–248.

Учишћ, св. I, Београд 1911.

Чоловић Каћа Даница, Чоловић Срђан, *Племеница Мис Ирби, добротворка српског народа*, Београд 2004.

Шарл Иријарт (1832–1896)

Шарл Иријарт рођен је 1832. године у Паризу, у шпанској породици вјероватно баскијског поријекла. У дјетињству је показао велики умјетнички таленат. Након школовања у колеџу Бонапарт студирао је архитектуру. Од 1856. био је инспектор у империјалним азилима у Вансену и Везинеу. Међутим, ускоро се почиње бавити умјетничком критиком и новинарством. У својству ратног дописника одлази у Мароко 1859. а затим прати Гарибалдијеве јединице у Италији. Његови чланци и илустрације доносе му велики углед. Оставио је дубок траг у француском новинарству. У периоду 1862–1863. био је инспектор радова на новој згради Париске опере. Истовремено, под својим именом или псеудонимима, пише и илуструје за *Phiaro* и друге домаће и стране листове. Портрети које је објављивао под псеудонимом маркиза де Вилмера били су нарочито добро прихваћени. У периоду од 1862. до 1871. године био је извршни па уредник часописа *Илустрирани свијет*. Године 1871. постаје један од личних секретара војног гувернера Париза. Двије је године сарађивао са часописом *XIX вијек*. Од 1874. путовао је по Балкану, обишао је Истру, Далмацију, Црну Гору и Србију. Његови путописи из тог периода објављени су у угледним часописима као што су *Le Temps* и *Revue des Deux Mondes*. Укупно је објавио 20 књига, а као историјски извор за устанак важно је дјело *Bosnie et Herzégovine: souvenirs de voyage pendant l'insurrection* (1876). Ријеч је о његовом путопису од краја августа 1875. године па до прољећа 1876. године. Обилазио је османске покрајине Босну и Херцеговину као мјеста избијања устанка.

На пут није кренуо случајно, постојао је интерес ондашње европске јавности за Балкан, као и за источну кризу у цјелини. Париз иако престоница силе избачене из Источног питања, и даље

је био велики „центар свјетског јавног мишљења“. Иријартово путописно дјело остало је више од једног вијека недоступно ширим читалачким круговима на јужнословенском простору. Никола Стојановић нас је 1950. године у чланку *Једна француска књија о босанско-херцеговачком устанку 1875. и 1876. године* упознао са садржајем ове књиге и писцем. Предлагао је да се у поводу 75-годишњице устанка дјело Шарла Иријарта преведе на наш језик. Тек 1973. године у Сарајеву се закључило да би поводом обиљежавања 100 година Велике источне кризе било добро објавити Иријартов путопис. У преводу Владимира Осипова с предговором историчара Раде Петровића коначно је објављена 1981. године. Раде Петровић је констатовао да Иријарт долази у Босну и Херцеговину као зрео човјек и формиран писач и да је његово писање резултат како књишког познавања „шире проблематике“ тако и конкретног искуства у непосредном додиру са људима „на терену“.

Шарл Иријарт је неразвијености просвјете и немару који је османска управа у том виду исказивала приписивао ширење мржње међу различитим конфесијама. Од свих страних путника који су тих дана кружили Херцеговином имао је најпрецизније увиде у структуре српског устаничког покрета. О улози црногорског војводе Пеке Павловића (1828–1903), његовим словенофилским везама и улози руског човјека који на терену спроводи њену вољу, Иријарт је имао много прозаичније мишљење. Тврдио је да је Павловић био склон миту и да је због новчане користи доносио одлуке, попут омогућавања снабдијевања опкољених османских градова, које су штетиле устаничком покрету

Написао је да је устаничка војска цијело вријеме била подијељена на четири групе, од којих је једна дјеловала од Уне до Дрине, друга између Вишеграда и Новог Пазара, трећа с оне стране Неретве у Горњој Херцеговини, а четврта у Доњој Херцеговини. Улогу Миће Љубидбратића сагледавао је у реалном оквиру и назвао га је командантом устаника Доње Херцеговине. Љубидбратић није могао да постане главни устанички командант иако је по Иријарту као војсковођа од почетка имао „општу концепцију а

као политичар план који треба остварити“. Иријарт Љубибратића назива „жртвом својих идеја“ чијим хапшењем је аустроугарска власт уклонила личност која је устанку могла дати правац супротан плановима бечког двора.“

По окончању балканске авантуре Иријарт је наставио са својим вишеструким ангажманима и различитим интересовањима. Поред новинарског и умјетничког рада, преводио је дјела са шпанског, писао биографије и издавао путописна издања. За инспектора ликовних уметности именован је 1879. године а 1894. постаје генерални инспектор. Познатог филантропа и колекционара сир Ричарда Воласа (1818–1890), добротвора Парижана у најтежем периоду, савјетовао је при набави умјетнина. Учествовао је организацији Свјетске изложбе у Паризу 1889. године. Након тога је унапријеђен у официра Легије части. Иријарт је 1896. године био кандидат за Академију лијепих умјетности и добио чак 18 гласова. Сматрало се да ће наслиједити прву сљедећу испражњену фотељу ове важне националне институције. Међутим, његове амбиције изненада је пресјекла јака упала плућа. Шарл Иријарт преминуо је 1898. године у родном граду, сахрањен је на гробљу Монмартр.

Библиографија:

- Irijart Šarl, *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875–1876. Sa petnaest Vjeržovih crteža prema autorovim skicama i posebnom kartom*, Sarajevo 1981.
- Petrović Rade, *Predgovor*, у: *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875–1876. Sa petnaest Vjeržovih crteža prema autorovim skicama i posebnom kartom*, Sarajevo 1981, 5-8.
- Судић Радован, „Страни путописци о „вођи“ Херцеговачког устанка Мићи Љубибратићу“, *Зборник радова. Устанак Срба у Херцеговини и Босни 1875–1878. Јодине (Поводом 140 јодина од јодизања устанка)*, Филозофски факултет, Бања Лука 2016, 113-123.
- Stojanović Nikola, „Jedna francuska knjiga o bosansko-hercegovačkom ustanku 1875. i 1876. godine“, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine 2* (1950), 271- 277.
- Шамић Мидхат, *Француски јуџници у Босни и Херцеговини у XIX сјољећу 1836–1878. и њихови ујшисци о њој*, Сарајево 1981.

Алекса Јакшић (1835–1882)

Алекса Јакшић је рођен 1835. године у селу Сливље код Невесиња, био је истакнути српски национални радник и устаник који је читав свој живот посветио борби за ослобођење српских земаља од туђинске окупационе власти. Живот му је обиљежила неуморна активност у устаничким покретима, политичком дјеловању и организовању српског народа у Херцеговини, Босни и ширем простору српског етничког подручја.

Први пут се афирмисао као устаник у устанцима Луке Вукаловића (1858–1862), гдје је стекао углед и искуство које ће касније унаприједити у својим револуционарним активностима. По избијању Кривошијског устанка 1869. године, Јакшић је активно радио на проширивању оружаног отпора и на подручје Херцеговине, због чега је био под сумњом аустроугарских власти као агент Србије.

По окончању устанка, пребјегао је из Невесиња у Грахово, на територију Црне Горе, али је 1871. године, незадовољан званичном политиком књаза Николе према Херцеговини, прешао у Београд. Тамо је у име дијела херцеговачких првака тражио подршку од српских власти. Иако му је захтјев био одбијен због блиских веза са Васом Пелагићем и *Уједињеном омладином српском*, Јакшић није одустајао. Напротив, наставио је своју борбу и активно сарађивао са Мићом Љубидбратићем на организовању нових устанака.

У фебруару 1874. године, поново се обрео у Београду са захтјевом херцеговачких народних првака Стевана Зимоњића и Луке Петковића за помоћ у оружју и муницији. Током исте године путује у Русију, гдје је покушао да обезбиди подршку словенофилских кругова за ослободилачке покрете код српског народа у Херцеговини и Босни.

Када је 1875. године избио нови устанак у Херцеговини, Јакшић се придружује устаницима заједно са Љубидбратићем и његовом Ле-

ијом добровољаца. Послије Љубибратићевог хапшења у фебруару 1876. године, Јакшић се пребацује у Босну, гдје се придружује чети Голуба Бабића у Ливањском пољу. Током 1876. и 1877. године учествује у свим значајнијим устаничким операцијама, све до пораза

на Црним Потоцима, након чега се повлачи у Београд. У прољеће 1876. године био је у сукобу са Јовом Скоблом, о чему је Скобла у другој половини маја писао Владимиру Десници, информишући га „да је збацио са војводства Алексу Јакшића и на његово мјесто поставио Јакова Јукића, католика, и Петра Ерцега, *реченоїа Рамикића, православног*“.

Сазнавши за намјеру Аустроугарске монархије да окупира покрајине Босну и Херцеговину, заједно са Љубидбратићем упућује проглас српском и муслиманском становништву позивајући их на отпор. Поново путује у Русију у потрази за подршком, али поново без успјеха.

Посљедњу прилику за дјеловање добија 1882. године, када у Херцеговини избија устанак против аустроугарског Војног закона. Као представник словенофилских кругова и српске опозиције из Србије, крајем марта исте године креће ка Херцеговини преко Црне Горе. Међутим, на том путу, по налогу књаза Николе, бива ухапшен и убијен у Горанском код Плужина 4. маја 1882. године.

Алекса Јакшић остаје упамћен као један од најдосљеднијих бораца за српско национално ослобођење у другој половини XIX вијека, човек који није посустајао упркос одбијањима, неуспјесима и политичким опструкцијама. Његов живот представља примјер пожртвованости и вјере у идеал слободе.

Библиографија:

- Вељковски, Ј. „Јакшић, Алекса“. У: *Српски биографски речник*, 4, И–Ка. Нови Сад, 2009, 228–229.
- Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
- Крецо, Перо, *Животойис. Биљешке из Српскої устџанка у Крајини 1875–1878*. године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.
- Ћурић, Hajrudin, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo, 1971.
- Цвијовић, К. Ј. „О Босанско-Херцеговачком устанку и његовим вођама“. У: *Сїоменица љегесейїодуишњице Невесињскої устџанка 1875–1925*, Београд, 1925, 50–54.
- Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Михаило Јовановић (1826–1898)

Михаило Јовановић (свјетовно Милоје) рођен је 19. августа 1826. године у Соко Бањи. Основно образовање и гимназију похађао је у Соко Бањи, Зајечару и Неготину. Богословију у Београду уписао је 1842. године, а након завршетка школовања 1846. године, упућен је на даље студије у Кијев. У Кијеву је најпре провео три године у семинарији, након чега је уписао Кијевску духовну академију. Академију је завршио 1853. године, стекавши звање магистра православне теологије. Исте године се замонашио. По повратку у Србију 1854. године, кратко је предавао догматику и омитику на Београдској богословији. У јесен исте године произведен је у епископа шабачког, а 1859. године изабран је за митрополита Србије.

Почетком 70-их година XIX вијека у политичком животу Србије све јаче се развијала идеја о свесрпском ослобођењу од турске власти. У том контексту, митрополит Михаило Јовановић избио је у први план. Он је 1872. године у Београду основао тајно удружење под називом *Главни одбор за ослобођење Срба у Турској*, којим су руководили Сава Грујић и Павле Шафарик. Одбор је радио по Статуту који је садржавао 23 члана.

Иако је митрополит Михаило био одан духовном раду и Српској православној цркви, он није занемаривао национално питање српског народа. Био је дубоко свјестан историјске мисије која се налазила пред Србијом – ослобођење и уједињење свих српских земаља под османском влашћу, прије свега Јужне и Старе Србије, Херцеговине и Босне. Његову мисију додатно је подржавала Русија, због чега је уживао повјерење руских власти и словенофилских кругова, а годинама је био главни носилац руско-словенофилске пропаганде на Балкану.

Током XIX вијека, Херцеговина и Босна постале су подручја конфесионалних сукоба између православних, римокатолика и муслимана. Српски народ у овим крајевима све отвореније је изражавао жељу за уједињење са Србијом и Црном Гором. Народни прваци, свештеници и чланови црквено-школских општина обраћали су се за помоћ српској влади преко митрополита Михаила, који је био жива веза између Србије и српског народа у окупираним покрајинама. Када је 1875. године устанак избио, јавно мњење у Србији било је подијељено. Један дио становништва је подржавао устанак, док су други били против мијешања у унутрашње ствари Османског царства, изражавајући скепсу према вриједности територија попут „херцеговачких кршева“ и „босанског камења“.

Упркос притиску Русије и Аустроугарске монархије да не интервенише, Србија је ипак одлучила да помогне устаницима. У јулу 1875. године у Београду је основан *Главни одбор за ѱомаїање усїапка*, на чијем челу се нашао митрополит Михаило, а секретар је био Ђоко Влајковић. Одбору су приступили и Васо Тоскин, Светозар Хаџи-Томин и Карабиберовић. Њихова улога била је мобилизација и слање добровољаца, прикупљање новца, оружја и друге помоћи. Одбор је такође имао арбитражну улогу у рјешавању спорова међу устаничким вођама.

Митрополит Михаило је у циљу организовања помоћи избјеглицама покренуо *Међународни комиїеї за ѱомоћ*, и у том контексту се обратио Јосипу Јурају Штросмајеру, који је позитивно одговорио. Њихова сарадња имала је велики значај у међународној хуманитарној кампањи за српски народ. Митрополит Михаило био је изабран за предсједника *Комиїеїа за зашїїиїу хришћана у Турској* и био је почасни члан енглеске *Лиїе за ѱомоћ*. Са великим залагањем радио је на прикупљању прилога и помоћи избјеглицама из Херцеговине и Босне.

Главни одбор за ѱомаїање усїапка престао је са радом након што су Србија и Црна Гора објавиле рат Османском царству у јуну 1876. године. Ипак, митрополит Михаило је наставио да буде зна-

чајан политички посредник, посебно у односима са Русијом. Србија је у рат ушла неспремна и претрпела је тежак пораз у бици на Ђунису, након чега је у марту 1877. године проглашено примирје. Србија је била приморана да смирује устанике и поништи проглас о уједињењу. Након неуспјеха у рату, поново је активиран *Главни одбор*, али сада са фокусом на избјеглице. Митрополит Михаило је поново постављен за предсједника, уз нове чланове из редова српске владе и интелигенције.

Након пада Црних Потока, устаници су формирали *Привремену народну босанску владу* с циљем одбране од аустроугарске окупације и припреме за преговоре Великих сила. Влада је имала задатак да јача устанак, али су устаници били разочарани у помоћ Србије и Црне Горе.

Почетком 1878. митрополит Михаило примио је три писма с молбом за помоћ устаницима и српским избјеглицама, од којих су два била директно из Тишковца. Јово Билдија је тражио помоћ за сиротињу у Босни, Далмацији и Славонији, а Вид Милановић и Перо Крецо молили су за одјећу и кабанице за устаничке трупе како би могле да издрже тешке зимске услове. Александар Катић из Книна такође је од митрополита тражио подршку за избјеглице из Босне.

Након сазивања Берлинског конгреса 1878. године, устаници су се посвађали око тога ко ће носити њихов Меморандум на Конгрес. Митрополит Михаило је прекинуо свађу и послао Меморандум Васи Видовићу. Истовремено, Гаврило Веселички-Божидаревић понудио је помоћ у заступању српских интереса на Конгресу.

Берлински конгрес донио је пораз српском покрету, покрајине Босна и Херцеговина додијељене су Аустроугарској монархији на управу. Иако разочаран, митрополит Михаило наставио је да ради на јачању веза са српским народом ван граница Кнежевине Србије, што је изазвало незадовољство Беча и српске владе, која је почела да ради на његовој смјени. Митрополит Михаило је индиректно покушао да стави српски народ у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини под управу Српске православне

цркве, што је изазвало љутњу Беча. Његови захтјеви за аутокефалност Српске цркве нису јасно одређивали територију, али је Беч реаговао одлуком да спречи припајање православне цркве у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини Србији, јер би то угрозило интересе Монархије.

Митрополит Михаило имао је значајну улогу у именовању Саве Косановића за митрополита дабробосанског 1881. године. Након смјене митрополита Антима, поставило се питање ко ће преузети ту важну црквену функцију. Српска јавност је наклоњено гледала на Саву Косановића, док су аустроугарске окупационе власти биле против његовог именовања. Полицијски извештаји из Сарајева указивали су на његове контакте са Србијом и руским конзулом, што је изазивало забринутост код власти. Упркос тим сумњама, окупациона власт је након краћег размишљања одлучила да Косановића именује за митрополита, сматрајући да ће на тај начин моћи боље да га контролишу. Приликом именовања, Косановић је затражио од цариградског патријарха дозволу да упутити писмене упите српским црквено-школским општинама, како би се испитало да ли народ подржава његову кандидатуру. Поред тог мишљења, тражио је и став митрополита Михаила, који је послао сљедећи одговор: „У више прилика човек не може да учини оно што хоће, него се мора задовољити с оним што се у даном моменту може. А Ви знате да и свете законе хрђави извршитељи обесвећују, по томе је главно да народ тамошњи добије поштена архијереја, који му неће увеличати невоље, ако ли не би умањити могао. Уобште пак народ је обратио на Вас пажњу, па гледа да око Вас савије своје руке и нађе отчинске утехе и поуке. – То су разлози, који нас руководе да Вас савјетујемо да не одбацујете понуде и да не остављате јадно стадо без доброг пастира“.

Током устанка у Херцеговини 1882. године, митрополит Михаило није остао по страни. Активно је учествовао у догађајима, био је дио српске групе у Србији која је агитовала против аустроугарске окупационе политике и ангажовао се у прикупљању помоћи за устанике. Према подацима аустроугарских обавјештајних слу-

жби, та помоћ организована је преко Црвеног крста у Србији, на чијем је челу био управо митрополит Михаило. Међутим, унутар Србије митрополит Михаило се суочавао са проблемима. Након склапања *Тајне Конвенције* 1881. године, Србија је одустала од националних амбиција у покрајинама Босни и Херцеговини, док је кнез Милан добио подршку Аустроугарске монархије за титулу краља

Због притиска Беч српске власти су смјениле митрополита Михаила са чела српске цркве 30. октобра 1881. године. И после смјене митрополит Михаило је, према аустроугарским обавјештајним изворима, остао на челу Комитета који је помагао устанак у Херцеговини. Због тога су притисци на њега у Србији појачани, нарочито од стране аустроугарског представника у Београду. Тражено је да се митрополит удаљи из престонице у неки манастир како не би имао везе са Комитетом и Србима у окупираним покрајинама. Митрополит се чак жалио Јовану Ристићу да му Стојан Новаковић поручује како ће га силом отјерати у манастир. Због све већих притисака, митрополит Михаило је 1883. године напустио Србију, и преко Цариграда и Бугарске 1884. године отишао у Русију.

Након абдикације краља Милана 1889. године и доношења новог Устава, створени су услови за повратак митрополита Михаила у отаџбину. Позив му је упутила влада Саве Грујића у априлу 1889. године. Вратио се тихо, а његов први задатак био је рјешавање спорних односа између државе и цркве. Главни циљ био му је јачање националне политике у Старој Србији и Македонији. Његовом повратку највише се противила Аустроугарска, страхујући од његових активности у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини.

Са смрћу митрополита Михаила 5. фебруара 1898. године, српски народ изгубио је великог борца за национално уједињење. Његов рад на помоћи Србима у покрајинама Босни и Херцеговини оставио је дубок утицај на развој националне свијести и формулисање националних циљева, а његова предвиђања о не-

пријатељском ставу Аустроугарске према Србима потврдила су се нарочито током Првог свјетског рата.

Библиографија:

- Блажић Пејић, Јована, Иванова, Јекатарина Владимировна. „Нова сведочанства из живота митрополита Михаила: од свргнућа до поновног повратка (1881–1889)“. *Мешовића браћа XXXVII* (2016), 123–157.
- Бранковић, Бошко М. „Четири писма српском митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“. *Радови* 22 (2015), 21–32.
- Бранковић, Бошко М. „Митрополит Михаил и устанак Срба у Босни 1875–1878. године“. У: *Устанак Срба у Херцеговини и Босни 1875–1878. године*, Бања Лука, 2016, 33–43.
- Branković, Boško M., Lukić, Sandra. „Metropolitan Mihailo (Jovanović) and provinces of Bosnia and Herzegovina“. *Српски историјски часопис V* (2022), 56–78.
- Војводић, Михаил. „Митрополит Михаил и Стојан Новаковић“. *Историјски записи*, 1–2, (2000), 153–164.
- Војводић, Михаил, „Јовановић, Михаил (Милоје)“. У: *Српски биографски речник*, 4, И–Ка. Нови Сад, 2009, 576–579.
- Максимовић, Војислав, *Митрополић Сава Косановић 1839–1903*, Добрун – Сарајево, 2003.
- Слијепчевић, Ђоко, *Михаило, архиепископ београдски и митрополић Србије*, Минхен, 1980.
- Стојанчевић, Владимир. „Митрополит Михаил и питање аутономије Српске цркве у Турској 1878. године“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1–4, 2002/2003, 235–240.
- Ćurić, Hajrudin. „Odbori za pomaganje ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878“. У: *Међународни научни skup povodom 100-godišnjice Ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, III, Sarajevo, 1977, 109–119.

Петар Карађорђевић (1844–1921)

Петар Карађорђевић рођен је 11. јула 1844. године у Београду од оца Александра, сина вође Првог српског устанка Карађорђа, и Персиде из угледне породице Ненадовић. Пошто је његов отац оборен с престола 1858. отишли су у изгнанство. Завршио је престижну француску војну академију Сен-Сир 1867. године. Служио је у редовима француске војске у француско-пруском рату 1870–1871. и за храброст био одликован орденом Легије части. Учешће у српском устанку током 1875–1876. године, под именом Петар Мркоњић представља можда најзанимљивију епизоду у животу унука српског војда.

На граници босанског вилајета појавио се почетком устанка. У историјској науци није сасвим разјашњено да ли се у устанак укључио самовољно или га је неко позвао. У почетку је често мијењао мјесто боравка и име (Мркоњић, Мркоња, Сенић, Сонино, Зорић) како би избјегао потенцијалне политичке компликације и директну пажњу великих сила. Како се Петар Мркоњић уопште прикључио устанку није у потпуности разјашњено. Доброволац Албин Хуго Кучбах (1853–1936), потоњи њемачки дипломата, у својим сјећањима је записао да је у другој половини августа 1875. у устанички штабу у Зупцима с пратњом дошао „млад човјек у „елегантної униформи и лакованим дубоким чизмама“. Устаницима је донио 60 пушака и муницију и неколико дана касније је био протјеран. Кучбах тврди да је тајанствени гост био управо Петар Мркоњић и да су се деценијама касније поново срели у Београду. Милан Карановић пише да постоји неколико верзија како се Мркоњић појавио у устанку. Према првој повезао се са Илијом Гутешом у Загребу који га је упутио ка Брезовачи у дворском срезу, на граници Баније и Босанске Крајине. Према

другој, Мркоњић прво је дошао у везу са Манојлом Хрваћанином у Хрватској Дубици. Одатле је повремено прелазио на босанску страну и организовао устаничке чете. Потом се преко Костајнице и Јамнице упутио ка Брезовачи. Карановић наводи да је први окршај са Турцима Мркоњић имао 8. септембра 1875. у селу Бојна код Обљаја. У списима загребачке генерал-команде први службени извјештај о Мркоњићевој чети потиче од граничарске станице у Жировцу од 5. октобра 1875. године, у којем се наводи да се у шуми код Жировца, на аустроугарској страни, налазила група од 300 до 400 наоружаних Срба, који су планирали да пређу у Босну и започну борбу против Турака.

Мркоњићева појава на босанској граници није добро примљена у Бечу али ни у Београду. Тамошњи двор и влада иступали су против њега називали су га „шпијуном и убаченим елементом” који ће унијети неслогу и раздор међу устанике и њихове прваке. Новосадски лист *Застава* предњачио је у нападима на Мркоњића и позивао је устанике да се не боре под Карађорђевићевом заставом, јер је он наводно само тражио изговор да се приближи Србији. Поједине устаничке војводе плашиле су се да ће њихов ауторитет бити угрожен његовим евентуалним успјесима у борби. С обзиром да су га устанички одбори примили хладно, готово непријатељски, морао је формирати властиту чету. Застава Мркоњићевог одреда била је направљена од црне свиле за златним ресама у чијој се средини налазио лик Св. Андрије Првозваног, крсне славе куће Карађорђевића.

Алекса Ивић пише да је Мркоњић за вријеме устанка показивао велику опрезност у свему што је чинио. Наводно су агенти кнеза Милана Обреновића (1854–1901) имали налог да га убију „јер је Милану овај честити и подузетни Карађорђевићев унук изгледао опасним конкурентом. Осим тога су аустријске власти настојале да ухвате Петра и тиме да укажу услугу и обвежу кнеза Милана, а и турског султана. Пријатељи су му ишли на руку у чувању његовог правога имена, те су детективи били на мукама, тражећи Петра“. Према неким изворима Петар Пеција Петровић (1829–1875) је

прије страдања добио наређење да ликвидира Мркоњића. Милан Карановић наводи да је исти задатак добио Риста Стефановић из Крагујевца.

Васа Пелагић (1838–1899) истиче да су по избијању устанка „династије и династичари већ похитали са силом власти, новца и удворица, да приволу усташе, да овога, а не другог, себи за владаоца прогласе, и да чете тога име на јуришу узвикују, па ће их он тек тада помагати. Због тога су се синови једног истог народа завађали, између себе тукли, прогонили и убијали. Између босанских устаника бушили су, интригирали и народ цијепали агенти од седам држава, четири од ових племена су словенског, а три несловенског“. Пелагић даље пише да су српски устаници били раздијени у више група без јединственог вођства, устанички одбори роварили су један против другог, а многе устаничких војвода су гледале личне интересе. Помоћ, коју је Србија пружала устаницима, везивана је за захтјев да се устаници морају одрећи помоћи Петра Карађорђевића.

С обзиром на сумњичења, сплеткарења и отпор на који је изазвало његово присуство у устанку, Мркоњић је саставио изјаву којом је покушао објаснити свој долазак у Босну. У опширној изјави се, поред осталог, наводи: „У овако бурном и озбиљном времену, када би личне ствари ваљало, ма само за време, у запећак да дођу, мени је заиста немило да теретим наш свет изјавама. Али изазван на то поље, па и ради самог народа српског, ја морам да се одазовем; јер оно што се мени подмеће сада, када би истинито било, не би срамотило само мене, већ и цео народ, чији смо синови сви, ма како се иначе звали, ... Покушало се најпре да ме физички убију, за то ћу ја у своје време доказати, па кад им то, услед преране смрти намењеног убице, за руком није испало, они се латише, да ме покушају морално убити, ... Не тајим, да би ми врло мило и пријатно било, да ме народ обаспе својим поверењем, да подели самном, своју бригу, да ме постави у положај, у коме бих могао најмилије жеље народне да остварим или бар, да покушам остваривати, али сам вазда презирао па и сада презирем и гнушам се, да до тога

места дођем ма којим начином. Када би ми само до власти било, ја би друкчије мислио, па бих друкчије морао и радити... Шта и како ја мислим о устанку браће у Босни и Херцеговини, мислим ли се

с њима заједно борити или не, хоћу ли им новчано у помоћ при- тећи, и ако, коликом баш сумом, то је моја ствар... Дужност, коју сада сваки радо хоће да врши, примају на себе и Карађорђевићи, ...". Изјаву је завршио ријечима: „Нека се зна да Карађорђевићу сада није до улоге већ до успеха народнога“.

Према неким изворима на Јамничкој скупштини, одржаној 16. и 17. децембра 1875. године, Мркоњићеве присталице су намјера- вале да ријеше питање јединственог устанничког вођства. Влада Милана Обреновића је преко изасланих агената роварила против њега и настојала да му омете сваки успјех. Миланове пристали- це су већ на путу у Јамницу наводно раздраживале изасланике против Мркоњића, тврдећи да тежи за „босанском круном“. На Јамничкој скупштини окупило се више десетина изасланика и четовођа устаничких јединица из сјеверозападне Босне. На днев- ном реду било је држање према објављеним Портиним реформа- ма, наставак борбе, утишавање страначких страсти и стварање заједничке акције. Мркоњић се на скупштини појавио у пратњи 80 својих бораца. У вези расправе око формирања врховног уста- ничког руководства, на скупштини су се издвојиле три струје. Нај- јаче су биле присталице Милана Обреновића, потом група Петра Мркоњића и као трећа, тзв. аустријска струја, коју су предводи- ли Мирослав Хубмајер и Петар Узелац. Најважнија одлука Јам- ничке скупштине било је организовање једне врсте провизорне устаничке владе. Упућен је позив босанским муслиманима да се придруже Србима у борби против турске власти. Скупштина је усвојила одлуку да се Мркоњић у року од осам дана мора повући из устанка, јер ће у супротном бити изложен „одсудним посље- дицама“. Словенац Мирослав Хубмајер (1851–1910) именован је за врховног заповједника. Међутим није имао довољно угледа у народу да окупи све борце око заједничке идеје ослобођења.

Разочаран скупштинским резултатима, Мркоњић је донио одлуку да настави самосталну борбу. Само неколико дана касније потукао је турске снаге и башибозуке код Добросела, задобивши при томе велики ратни плијен. Временом се ипак повиновао скуп-

штинским одлукама. Нагласио је да му нико не може забранити да се као Србин и обичан четник бори за ослобођење Босне, будући да нико није узео српство и родољубље у закуп. Изјавио је: „Кажите ви господи одборницима, да Петар Карађорђевић није дошао да смета српском кнезу, већ да помогне српском народу у Босни, и да пробуди из сна и српског кнеза и његову владу, па да једном пређу преко Дрине да помогну ослободити Босну. Нисам дошао као претендент већ као обични Србин, да се сав заложим лично, знањем и војничком својом спремом, а да помогнем и својим новцем. Реците тој господи што никада нису барут мирисала, да Карађорђевић никад није узмицао, и док буде уживао поверење своје чете, да се неће са четом растати, већ да ће и надаље радити на започетом послу. Ако је то противно господи одборницима и онима у Београду и Загребу, нека дођу они сами да ме отерају. Ја остајем овде да делим добро и зло са мојом четом“. Милан Карановић пише да су аустроугарске власти послје Јамничке скупштине највећу пажњу посветиле кретању Мркоњића и његових устаника, желећи да га ухвате и тиме турским властима докажу „како јој је стало до мира у Турској и угушењу устанка у Босни“. Карановић такође тврди да су се временом у Мркоњићевој околини појавили агенти кнеза Милана који су наговарали устанике на непослушност, сплеткарили против њега и онемогућили му шири рад на терену.

Почетком устанка Мркоњић је највише боравио у логору Брезовача са четовођама Симом Давидовићем, Остојом Вејновићем и попом Караном. Послје Јамничке скупштине са својим пратиоцима одабрао је ново мјесто за свој логор, три сата удаљено од Брезоваче. Логор су чиниле Мркоњићева колиба, барутана и колибе других устаника, које су биле опасане шанчевима. Око логора су се налазиле устаничке страже. Храна је устаницима долазила из Глине, али се често дешавало да су аустроугарске пограничне јединице плијениле залихе па се у логору гладовало. Мркоњићева чета била је веома шаролика по националном саставу, осим Срба, у њој је било Словенаца и Чеха. Знатан дио Мркоњићевих бораца

чинили су Срби граничари. За потребе устанка Мркоњић је исковао медаљу са својим ликом на једној страни и натписом: „Петар Карађорђевић“, док је на другој писало: „Слобода, једнакост, братство“, са заставом и текстом: „Сложно на Косово 1389–1876.“

Почетком 1876. године Мркоњић је боравио у Бечу и Брати-slavi у покушају да набави оружје и друге потrepштине за наставак борби. То је изазвало пажњу аустроугарских власти које су све чешће плијениле пошилике оружја или су претресале куће за које се сумњало да се у њима крију Мркоњићеве присталице. Аустроугарске власти су фебруара 1876. расписале потјерницу против Мркоњића и Пелагића. У тако сложеним околностима Мркоњић се борио до половине 1876. године. Према писању Васе Чубриловића, српски устаници су одлучили да одмах, чим Србија објави рат Турској, прогласе уједињење Босне са Србијом и прогласе кнеза Милана за свога владара. Када је Мркоњић упитан да ли је сагласан са поменутиm, наводно је одговорио да пристаје признати кнеза Милана за владара „само онда, кад српска војска у Босну униће“.

Временом је доспио у озбиљну финансијску оскудицу, његова чета је бројчано слабила јер су борци гладовали и дошло је до осипања јединице. Почетком јула 1876. године, након неуспјешног напада на Бужим, напустио је устанак. У међувремену се писмом обратио кнезу Милану Обреновићу, апелујући на његов разум и схватање судбоносне важности тадашњих догађаја: „Поштовани Књаже Милане, молим те да схватиш и да не осуђујеш моје присуство међу нашом браћом, којима желим помоћи. Знам да то желиш и ти, њихово ослобођење од турског зулума и уједињење са мајком Србијом. Молим те да имаш вере у моју реч, јер ја овде нисам у својству владара или претендента за титулу књаза, већ наступам као и сваки други српски родољуб који воли и бори се за свој народ, своју отаџбину и њихову слободу, али под окриљем твог владарског плашта, и зато мораш да верујеш мојој речи да ја као Карађорђевић сада не чезнем ни за каквом улогом, него само желим успех своме народу.“

Петар Карађорђевић је наставио свој живот у изгнанству, оженио се кћерком црногорског књаза Николе Петровића, са којом је живио на Цетињу од 1883. до 1890. године, а затим је боравио у Женеви. Након Мајског преврата 1903. ступио је на српски пријесто. Преминуо је 16. августа 1921. године у Београду.

Библиографија:

Дневни записци једног учесника о босанско-херцеговачком устанку 1875-1876. године, (приредили: Милан Стевчић и Милорад Радевић), Београд 1983.

Екмећић Milorad, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo 1973.

Живојиновић Драгољуб, *Петар I Карађорђевић. Живот и дело. У изјансију 1844-1903. године*, Београд 1994.

Засијава, Нови Сад (1875, 1876).

Зељковић Бошко, Бањац Ђуро, *Краљ Петар у Босанској Крајини*, Београд 1929.

Ivić Aleksa, *Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876. godine* (fototipско izdanje), Banja Luka 2006.

Карановић Милан, *Чешовање војводе Петра Мркоњића – Краља Петра – у Босанској Крајини 1875-1876*, Сарајево 1921.

Kutschbach Albin, *Der Brandherd Europas—50 Jahre Balkan Erinnerungen*, Leipzig 1929.

Пелагић Васа, *Историја босанско-херцеговачке буне у свези са српско и руско-турским ратом*, Будимпешта 1879.

Чубриловић Васа, *Босански устанак 1875-1878*, Београд 1996.

Ђурађ Карановић – поп Каран (1827–1880)

У времену кад се вјера бранила срцем, а слобода сабљом, на простору Босанске Крајине уздигао се један човјек – поп и устаник, духовник и војвода, Ђурађ Ђоко Карановић, познатији као поп Каран. Рођен 30. априла 1827. године у Крњеуши, селу крај Босанског Петровца, Карановић је већ у младости показао непоколебљив дух. Школу је похађао у Бихаћу и Сарајеву. За свештеника је рукоположен 1845. године. Његово свештеничко звање није га држало само у храму – његов олтар био је и олтар отаџбине. Службовао је у селима Суваја и Вођеница, у околини Босанског Петровца, а потом, под притиском турских бегова, 1861. године пребачен је у Костајницу, гдје је подигао цркву и школу.

Дух бунтовника у њему није могао да се ућутка. Са Петром Петровићем Пецијом учествовао је 1858. године у Дољанској буни. Након слома ове буне, хвата везе са другим устаничким свештеницима, попом Вајаном, попом Стојановићем и Михајлом Поповићем. Због своје борбе против османске власти више пута је робијао, а 1870. године, са братом Стеваном, осуђен је на прогонство у Малу Азију. Ни тамо његов дух није могао бити сломљен. Успио је, исте године, заједно са братом, да побјегне из Коње и преко Смирне и Црне Горе да стигне у Београд. По доласку у Београд, српски митрополит Михаило Јовановић на управу му је дао парохију у Владимировцима. Убрзо му се у нову парохију доселила и породица из Босне.

Као човјек са dobrим везама у своме крају, убрзо је ступио у везу са *Главним одбором за ђомаѿање усѿанка* у Београду и интензивно је радио на самој припреми подизања устанка српског народа у Босни. Када је избио српски устанак 1875. године, поп Каран поново узима сабљу у руку. По доласку у Босанску Крајину са четом коју је окупио ставио се под команду Петра Поповића

Пеције у сјеверној Босни. Након погибије Пеције 10. септембра 1875. године у боју код Гашнице, наставља сам да дјелује са својом четом. Под команду Голуба Бабића ставио се у априлу 1876. године. Са четом је најчешће био стациониран у Рисовцу. Војне операције је вршио по Грмечу, око Гламоча, Дрвара, Грахова, Босанског Петровца, Санице и Кључа. Историја је забиљежила и једну од његових најславнијих акција – када је из турског окружења извео чету Петра Мркоњића, потоњег краља Петра I Карађорђевића. Уз Голуба Бабића и Милету Деспотовића био је један од најистакнутијих вођа устанка. Његов лик и дјело урезали су се у народну пјесму, као вјечити позив на слободу:

Беж' те Турци зарана, ето попа Карана.

И он носи сабљу – змију,

беж' те Турци у Азију.

Након пораза устаника у Црним Потоцима 1877. године, вратио се у Србију и наставио свештеничку службу. За заслуге у току устанка, српски кнез Милан Обреновић одликован је попа Карана са *Таковским крстићом* и *Сребрном медаљом за храбросић*. Ђурађ Карановић је умро 1880. године у Шапцу, далеко од родне Крајине, али ближе него икад срцима свог народа.

У духу хришћанске вјере и са дубоким поштовањем, у прољећним данима 2024. године обављен је свечани пренос и сахрана посмртних остатака Ђурђа Карановића из Шапца у родну Босанску Крајину. На дан 23. марта 2024. године, уз благослов епископа бихаћко-петровачког Сергија, ковчег са његовим земним остацима свечано је пренесен у саборни храм Светих апостола Петра и Павла у Босанском Петровцу. Након помена, 5. априла 2024. године, његови посмртни остаци премјештени су у цркву Успења Пресвете Богородице у Крњеуши, мјесту дубоко повезаном са његовом свештеничком службом и народом којем је посветио свој живот. На дан Благовјести, 7. априла 2024. године, обављена је сахрана у манастирском храму Светог Николаја Мирликијског Чудотворца, у светињи Манастира Рмањ. На том светом мјесту, у тишини манастирских зидова, поп Каран је пронашао свој вјечни

мир, међу прецима и молитвама које је кроз живот упућивао Богу. Тако је завршено посљедње поглавље земаљског живота једног од најпоштованијих свештеника ових простора, чије ће дјело, љубав према народу и вјера у Христа остати живо у сјећањима и молитвама многих.

Библиографија:

- Бранковић, Бошко М., *Пејровац од 1700. до 1918. године*, Бања Лука, 2016.
- Бранковић, Бошко М. „Велика имена из малог града“, *Радови*, 26, 2017, 117–132.
- Вељковски, Ј. „Каран/Карановић, Ђурађ Ђоко“. У: *Српски биографски речник*, 4, И–Ка. Нови Сад, 2009, 855.
- Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
- Епископ Сергије, *Карановићи, благодарна свешћеничка лоза*, Манастир Рмањ, 2021.
- Красић, Владимир, *Војвода босанских Срба ђой Ђоко Каран-Карановић*, Нови Сад, 1877. (репринт 2011.)
- Милошевић, Милошевић, *Православно свешћенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука, 2012.
- Ćurić, Hajrudin, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo, 1971.
- Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Александар Катић (18??–1898)

Александар Катић рођен је у Бискупији код Книна у угледној српској трговачкој породици. У политичке воде улази 60-тих година XIX вијека. У Народну странку у Далмацији ступио је одмах по њеном оснивању и убрзо је постао један од њених вођа у Книнској Крајини. Хапшен је због инцидента који су се дешавали приликом спровођења избора 1865. године. Као заговорник уједињења српског народа, био је локални повјереник *Дружине за уједињење и ослобођење српско*.

Након избијања српског устанка у Херцеговини и Босни 1875. године придружио се *Одбору за ђомоћ усџаницима* у Книну. Имао је значајну улогу за транспорт оружја у Црне Поточе 1875. и 1876. године, јер је оружје које је агент српске владе за куповину оружја у Бечу – Јован Дада, слао прво у Трст бродовласнику Јови Миловићу, а овај даље у Шибеник или Сплит, одакле је ишло у Книн до Катића који га је слао у Обровац трговцу Владимиру Десници а овај даље преко границе до Црних Потока.

У току устанка био је на страни чланова Одбора у Книну, Ерцег-га Скобле и Илије Билбије, који су Петра Узелца означавали као присталицу аустроугарске политике. Заједно са Илијом Билбијом ишао је у јуну 1876. године у Унац, гдје су прочитали *Пројлас о уједињењу вођама усџанка*, о чему је Билбија 16. јуна информисао Васу Тоскића. Као члан *Одбора за ђомоћ избјејлицама* у Книну, Катић је у јануару 1878. године писао митрополиту Михаилу Јовановићу у Београд, са молбом да помогне избјегли српски народ.

Политиком се бавио и након завршетка српског устанка у Босни. Када је 1879. године дошло до расцјепа у Народној странци, Катић се приклонио присталицама Ловре Монтија, који је био

противник политичког подвајања Далматинаца по националној основи. Након тога, приклонио се Српској странци на Приморју и постао један од њених првака. За посланика у Далматинском сабору изабран је 1897. године након смрти вође приморских Срба Саве Бјелановића. Функцију градоначелника Книна обављао је неколико пута од друге половине 80-тих година XIX вијека до смрти.

Умро је у Книну 21. маја 1898. године. Сахрана Александра Катића представљала је велику националну манифестацију сјевернодалматинских Срба.

Библиографија:

Бранковић, Бошко М. „Четири писма митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“. *Радови*, 22, 2015, 28–29.

Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Поповић, Б. О. „Катић, Александар Миле“. У: *Српски биографски речник*, 4, И–Ка. Нови Сад, 2009, 898

Радојчић, Јован С., *Срби заједно од Дунава и Дрине*, књ. 2, Нови Сад, 2009, 258.
Ćurić, Hajrudin, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo, 1971.

Чуђриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Марко Качавенда (1831–1912)

У мору великана српске историје, име Марка Качавенде можда није увијек у првом плану, али његова улога у српском устанку у Херцеговини и Босни (1875–1878) оставила је дубок траг у колективном памћењу народа западне Босне. Рођен 1831. године у селу Војевац код Босанске Крупе, у оквиру тадашњег Босанског пашалука, Качавенда је одрастао у породици дубоко посвећеној православној вјери, народној традицији и борби за слободу.

Када је 1875. године избио српски устанак у Херцеговини и брзо се проширио на Босну, Качавенда је међу првима стао у редове устаника. Придружио се јединицама у Црним Потоцима и испрва дјеловао као стотинаш у чети војводе Триве Амелице. Након рањавања Амелице 1876. године, Качавенда преузима команду и убрзо бива постављен за војводу. Командовао је четом од око 200 људи, предводећи борце у бројним окршајима – од Црних Потока и Тишковца, преко Санице и Бравска, до Гламоча и Петровца. У борбама се истицао не само храброшћу и личним примјером, већ и промишљеним војним потезима. Његов углед растао је из дана у дан, а међу устаницима је био познат као праведан и скроман вођа, близак обичном човјеку. Посебно је упамћен по акцијама у Саници и Бравску почетком јула 1876. године, гдје су српске чете, под његовим и командовањем других војвода, пружиле жесток отпор турским јединицама. Посебну храброст је исказао у борбама око Гламоча у јулу 1876. године, гдје је, према свједочењу војводе Пере Креце, заједно с Павом Бабићем убио злогласног потурицу Ждраловић-бега, једног од симбола турског терора над српским становништвом у том крају.

Када је устаничка борба почела да слаби, а пуковник Милета Деспотовић се повукао са чела устанка, Качавенда није одустао.

Изабран је за члана *Босанске народне скупштини*, што је свједочи-ло о његовом ауторитету не само на бојишту, већ и у политичком организовању народа. Био је међу онима који су 12. октобра 1877. године подржали формирање *Привремене народне босанске владе*, с циљем да се организује помоћ устаничким трупамa и настави отпор.

Након слома устанка и доласка аустроугарске окупационе вла-сти 1878. године, Марко Качавенда се повукао из јавног живота. Посветио се породици, супрузи Види и синовима Илији, Сими и Ђорђу. Преминуо је 1912. године. Сахрањен је у родном селу. Његов гроб и данас стоји као ниједи свједок једне епохе у којој су слобода, част и вјера у бољу будућност вриједили више од живота.

Библиографија:

„Книн 4. октобра“. *Засјавка* XII/155 (5/17. октобра 1877).

Красић, Владимир, *Устџанак у Босни 1875–1878. Јог. Грађа за новију српску историју рајџа за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао пред-говор Радован Судић Бања Лука, 2021.

Крецо, Перо, *Животис. Биљешке из Српској устџанка у Крајини 1875–1878.* године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Бео-град, Дрвар, 2018.

„На Уни 21. јуна“. *Засјавка* XII/98 (26. јуна/8. јула 1877).

Ćurić, Hajrudin, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878.* Sarajevo, 1971.

Василије Ковачевић Вајан (1844–1896)

Василије Ковачевић, познатији као поп Вајан, је рођен 7. августа 1844. године у мјесту Притока код Бихаћа. Ковачевић ће временом израсти у човјека који ће својим животом и дјелом уткати снажну нит у ткиво српске историје у Босни у XIX вијеку. Основну школу похађао је у родној Притоци и Хргару, а већ са осамнаест година, 1862, рукоположен је у чин свештеника. Своју службу започео је у завичајној Притоци, гдје је остао све до избијања српског устанка 1875. године.

Поп Вајан, како је био знан у народу, био је дубоко привржен српској националној идеји, као и већина српског свештенства тог доба у Херцеговини и Босни. Одржавао је блиске везе са српским круговима у Сарајеву, а свој пастирски рад ширио је и ван Притоке, често служећи у цркви у Језеру, надомак Бихаћа. Ту је, 1865. године, приликом обнове цркве, саставио попис свих српских домаћина у самом граду Бихаћу – што свједочи о његовом дубоком осјећају одговорности и организованости.

Када је почетком августа 1875. букнуо устанак српског народа у Босанској Крајини, поп Вајан му се без оклијевања прикључује. На почетку ратног похода налазио се у чети Стевана Маринковића, близу манастира Рмањ, да би касније постао један од најоданијих сарадника пуковника Милете Деспотовића. Његова посвећеност и пожртвованост крунисане су потписом на прогласу којим се Деспотовић уздиже у чин генерала. Није потписао устанички проглас о присаједињењу Босне Кнежевине Србији из 1876. године. Учествовао је у више бојева у току устанка, од којих се истичу они у околини Гламоча, Грахова, Петровца, Доње Санице, Рустова и Језерца. Учествовао је и у неуспјешној одбрани Црних Потока почетком августа 1877. године, када је са својом четом био распоре-

ђен на десно крило, са далматинске стране. За своје војне заслуге и личну храброст, поп Вајан је одликован *Сребреном медаљом за храброси* од стране кнеза Милана Обреновића, што представља једно од највиших признања које је српски устаник тога доба могао добити. Оставио је писано свједочанство из времена устанка.

Након аустроугарске окупације покрајина Босне и Херцеговине, поп Вајан показује истрајност у очувању духовног живота српског народа. Успијева да од нових окупационих власти добије дозволу да цркву из Језера пренесе у градске зидине Бихаћа, чиме утемељује снажније присуство српске православне заједнице у самом граду. До краја живота служио је као бихаћки парох и надзорник бихаћког протопрезвитерата, свједочећи да служење Богу и народу иде руку под руку.

Преминуо је 28. новембра 1896. године у Бихаћу, оставивши за собом лик свештеника, ратника и човјека који је живот посветио српском народу и његовој православној вјери.

Библиографија:

- Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
- Иванчевић, Петар С. „Читула – Вајан Ковачевић“. *Босанска вила*, 4, Сарајево, 1897.
- Капићић, Хамдија, *Засџава о Босни и Херцеговини 1876–1878*, књ. 4, Сарајево, 1956.
- „Ковачевић Василије – Вајан“, У: Јован С. Радојчић, *Биографије. Срби заједно од Дунава и Дрине*, И–О. Нови Сад, 2009, 325–326.
- Ковачевић, Коста. „Прва градска црква у Језеру код Бихаћа и оснивање српско-православне основне школе“. У: *Први Шемањизам православне српске митрополије бањалучко-бихаћке за једину 1901*, Бања Лука, 2001, 284–289.
- Красић, Владимир, *Устџанак у Босни 1875–1878. јод. Грађа за новију српску историју раја за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.
- Крецо, Перо, *Животомис. Биљешке из Српској устџанка у Крајини 1875–1878*. године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.
- Радојчић, Јован С., *Срби заједно од Дунава и Дрине*, књ. 2, Нови Сад, 2009, 325–326.
- Ћурић, Хајрудин, *Архивска збирка Владимира Деснице. Приредио Обровачког одбора и Устџанку у Босни 1875–1878*. Сарајево, 1971.

Остоја Корманош (18??–1875)

Остоја Корманош рођен је у првој половини XIX вијека, негдје у Босанској Крајини, највјероватније у једном од села у околини Босанске Крупе. У борбу против османске власти ступа као хајдук у другој половини XIX вијека, а касније постаје и хајдучки харамбаша.

Након избијања устанка српског народа у Босни 1875. године, Централни устанички одбор именује га за команданта устаничких снага у рејону Козаре и Грмеча. Прве оружане операције покреће 17. августа код Великог Струга, а већ сљедећег дана односи значајну побједу над османским трупима на рјечици Јабланици, у близини Босанске Градишке. Крајем августа, доласком Петра Поповића Пеције, Корманош му предаје врховну команду над устаничким снагама, али наставља да руководи мањим одредима и врши герилске акције у околини Босанске Дубице, Огорелице и на планини Просари.

Пеција је имао задатак да 8. септембра пребаци 1.500 пушака које су пристигле из Србије до устаничког логора на планини Козара, али је због османског контранапада био приморан да обустави акцију и сачека долазак Корманоша са својим одредом. Сљедећег дана, Корманош се придружује Пецији, и заједничким нападом успијевају да поразе османске снаге и ослободе обалу Саве у распону од Градишке до Јасеновца. Усљедила је ноћна операција пребацивања оружја, која је трајала од 9. до 10. септембра. Међутим, Османлије су сазнале за ову акцију и припремиле нови напад који су извеле у зору 10. септембра.

Иако је пренос пушака успјешно окончан током ноћи, остаје нејасно зашто су Пеција и његови саборци дочекали јутро на босанској обали Саве и упустили се у директан сукоб с непријате-

љем. Тог јутра Османлије су нападе с двије стране код Гашнице, потиснувши већину устаника према планини Просари. Дио снага, укључујући Пецију и Корманоша, остао је опкољен на обали. Како је дан одмицао, османске трупе су све више напредовале. На крају су Пеција и Корманош са преосталих тридесетак устаника били присиљени да се повуку преко ријеке на аустријску страну. Током повлачења, Остоја Корманош је погинуо.

Корманош је остао упамћен као велики јунак, о чијем имену су спјеване пјесме. Једна од њих је гласила:

Корманошу, сјајна звездо наша,
Златна круно крајишких усташа,
Срца наша за род српски бију,
За њега се наше крвце лију,
Ој, Козаро, мила мајко наша,
Бели дворче крајишких усташа!
За слободу Србин сада гине,
Србин, јунак, дика отаџбине!

Библиографија:

Глас народа. Лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву, V/36, 7. септембар 1875.

Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Застава, XVIII/140, 12. септембар 1893.

Радојчић, Јован С., *Срби заједно од Дунава и Дрине*, књ. 3, Нови Сад, 2009, 399.

Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Перо Крецо (1846–1907)

Перо Крецо је једна од кључних личности српског националног покрета у другој половини XIX вијека на простору Босанске Крајине. Његов живот и дјело везани су за један од најважнијих догађаја у региону – српски устанак у Херцеговини и Босни од 1875–1878. године, који је представљао снажан отпор османској власти и битан корак ка ослобођењу балканских народа.

Перо Крецо је рођен 29. јуна 1846. године у Варцар Вакуфу (данас Мркоњић Град) у породици трговаца. Одрастао је у времену када су балкански народи живјели под тежином османске власти, са свакодневним изазовима као што су политички притисци, економска нестабилност и социјална неправда. Његова младост обиљежена је тешким личним искушењима, укључујући принудни брак са Милицом, кћерком проте Василија Башића. Такве околности су га навеле на бјекство у Сарајево, гдје је радио код трговца и стицао прва животна искуства изван породичног окружења. Међутим, услед неповољних услова, вратио се кући и наставио породични занат, а потом и трговину. Финансијски губици у Кључу допринијели су развоју његове одлучности, која ће бити кључна у устаничкој борби.

Када је 1875. године избио српски устанак у Херцеговини, касније и Босни, који је био дио ширег балканског отпора против османске власти, Крецо се прикључује борби. Брзо стиче повјерење својих сабораца и добија звање војводе од стране команданта устаничке војске Голуба Бабића. У својој аутобиографији Перо Крецо описује тренутак свог именовања за војводу: „Један дан дође Биле Савић из Гламоча (...) и донесе писмо војводи Голубу: ‘Војводо, сунце жарко, ми смо се дигли за часни крст, дај пушака и праха и Крецу Перу да нам буде војвода.’ Голуб је питао: ‘Оћеш Крецо?’ Ја једва

дочеках, јер тамо имам познатих...”

О угледу Пере Креце међу устаничким вођама свједочи и његов избор за члана *Привремене народне босанске владе* на народној скупштини у Тишковцу 1877. године. За исказану храброст и одлучност у бојевима, више пута је награђиван и одликован. Пуковник Милета Деспотовић одликовао га је сабљом са златним словима „за храброст“, те Таковским крстом и Златном медаљом.

Војвода Перо Крецо је ратовао у свим дијеловима устаничке територије, успјешно пружајући отпор османским војним снагама и организујући локално српско становништво за борбу. Такође, организовао је прикупљање хране у селима као одговор на затварање границе од стране Аустроугарске монархије, што је онемогућавало снабдијевање устаника. Према свједочењу у аутобиографији, прикупљање хране, према наређењу пуковника Милете Деспотовића, организовао је у селима Тичево, Подић, Роре, Поповићи, Црни Врх, Стекеровци, Отковица и Преодац.

Свјестан бројчане и техничке мањкавости своје чете у односу на османске снаге, Крецо се ослањао на герилску тактику – изненадне нападе из засједа и повлачења у планину. Овај начин ратовања Крецо је у својој аутобиографији описао сљедећим ријечима: „Када су Турци кренули на наше село, повукли смо се у шуму и са врха брда посматрали њихове покрете. Чекали смо тренутак када ће се уморити и разриједити своје редове, па смо их изненадили нападајући с лијеве стране.“ Оваква ратна стратегија била је одраз дубоке повезаности Крециних устаника са тереном и њихове одлучности да се боре за слободу.

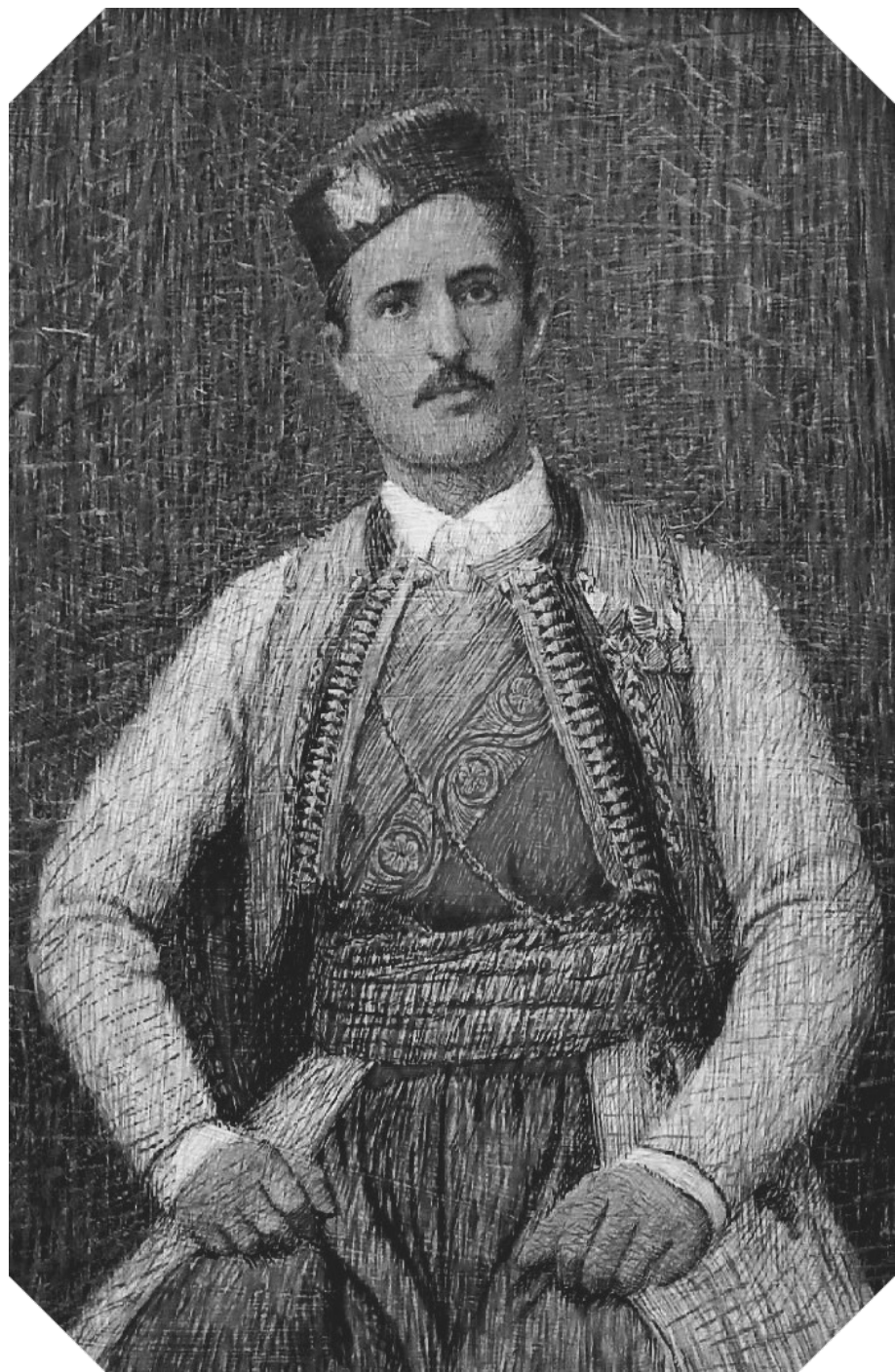
Зимски мјесеци били су посебно изазовни. Устаници су се борили не само против непријатеља, већ и против глади, хладноће и болести. Крецо у својој аутобиографији то описује на сљедећи начин: „Зими је било најтеже. Храна је недостајала, лијекови нису били доступни, а морал је морао бити одржан. Моји саборци и ја нисмо се бојали патрола ни ноћних напада. Бранили смо народ и одржавали свјетло слободе у најмрачнијим временима.“

Поред аутобиографских записа и других личних свједочанстава

о Крецином ангажману у току устанка, сачувано је и писмо у којем је заједно са војводом Видом Милановићем у јануару 1878. године од српског митрополита Михаила Јовановића тражио помоћ за одржавање устаничких активности. У писму су тражили помоћ у виду одјеће и кабаница, уз констатацију да се „поред тешкије и строгих околностији већ двије и по године дана боримо за подпуно ослобођење и у једињење са нашом узданицом и мајком Србијом“, напомињући како устаника „прилично имаде, а било би нас и више да имадемо сучим људе издржавати али ако богда док зима, која је код нас врло јака, мало попусти и прољеће се прикучи, имаћемо друштва доста, те ће се ако Богда и од нас чути добрије, а по непријатеље хрђави Гласова.“ Међутим, Берлински конгрес 1878. године окончао је све устаничке наде у ослобођење и уједињење са Кнежевином Србијом.

Перо Крецо је након одлуке да се покрајине Босна и Херцеговина додијеле на управу Аустроугарској монархији био заговорник идеје да се српски устаници у Босанској Крајини придруже муслиманима у оружаном отпору новој окупационој управи. Ипак, до сарадње није дошло. Разлог за неуспјех договора са муслиманима, Крецо је описао у свом дневнику, наводећи како до сарадње није дошло, јер је, преко трговца Нике Радић, сазнао да је крајњи циљ муслимана био да му „подвале“. Иако до реализације сарадње није дошло, Перо Крецо је због јавног исказивања жеље да се придружи муслиманском отпору и двадесет година након окупације био евидентиран у аустроугарским полицијским списима као српски тајни повјереник у покрајинама Босни и Херцеговини.

Након пропасти српског устанка и доласка аустроугарске окупационе власти, Перо Крецо наставља да се бори за права и национални положај српског народа у покрајинама Босни и Херцеговини. Послије успостављања нове окупационе власти скрасио се у Босанском Петровцу, где је отворио трговачку радњу. Женио се три пут. Поред принудног брака са већ наведеном Милицом, био је у браку са Савом Рађеновић, након чије смрти се оженио са Анђом, Са супругом Савом је имао сина Пепу, рођеног 1880. године. Пепо

је умро млад, 1895. године.

Смрт сина Пепе била је покретач за многе добротворне акције у којима је Перо Крецо учествовао или лично покретао у спомен на преминулог сина. Међу многобројним добротворним акцијама, посебно се истичу даривање једне магазе у Босанском Петровцу српској школи у родном Варцар Вакуфу и прилог у износу од 1.000 круна за изградњу водовода у Босанском Петровцу. Према писању новосадског листа *Засџава*, Перо Крецо је своју збирку оружја поклонио Етнографском музеју у Београду. Умро је 8. маја 1907. године у Босанском Петровцу.

Написао је аутобиографију под насловом „Животопис – својеручно Перо Крецо, војвода“, као сјећање на своје учешће у српском устанку 1875–1878. године. Аутобиографија је објављивањем 2018. године, пуних 140 година након завршетка српског устанка и 111 година од смрти Пере Креце, и представља драгоцјен историјски извор који истраживачима омогућава да боље разумију храброст, одлучност и патриотизам овог великог човјека и националног прегоаца, јер, како Радован Пилиповић, један од приређивача Крецине аутобиографије, закључи: „Да се није сачувао препис његовог „Животописа“ Перо Крецо би остао мање познати мрачни митски јунак, али овако, кроз његово приповедање, видимо историјског јунака са митским поступањем.“

У част његовог живота и јунаштва, српски учитељ и пјесник Исаије Митровић написао је пјесму „Перо Крецо – крајишки војвода“, која је објављена у бањалучком часопису *Развиџак* 1940. године.

Библиографија:

- Баић, Обрад, „Пепо П. Крецо“. *Босанско-Херцеговачки Источник* IX/XI, новембар 1895, 439–440.
- Бранковић, Бошко М., „Четири писма митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Радови* 22 (2015), 21–32.
- Бранковић, Бошко М. „Добротворна задруга српкиња петровчанка – примјер хуманитарног и националног дјеловања у Босанском Петровцу“. У: *Бањалучки новембарски сусрећи 2019*. Бања Лука, 2020, 53–65.
- „Војвода Перо Крецо“. *Засџава* XLII/119 (29. маја 1907).

- Екмечић, Милорад, *Устѧанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.
- Крецо, Перо, *Животѧойис. Биљешке из Срѧскої устѧанка у Крајини 1875–1878*. године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.
- Милошевић, Боровоје, „Крецо, Перо“. У: *Енциклопедија Републике Срѧске*, 5, К–Л. Бања Лука, 2023, 558.
- Радѧјчић, Јован С., *Срѧи зајадно од Дунава и Дрине*, књ. 2, Нови Сад, 2009, 462.
- Ћурић, Хајрудин, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo, 1971.
- Чубриловић, Васа, *Босански устѧанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Мићо Љубићратић (1839–1889)

Михајло Мићо Љубићратић потиче из племена Љубићратића које је изродило више истакнутих личности у српској историји. Рођен је 1839. године у близини Требиња у селу Љубово. Ово село се налази практично на пола пута између Требиња и Дубровника па је Љубићратић од дјетињства био везан за овај град богате историје. Ту је стекао своје једино образовање, завршио је класичну гимназију на италијанском језику, а паралелно је учио француски језик. У шеснаестој години живота понудио је своје услуге славном устаничком војводи Луки Вукаловићу. Та сарадња првобитно је била повезана продајом дувана на дубровачкој пијаци али касније постаје његов близак сарадник. У својству секретара главног устаничког вође одржавао је везе са руским конзулом Александром Гиљфердингом (1831–1872). Осим пером знао је и мачем да се служи па се истакао у борбама око манастира Дужи и села Волујац током 1857. године. Учествовао је у организовању и побуњивању читавог простора требињске Шуме и Површи. Током преговора о миру у Мостару и Сарајеву био је члан устаничке делегације. Учествовао је у преговорима који су вођени у Дубровнику 1862. године и његов потпис стоји на склопљеном уговору.

Вукаловић је 1863. преко Боке Которске, Трста и Беча отишао у Русију, а Љубићратић је био један од његових пратилаца. Ова група се годину дана касније обратила српској влади за одобрење да се населе у Србији. По повратку из Русије скромно је живео у Београду. Нејасно је када је тачно постао агент владе кнежевине Србије. У сарадњи са Илијом Гарашанином радио је на организовању новог устанка на простору босанског вилајета. Један је од чланова тајних организација које су свој рад сконцентрисале

у смјеру дјеловања на просторе Босне и Херцеговине, како би се у њима што прије дигао устанак против Османског царства. Написао је више позива босанским муслиманима на заједнички рад са Србима на ослобађању од Турака, у том погледу постао један од најзначајнијих идеолога тајних организација. У осмишљавању устаничке идеологије Љубибратић се угледао на италијански ризорђименто. Полазио је од тога да етнички идентитет одређује језик па су за њега сви становници Босне и Херцеговине били „без разлике вјере браћа: по Богу, језику и отаџбини“. Послат је у Херцеговину 1866. године због припремања заједничког устанка муслимана и православних. Учествовао је у припремама устанака у југоисточној Херцеговини планираног за 1867. годину. Због дипломатске активности српске владе око питања градова и промијењених политичких прилика устанак је одгођен. У Београду се од 1868. до 1870. године претплаћивао на српску књигу и сакупљао претплатнике. Своје планове усагласио је са плановима Светозара Милетића (1826–1901) и Ђузепеа Гарибалдија (1807–1882), чији добровољци су касније били у његовој устаничкој чети. Љубибратић је тада почео да самостално дјелује на организацији новог устаничког покрета. С групом истомишљеника основао је друштво Младо Српство, чији је циљ био да у прољеће 1873. поново дигне устанак. За своје политичке планове Љубибратић је покушао да придобије прваке балканских народа, желећи да на тај начин устанак добије шири панславистички значај. Међутим, водећим људима кнежевине било је више стало до унутрашњег уређивања државе и очувања мира него до потпаљивања устанака у Османском царству. Љубибратић је „углавном пловио према сопственом патриотском компасу“. Од маја 1875. године више није имао везу са државним институцијама, али је за Цетиње остао „агент Шумадије“.

У завичај се вратио кратко по избијању устанка. Љубибратићева идеја била је да формира скупштину, привремену владу и војску. Народна скупштина, састављена од виђенијих главара требало је да објави рат Порти, обезбидиједи моралну и матери-

јалну помоћ европских влада, успостави сарадњу с беговатом, пропише привремени закон и изабере неколико људи који би образовали привремену владу. Влада је требало да пред међународном јавношћу представи устанак као легитимну и цивилизацијску творевину. Постојање херцеговачке владе такође би

онемогућило или бар смањило утицај Црне Горе на херцеговачки покрет. Устаничке вође бирао би народ непосредним гласањем, а не црногорски кнез. Скупштина главара је требало да буде одржана у селу Врањска код Билеће. Кнез Никола је наредио Пеки Павловићу (1828–1902) да заустави Љубибратића. Павловић и Ђуро Радан су га напали и претукли, тако да се морао вратити на лијечење у Дубровник. Покушај формирања скупштине је спријечен, али Љубибратић још није био удаљен из Херцеговине. Покушај ослобођења Требиња у августу кнез је искористио да га додатно понизи. Тај град уз саму границу бранила је малобројна посада и био је релативно лак плијен. Међутим, када је 21. августа 1875. почела акција двије колоне, које су предводили људи под Николином контролом, нису нападе и напад је пропао. Борбу је преко шест сати водила само Љубибратићева чета и на крају је морала да се повуче. Пораз је искоришћен да се Љубибратић прикаже као неспособан војсковођа. У османском противнападу је био опљачкан и уништен манастир Дужи, у којем је био центар његове акције. Љубибратић је покушао да организује скупштину устаничких вођа у манастиру Косијерево, али се већина вођа није појавила. Истовремено су ширене разне гласине: да је знао да ће Дужи бити нападнуте, да је Херцеговина у договору с аустријским царем већ препуштена кнезу, да Љубибратић дијели народ јер је агент Србије. Лаковјерним је чак говорено да га је Беч послао да уништи устанак. Почетком септембра за своје борце пише да му „раде о глави“, средином тог мјесеца потпуно су му отказали послушност. Околности у којима је морао да дјелује оставиле су трага и на његово здравље. У другој половини септембра већ је био толико физички слаб да се једва могао на коњу држати. За једног америчког новинара Љубибратић је био „романтична и импресивна појава“, као неки стари српски краљ који је „сишао с маргине илуминарног рукописа“ из времена Стефана Душана. Дописник лондонског *Тајмса* описао га је као „Сањалицу и занесењача, са малим познавањем људи, а ни с каквим познавањем војних ствари...“. Истакао је да је у устанку Љубибратић имао улогу агита-

тора, а како је течно говорио француски и италијански привукао је све стране добровољце к себи. Због свога непријатељства према свим варварским обичајима и покушаја да рат води на цивилизован начин стекао је њихову наклоност и извјесно поштовање, а отуђио је локалне борце, који бјеху довољно проницљиви да увиде како је сувише неодлучан и идеалиста да би постигао ма какав војнички успјех, а његове прокламације и морални утицај нису их импресионирали. Француски путописац забиљежио је да је Љубибратић ефективно контролисао само своју чету која је била једна од тридесет осам. Љубибратић је знао да крене у битку са 150 људи а на крају би командовао са скоро 3000 бораца. Међутим, устаници су се исто тако брзо и разилазили, те је у два наврата знао да остане са свега 20 бораца. Љубибратић је као војсковођа од почетка имао општу концепцију а као политичар план који треба остварити. Међутим, његови идеали били су „његовим војницима сувише узвишени“. Својим држањем Љубибратић је одударао од окружења. Једноставан, скроман, говорио је неколико језика и био је помало сањар, „залутали хуманитарац међу сувише практичним устаницима“, којима је поштовање права био прилично неодређен појам. Записао је да је „његовим хапшењем аустроугарска власт уклонила личност која је устанку могла дати правац супротан плановима бечког двора.

Љубибратић је до краја 1875. године у потпуности потиснут из устанка и практично натјеран да напусти Херцеговину. Пораз Љубибратића у устанку није био само пораз једног устаничког вође, већ пораз идеје да се устанку да један виши смисао. Српска штампа писала је децембра 1875. да је Љубибратић „отишао на босанско-српску међу да види како тамо устанак стоји и да ... новом организацијом учини да тамо устанак већма оживи“. У жељи да настави свој рад и распламса устанак и уједињењу кренуо је пут Западне Херцеговине према Босанској Крајини да би тамо ојачао, у односу на Источну Херцеговину прилично слабији, устанички покрет. Међутим, идеја да Љубибратић преласком у други дио вилајета оствари циљеве које није могао у Херцеговини

показала се неостваривом. Европске силе су, од тренутка када је постало јасно да устанак није само мала локална буна, усаглашавале своје ставове у жељи да понуде заједничко рјешење. Покушај обнављања устанка и читаво његово постојање сметало је Монархији и Русији и изазивало страховање да би њихови планови у вези с босанским вилајетом и Бугарском могли бити доведени у питање. Обнављање Љубидбратићевог утицаја само би додатно закомпликовало балканске прилике. У фебруару 1876. пао је у руке аустријској граничној полицији. Ухапшен је у селу Вељане у близини Имотског. Власти Монархије су глумећи неутралност ухапсиле Љубидбратића. Затим су га преко Трста пребацили у Линц. Ту је стављен под полицијски надзор и могао се слободно кретати пошто се обавезао да се ни у ком случају неће удаљавати из тог мјеста. Од почетка је често поболијевао и тврдио да се не може привикнути на тамошњу климу. У љето 1876. интерниран у Грацу све до 1877. године када је ослобођен. Безуспјешно је покушао да организује отпор аустроугарској окупацији Босне и Херцеговини. У јесен 1878. узалуд је путовао у Санкт Петербург да тражи помоћ. Путовао је у Италију ради договора о сарадњи са Гарибалдијем из писама се види да је боравио у Капрери и Риму. У српској историографији је присутно мишљење да је вријеме од 1877. до устанка у Херцеговини 1882. заправо вријеме довршавања његове политичке идеологије српског ослобођења.

Током боравка у Риму почео је да са француског језика преводи исламску свету књигу Куран (превод се појавио постхумно 1895. у издању задужбине Илије М. Колараца). Након састанка са Гарибалдијем у Риму на Васкрс 1879. сачинио је „Предложење патриотима Свесловенства”. Овим списом је, отворио демократску фазу панславистичке идеологије по којој Русија не уједињава Словене, него их окупља у демократски савез. У том правцу је сарађивао са групом муслимана на челу са Омер-бегом Ћемерлићем. Љубидбратићева улога у заједничком српско-муслиманском устанку у Херцеговини почетком 1882. године није историографски ријешена. Четири године касније (1886) је саставио пројекат ослобођења

Срба муслиманске, католичке и православне вјере у Шумадији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Далмацији, Војводини и Старој Србији. Идеја превазилажења вјерских сукоба га није напуштала. Посљедње године живота провео је као државни службеник, од 1886. до 1888. године био је начелник Пиротског округа затим је био секретар Пореске управе Министарства финансија. Преминуо је 26. децембра 1889. године у Београду.

Библиографија:

- Кос Ангелика, „Михајло Љубибратић–вођа херцеговачког устанка“, у: *НЕБЕСИЊСКА ПУШКА. Зборник радова са научног скупа о устанку у Херцеговини 1875–1878.*, Источно Сарајево 2006, 55-79.
- Радан Лазар, „Војвода Мићо Љубибратић у Херцеговачком устанку 1875 – државотворна идеја једног Требињца“, у: Зборник радова са научног скупа на тему *Српско национално мишљење у Босни и Херцеговини: историјски процеси, личности и идеје*, ур. проф. др Драга Мاستиловић, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2022), 126–153.
- Субић Радован, „Страни путописци о „вођи“ Херцеговачког устанка Мићи Љубибратићу“, Зборник радова. *Устанак Срба у Херцеговини и Босни 1875-1878. године* (Поводом 140 година од подизања устанка), Филозофски факултет, Бања Лука 2016, 113–123.
- Субић Радован, „Између цара и књаза. Српски устанак у Херцеговини 1875–1876.“, у: *Концепти национализма и империјализма у српском политичком дискурсу. Средњи век, нови век, савремено доба* Књ. 1, Филозофски факултет Београд 2025, 363–377.
- Hauptman Ferdo, „Internacija hercegovačkog ustaničkog vojvode Miće Ljubibratića u Gracu (Grazu) god. 1876/77.“, *Prilozi 14-15* (1978), 363–370.

Вид Милановић (1848–1905)

Вид Милановић је рођен 1848. године, од оца Вучена и мајке Анђелије, у селу Суваја, недалеко од Босанског Петровца. Породица Милановић потиче из мјеста Зрмања, одакле се током XVIII вијека преселила у Босанску Крајину. Насељавање се одиграло у вријеме када још није постојао Босански Петровац, а Милановићи су били међу првим породицама насељеним у село Суваја. Породица се истицала родољубљем, храброшћу и осјећањем за вјеру. Према записима Петра С. Иванчевића, чланови породице Милановић учествовали су у бунама српског народа против османске власти средином XIX вијека. Посебно се памти име Милана Милановића који је положио живот „за крст часни и слободу златну“ у Дољанској буни 1858. године.

Основно образовање стекао је у Петровцу и Бихаћу. У Костајници је 1866. године добио учитељску службу. Наредне године послат је на даље школовање у бањалучку Богословију коју је успјешно завршио 1871. године. По завршетку школовања вратио се у родни Петровац, ту је радио као учитељ наредне четири године. Избијањем српског устанка у Херцеговини затим у Босни љета 1875. године, Вид Милановић оставља перо учитеља у страну и „хвата се сабље“. Придружио се јединици Голуба Бабића, који га је именовао за главног четовођу. Осим војне, Милановић је обављао и значајне административне и правне функције у оквиру устаничке организације, као члан четничко-војничког суда.

Учествовао је у бројним биткама: на Унцу, Каменици, Бјелају, Стожиштима, Челебићу (гдје је први пут рањен), Оџацима, код Гламоча, у Саници, Каменграду, па све до Грахова и Грубишине Долине. Други пут је рањен у борбама код Вујића. Његова храброст и допринос ослободилачкој борби нису остали незапажени – кнез

Милан Обреновић одликовао га је Таковским крстом III степена и Сребрном медаљом за храброст. На народној скупштини у Тишковцу 1877. године именован је за члана *Привремене народне босанске владе*, што свједочи о његовом угледу међу устаницима и повјерењу које је уживао.

Након што је 13. јуна 1878. године у Берлину сазван Конгрес Великих сила, са задатком да се, поред осталог, ријеши и питање покрајина Босне и Херцеговине, код српских устаника дошло је до сукоба око тога ко ће носити Меморандум на конгрес. Меморандум је имао 18 тачака и садржавао је жељу српских устаника да се покрајине Босна и Херцеговина припоје Србији и Црној Гори, а не да се додијеле на управу Хабзбуршкој монархији. У овом сукобу Васо Пелагић је био против тога да меморандум носе Јово Скобла и Васо Видовић, док је Вид Милановић посебно обиљежио Јову Скоблу као особу којој не треба вјеровати. За делегате су прво одређени Васо Видовић и Голуб Бабић. Пошто је Голуб Бабић одустао од пута за Берлин, скупштина у Тишковцу за другог члана делегације је именовала Вида Милановића. На крају ни Милановић није отпутовао у Берлин. Даљу свађу српских првака из покрајина Босне и Херцеговине прекинуо је митрополит Михаило Јовановић, након што је меморандум доспио у његове руке, он га је послао Васи Видовићу, да га однесе на конгрес.

Поред бројних извјештаја и свједочанстава, сачувана су и писма која свједоче о непосредној ангажованости Вида Милановића током устаничких година. Једно такво писмо, упућено митрополиту Михаилу, написано је 19. јануара 1878. године, у самом јеку зиме и борби на тлу Босанске Крајине. У њему, заједно са Пером Крецом, Вид Милановић молио за хитну помоћ у виду одјеће и кабаница, како би се устаничке активности могле наставити у изузетно тешким зимским условима. Ово писмо је не само молба за материјалну подршку, већ и потресно свједочанство о тешкоћама с којима су се устаници суочавали. Оно открива Милановићеву упорност, скромност и дубоку оданост српском народу и ослободилачкој идеји. Писмо представља изузетно вриједан

историјски документ, јер осликава стварно стање на терену уочи
окончања устанка 1878. године. Открива хуманитарну димензију
борбе – не само оружане сукобе, већ и борбу за преживљавање.

Притом, писмо свједочи о живој вези између устаника у Босанској Крајини и црквених и државних институција у Србији, указујући на шире народно заједништво и наду у будуће уједињење. Језик и тон писма одишу поштовањем, али и одлучношћу, што додатно потврђује карактер Вида Милановића као човјека који је у сваком тренутку знао да јасно изрази и потребу и вјеру у праведност народне борбе.

Након уласка аустроугарске војске у покрајине Босну и Херцеговину 1878. године, Вид Милановић је био ухапшен и затворен у Србу. Годину дана касније пуштен је на слободу и вратио се у цивилни живот. Прихватио је нове историјске околности и радио као државни чиновник у покрајинама Босни и Херцеговини под аустроугарском управом. Иако више није носио оружје, његова борба се наставила кроз просвјетни и национално-културни рад. Пензионисан је 1899. године због нарушеног здравља, али се није повукао из јавног живота. Са оснивањем друштва „Просвјета“ у Сарајеву 1902. године, именован је за првог повјереника друштва у Босанском Петровцу. Као повјереник, уписао је укупно 41 члана друштва – 9 утемељача и 32 помагача, што представља велики успјех у релативно кратком периоду. Његовим залагањем тројица младих ученика из Босанског Петровца добила су стипендије друштва „Просвјета“ – међу њима и млади Јован Бијелић, касније један од најпознатијих српских сликара. Овај податак добија на посебном значају када се зна да је у истој школској години друштво додијелило свега 89 стипендија на нивоу цијеле територије покрајина Босне и Херцеговине. Вид Милановић није лично писао своја сјећања из времена устанка, али их је причао другим људима. Једно такво сјећање је испричао нећаку Богдану Милановићу Крајишнику, који га је забиљежио и у марту 1896. године објавио у сомборском листу *Голуб* под насловом „Потреба је паметна“.

У историји српског народа у Босни и Херцеговини с краја XIX вијека, име војводе Вида Милановића заузима посебно мјесто као симбол родољубља, храбрости и културно-просвјетног ангажмана. У његову част српски пјесник Јово Г. Поповић Краји-

шник написао је 1903. године пјесму „Вијенац војводи Виду Милановићу храбром борцу за ослобођење Босне од 1875–78.“, која је објављена у сомборском листу *Голуб*, 1. јануара 1903. године. Због погоршања здравственог стања, у јесен 1903. године Вид Милановић се повукао у Кисељак код Високог. Тамо је преминуо 1. априла 1905. године.

Библиографија:

- Богд. Р. М. Крајишник, „Потреба је паметна“. *Голуб* XVIII/5 (1. марта 1896), 74–75.
- Бранковић Бошко М., „Прилог проучавању историје породице Милановић“, *Синеза* 3/3 (2022), 48–49.
- Бранковић Бошко М., *Славиће мене народ мој. Бојдан Р. Милановић Крајишник (1877–1902)*, Бања Лука 2022.
- Бранковић Бошко М., *Трајовима прошлости*, Бања Лука 2023.
- Бранковић Бошко М., „Четири писма митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Радови* 22 (2015), 21–32.
- Екмечић Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад 2021.
- Красић Владимир, *Устџанак у Босни од 1875. до 1878. год. Грађа за новију српску историју рађа за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Судих Бања Лука, 2021.
- Милошевић Боривоје, *Православно свештѣнство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*. Бања Лука 2012.
- „Читуља“. *Српска ријеч* I/85 (15. (28.) јуна 1905.)
- Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд 1996.

Петар Мирковић (1855–1935)

У селу Колунић, поред Босанског Петровца, 11. јула 1855. године родио се Петар Мирковић – човјек чији ће живот бити уткан у плетиво српске народне просвјете, културе и родољубља. Основно образовање стицао је у Колунићу, Буковачи и Босанском Петровцу. Након основног образовања школовање је наставио у Српско-православној богословији у Бањој Луци. Усавршавање након завршене Богословије прекинуо је након што је избио српски устанак у Херцеговини и Босни 1875. године.

У почетној години српског устанка у Босни, Мирковић је ступио у чету Петра Мркоњића. Као свједок, записао је дирљиву сцену у којој је Мркоњић поштедио три заробљене муслиманске жене, даровао их и послао у пратњи да се без страха врате својим домовима. Њихове ријечи благослова, упућене Петру Мркоњићу, остале су записане као свједочанство о части у ратним временима. Убрзо након Мркоњићевог повлачења из устанка и Босне, Мирковић бива ухапшен од стране аустријских власти, због подударности у имену. Уз велике напоре, доказао је да он није Петар којег они траже.

Хуманитарни и просвјетни рад Мис Ирби у Хрватској, Далмацији и Славонији пружио је Мирковићу нову улогу – био је њен вјерни секретар, организатор школа и посредник међу избјеглим српским народом. На стотине српске дјеце добило је образовање захваљујући школама које је Мис Ирби оснивала у различитим мјестима гдје су биле смјештене избјеглице. Број ђака у тим школама прелазио је 1.900, а Мирковић је био међу првим учитељима.

Његов пут са Мис Ирби био је пут хуманости, често испуњен тешкоћама. У ауторској књизи о Мис Ирби, Мирковић описује како су једном приликом морали изаћи из кола заглављених у

блату, како би спасили помоћ коју су носили народу: „Један пут возили смо се у село Брезник у Славонији у околини пакрачкој. У путу близу Брезника морали смо да се превеземо преко једне локве. Кад кола бијаху на средини локве, заглибише до осовина, па никуда макнути. Кочијаш настојаше, да се коњи помакну, али бијаше узалуд. Истргају се кајаси и сад морадосмо излазити наспред локве у воду и блато. У томе моменту снимио сам чизме и ушао у воду, па сам је узео и пренио на суву обалу. Тамо смо чекали, док је кочијаш ослободио коње и извукао кола“. Слично је описивао и опасности приликом достављање помоћи у зимским условима: „Један пут путовали смо опет преко Попине за Грачац. Међава бијаше да је у свом животу нијесам никада јаче доживио. Премда је кочијаш био из тих крајева и добро путеве познавао, ипак зађе, те се и кола и коњи заједно с нама свале у намет, да се једва издavisмо.“

Путујући с њом, обилазио је избјегличка насеља, носио помоћ, али и наду. У једној таквој мисији пратио га је енглески новинар Артур Џ. Еванс, који је касније описао те призоре у британској јавности.

Када је Аустроугарска монархија преузела управу над покрајинама Босном и Херцеговином, Мис Ирби је у зиму крајем 1878. послала Мирковића и Еванса да попишу српске повратнике и утврде размјере страдања. Њиховим напорима евидентирано је 4.400 угрожених породица, којима је убрзо стигла помоћ. Центар те акције био је у селу Стрмица, гдје је помоћ стизала сваких петнаест дана, под директним надзором Мис Ирби. Према Мирковићевом свједочанству, за непуне четири године, од октобра 1875. до јула 1879. године, Мис Ирби је донирала скоро четири милиона круна као помоћ српским избјеглицама, од чега је готово 900.000 круна отишло на одржавање образовних установа.

По завршетку хуманитарне мисије Мис Ирби, Мирковић наставља своју просвјетну борбу. Завршио је учитељску школу, положио испит зрелости и учитељски испит на Краљевској учитељској школи у Загребу 1881. године. Био је учитељ а затим и управник

државних основних школа у Вишеграду, Бихаћу, Зеници и Сарајеву, али и приповједач који је својим записима оживљавао народни дух. Својим пером, Мирковић је оставио дубок траг у српској културној ризници. Сакупљао је народне пјесме, предања, обичаје, пословице и загонетке, вјешто описујући археолошка налазишта. Као писац, припадао је кругу српских учитеља који су оставили видан траг у штампи тога доба. Његови радови објављивани су у бројним листовима – од *Требевиха*, *Босанскохерцеговачких новина* и *Гласника земаљског музеја*, до *Босанске виле*, *Народног јединства* и многих других.

Његов поглед на српски идентитет био је чврст и непоколебљив. Вјеровао је да су Босна и Херцеговина српске земље, гдје српски народ живи, мисли и осјећа. У једном осврту на путопис Мис Ирби и Мис Мекензи, пише: „Ту се јавља и непобитним доказима цијелом изображеном свијету да је Босна и Херцеговина српска земља (...) окружена са два српска гнијезда који се вију: једно на Ловћену, а друго на Авали.“

Био је заговорник оснивања *Српског њедашког листа*, заједно с Манојлом Илићем, али је овај покушај у старту угушен од стране Земаљске владе у Сарајеву. Иако није било доказа о Мирковићевој директној умјешаности, окупационе аустроугарске власти нису престале да сумњају у њега по овом питању.

Живот Петра Мирковића угасио се у Сарајеву, 15. априла 1935. године. Остао је запамћен као човјек који је својим дјелом, пером и срцем стао уз свој народ у најтежим временима – као учитељ, борац, писац, сакупљач народног блага и истрајни свједок доброте једне енглеске даме која је својом хуманошћу обасјала тамне дане српске невоље.

Библиографија:

- Бранковић, Бошко М. „Цртице из живота Петра Мирковића у току српског устанка у Босни 1875–1878. године“. У: *Херцеговачки устанак 1875–1878*, Гацко, 2016, 151–160.
- Бранковић, Драго, „Мирковић, Петар“. У: *Енциклопедија Републике Српске*, 6,

Љ–М. Бања Лука, 2024, 560.

Бранковић, Драго Ј., Бранковић, Бошко М., *Пејшар Мирковић. Педагошко-књижевно стваралаштво*, Бања Лука, 2021.

Мирковић, Петар, *Мис Аделина Павлија Ирби – српска добротворка*, Сарајево, 1921.

Mirković, Petar, *Sabrani radovi*. Priredili Boško M. Branković, Borislav Mirković, Banja Luka, 2021.

Папић, Митар. „Школovanje дјеце из Босне и Херцеговине за вријеме устанка 1875–1878. године“. У: *Међународни научни skup povodom 100-godišnjice Ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, III, Сарајево, 1977, 131–138.

Ћурић, Хајрудин. „Одбори за помaganje устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878“. У: *Међународни научни skup povodom 100-godišnjice Ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, III, Сарајево, 1977, 109–119.

Васа Пелагић (1838–1899)

Василије Васа Пелагић рођен је 1838. године у Горњем Жабару (данас Пелагићево). Након кратког школовања у завичају отишао је у Београд, ту је завршио гимназију и 1857. уписао Богословију. У Брчком је 1860. почео да ради као учитељ али се није дуго задржао. Московски словенски комитет и руска влада почели су активније и организованије да раде на школовању Јужних Словена и да стипендирају питомце. По истраживањима Јоване Блажић Пејић, Васа Пелагић био је један од тридесет осам Срба са простора данашње Босне и Херцеговине, који су се до 1875. школовали у Русији. По препоруци митрополита Михаила Пелагић са циљем „да служи отечеству као учитељ или свештеник”, добија стипендију Московског словенског комитета у висини од 20–30 рубаља мјесечно. Слушао је предавања на Историјско филолошком факултету (1863–1865). Током боравка у Москви повезује се са словенофилима и са српским студентима. Неки од њих су прихватајући идеје Николаја Чернишевског (1828–1889) и Александра Херцена (1812–1870) постали убјеђени социјалисти. Уочи одласка из Русије средином 1865. од чланова „словенофилског комитета” тражио је књиге и школске материјале за институцију у којој је планирао да предаје.

Пелагић је био оснивач и први управник српске-православне Бањалучке Богословије. Почетак је био скроман, са свега неколико ђака, 1. октобра 1866. Бањалука није случајно изабрана за мјесто у којој ће бити смјештена Богословија. Највећи град у сјеверозападном дијелу вилајета у близини границе с Монархијом, са јаком српском трговачком чаршијом, је имао изузетан национални значај. Економско и културно уздизање српског народа требало је створити предуслове за очување националног

идентитета а затим у перспективи сједињење са Србијом и Црном Гором. Прва Светосавска прослава у Бањалуци одржана је следеће 1867. године. Богословија представља најважнију српску школу у босанском вилајету у последњем вијеку османске управе. Оснивање школе треба посматрати у контексту свеукупних друштвених промјена у другој половини XIX вијека и слободнијих могућности за отварање школа у складу с реформама прокламованим у Цариграду, али и најживљим националним дјеловањем „Уједињене омладине српске“, чији је Пелагић био члан. Рад ове Богословије није био могућ без адекватне материјалне подршке која је долазила из Србије. Током шездесетих година XIX вијека културно-просветно дјеловање српске владе у Босни, Херцеговини и Старој Србији заснивало се прије свега на школовању ученика из крајева у Београдској богословији. Затим на отварању духовно-образовних установа, те на њиховом помагању у виду књига и осталог школског материјала, те у слању просвјетног кадра. Пелагић је тражио да се покрене још неколико богословија. Водио је „читав рат“ са ондашњом владом у Београду, разочаран количином издвојених новчаних средстава за помоћ српској просвјети у Османском царству. Покушао је да уреди и отварање женске школе у Бањалуци а новац је за то потражио у Русији. Септембра 1868. године тражио је помоћ како би од руске владе, од руске царице или неког другог имућног Руса, издејствовао помоћ од 150–200 рубаља годишње, потребних за плату учитељице.

Пелагићев боравак у Бањалуци подударао се са активним политичким дјеловањем Србије усмјереним ка ослобођењу сународника. Кнежевина Србија у складу са политиком тамошњих власти сматрала је да је помагање српске просвјете и духовности у неослобођеним крајевима Османског царства било од највишег националног и државног значаја. Од изузетне важности била је подршка Илије Гарашанина (1812–1874) који је пажљиво пратио и помагао српски национални покрет, улажући велики напор у јачању српске националне свијести, за то је основни предуслов била снажна српска просвјета и култура. Пелагић је упорно ука-

живао на важност развоја културно-просвјетног рада и науке како би Срби постали оно што су „давно требали бити“. Истовремено био је повјереник српске владе за бањалучку регију. Његова просвјетитељска дјелатност била је усмјерена ка образовању али и

подизању свијести српског народа о потреби ослобођења. Лични свештенички и учитељски ангажман видео је као „свето и племенито дјело“ да би се Српство уздигло, умножило и напредовало.

Због тога је прво ухапшен, према властитом сјећању био је прва особа која је од Великог меџлиса у Сарајеву тражила да користи српски језик јер „он неће другачије говорити“. Након фарсичног судског процеса Пелагић је 1869. године протјеран. Ослобођен је уз руску помоћ, па се из Цариграда вратио на Балкан 1871. Предсједавао је последњој скупштини Уједињене омладине српске августа 1871. године у Вршцу. Током Пелагићевог боравка на Цетињу исте године основана је „Дружина за уједињење и ослобођење српско“ са циљем „да се употребе сва могућа средства како би се у што скорије вријеме сви српски крајеви ослободили од туђег господства и ујединили у једну државу“. Дружина није оставила дубљи траг у историји предустаничке Босне и Херцеговине због малог броја повјереника и сасвим ограничених финансијских средстава којима је располагала. Званично је напустио свештеничку службу 1873. и ушао у отворен сукоб с црквеним круговима. Приближно у исто вријеме, Пелагић је радио на формирању одбора уз српско-босанску границу за припрему устанка, што није наишло на одобравање владе у Београду. Годину дана уочи почетка устанка, Пелагић је сачинио један програм ослобођења Босне и Херцеговине, објављен у форми „Посланице пријатељима угњетене браће у Турској“. Сматрао је да су Срби били у обавези да увјере браћу „римског и мухамеданског закона“ о неопходности да се заједно збаци турска власт. Пелагић се залагао за општинску самоуправу, слободу штампе, збора и договора те увођење потпуне световне наставе у школе.

Пелагићев цјелокупан дотадашњи живот и образовање протекли су у знаку идеје националног ослобођења и уједињења. Па је сасвим очекивано да је у припремама за устанак 1875. године био један од главних организатора и идеолога. Сачувано је мало извора који свједоче о његовом непосредном учешћу у борби. Описујући прилике у вилајету и узроке устанка, Пелагић пише

како некада „покорна раја бијаше принуђена да постане крвни револуционар, па се, далеко више голорука но оружана, усуди подићи буну против законите владе и власти и остале госпoде угњетача. Она се на то одважи једино за то, да поруши и уништи постојећи државни поредак, законе и уредбе, које је глобе и гњече, што је све у новије доба, одржавано милијунима, жандарима, апсанама, робијама, бајонетима и прогонством, па да на развалинама тог старог државног реда и поретка, сама уреди нови државни поредак, нове законе и уредбе, које би свему народу могле осигурати слободан и напредан, угоднији и срећнији живот“.

У тренутку избијања устанка у Херцеговини налазио се у Земуну, одакле се убрзо пребацио у Стару Градишку, ту се повезао са политичким истомишљеницима Стојаном Угринићем и Манојлом Хорваћанином, они су заједно чинили тзв. социјалистичку струју у устанку. Пелагић је својим револуционарним идејама и агитацијом значајно допринио мобилизацији локалног становништва и стварању устаничке атмосфере. Од раније је уживао јак углед у народу и славу школованог човјека и непокорног бунтовника. Пелагића је од других вођа устанка издвајала његова социјално-ослободилачка визија. Други учесници устанка фаворизовали су национално-политичку димензију устанка, тежили су сједињењу Босне и Херцеговине са Србијом и Црном Гором. Пелагић је инсистирао на социјалној компоненти ослобођења. Сматрао је да устанак треба да донесе национално ослобођење али и социјалне промјене и бољи положај сељака. Ова социјалистичка оријентација чинила га је јединственим међу устаничким вођама тог времена. Социјалисти су се залагали за уједињење са српском државом, али не као просто припајање нових области, већ кроз један дубљи друштвено-политички преображај.

Пелагић је крајем 1875. године учествовао на знаменитој Јамничкој скупштини, а фебруара 1876. године саставио је проглас босанских устаника, упућен херцеговачким првацима, написан у Костајници, у којем је од херцеговачких Срба затражио да одбаце најављене османске реформе, јер по његовом мишљењу,

нису потврђивале најосновније људске слободе. Међу српским устаницима било је оних, попут Пелагићевих социјалиста, који нису одобравали проглас о уједињењу Босне са Србијом из 1876. године и проглашење кнеза Милана врховним владаром. Исте године Пелагић је био веома активан у помагању устаничких чета у Козари, Грмечу, Рисовцу и Брезовачи, поводом чега је више пута путовао у Београд. Против Васе Пелагића и Петра Мркоњића аустроугарске власти су 29. фебруара 1876. године расписале потјерницу. По наређењу Ђуле Андрашија, Пелагића је требало хитно ухапсити. Власти су плијениле његове списе и прокламације, док су га агенти пратили у стопу. Аустроугарске власти су Пелагића, тог „вјесника буре“ како су га називали, прогониле на сваком кораку. Посебно се мотрило на прилике у Хрватској Костајници, једном од главних центара у руковођењу устанком. Почетком јуна 1876. године Пелагић је учествовао на састанку устаничких првака на Грмечу, да би недуго потом био ухапшен и интерниран у Мишколц, то је политички свакако одговарало и званичном Београду.

У наредним годинама, Пелагић се у више прилика обраћао властима Кнежевине Србије тражећи помоћ за устаничке одреде, страхујући од могуће аустроугарске окупације Босне и Херцеговине. Залагао се за обједињавање свих снага у борби против аустроугарског налета, без обзира на раније неспоразуме и антагонизме међу устаничким првацима. Концем устанка Пелагић је саставио тзв. „Писмо беговима и осталим бошњацима Мухамедове вјере“, које је у облику летака слато у Босну на различите адресе. Био је то посљедњи покушај измирења Срба и муслимана уочи аустроугарске окупације покрајина. На скупштини у Тишковцу изабран је за помоћника Васи Видовићу и Голубу Бабићу, али није путовао у Берлин како би европским дипломатама изнио ставове устаника у вези судбине Босне и Херцеговине сачињене у форми „Босанске споменице представницима великих сила у Берлину“. Пелагић је иза себе оставио бројна дјела, укључујући *Историју босанскохерцеговачке буне*, у којима је изложио своје погледе на друштвене и

политичке прилике тог времена. Пелагић је у кругу српских социјалиста, поред Светозара Марковића (1846–1875), био највише закупљен идејом националног ослобођења и уједињења. Визија устанка, као средства за постизање и националног и социјалног ослобођења, представљала је напредну идеју за то вријеме. Иако није остварио своје циљеве, Васа Пелагић је дуготрајно утицао на развој националне и социјалне свијести међу Србима.

Послије устанка живио је у Србији, ту је наставио своју револуционарну дјелатност ширећи социјалистичке идеје. Због отвореног критиковања режима био је протјериван, проглашен душевним болесником а затим затворен у Забелу. Преминуо је у Пожаревцу 25. јануара 1899. године. Упркос трагичном крају његовог наслеђе као револуционара, просвјетитеља и борца за национално и социјално ослобођење остало је дубоко укорјењено у историји српског народа XIX вијека.

Библиографија:

- Блажић Пејић Јована, *Московски словенски комитет и српско уједињање (1858–1875)*, (докторска дисертација у рукопису), Београд 2021.
- Бесаровић Ристо, *Васо Пелагић*, Сарајево 1951.
- Екмећич Милорад, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo 1973.
- Засјава*, Нови Сад (1875-1878).
- Милошевић Боривоје, *Пелагићева Биословија. Прилози историји српског школства*, Бања Лука 2024.
- Милутиновић Коста, *Васа Пелагић и босанско-херцеговачки устанак*, Сарајево 1953.
- Никић Драгољуб, *Србија и њене националне организације у Босни. Делатност и планови ослобођења од 1845. до 1875. године* (необјављен магистарски рад), Београд 1977.
- Рапић Митар, *Pelagić i o Pelagiću*, Sarajevo 1969.
- Пелагић Васо, *Изабрана дјела*, приредио Ранко Рисојевић, Бања Лука 2021.
- Пелагић Васо, *Историја босанско-херцеговачке буне у свези са српско и руско-штурским ратом*, Будимпешта 1879.
- Поплико Дина, *Васа Пелагић. Основне етапе његовог идејног развоја*, Нови Сад 1982.
- Чудриловић Васо, *Босански устанак 1875-1878*, Београд 1996.

Лука Петковић (1822–1905)

Лука Петковић је рођен 1822. године. Припадао је оној генерацији српских родољуба који су своје животе подредили идеји слободе и ослобођења народа од турског ропства. Иако често у сјенци гласнијих имена, Петковићево дјеловање у току бројних устаничких покрета у Херцеговини и Босни представља значајан допринос националној борби српског народа у другој половини XIX вијека.

Као помоћ у организовању устанка у Херцеговини, Петковић је 1867. године био придодат Мићи Љубидратићу, човјеку од великог повјерења српске владе. Његова улога у овом подухвату није била тек техничка – Петковић је активно радио на ширењу устаничке идеје и повезивању истомишљеника на терену. У априлу 1873. године интензивирао је рад на организацији устанка, покушавајући да повуче што шири слој становништва у борбу против турске власти.

Од посебног значаја били су његови контакти са српским емигрантима из Босанске Крајине који су живјели у Србији. Заједно са Љубидратићем водио је преговоре о заједничком дизању устанка у покрајинама Босни и Херцеговини, са циљем да се српско становништво избори за слободу. Њихова чврста позиција у одбрани права устаника потврђена је у септембру 1875. године, када су, заједно са Трифком Вукаловићем, одбили приједлог конзула Немачке, Аустрије и Италије да се преговара са турским властима о смиривању устанка у јужној Херцеговини.

Петковић се ни у годинама које су услиједиле није повукао. У лето 1877. године налазио се у Босанској Крајини, међу устаницима у Црним Потоцима. Крајем јула исте године учествовао је

у нападу на село Мајкићи, заједно са Алексом Јакшићем, док су њихови саборци Перо Крецо и Вид Милановић нападали село Јарице. Управо са Милановићем, Петковић је командовао централном линијом одбране у Унцу и Црним Потоцима почетком августа 1877. године. Његова активност није јењавала ни крајем исте године. Одмах након позива Голуба Бабића у октобру 1877. године, Петковић се поново јавља као устанички вођа у југозападној Босни, охрабрујући устанике да се врате са аустроугарске територије у домовину и наставе борбу.

Након аустроугарске окупације покрајина Босне и Херцеговине и њеног покушаја да придобије наклоност истакнутих личности из устанка на основу додјељивања ордена, звања, плата, државних служби и пензија, Петковић се нашао међу оним личностима које за новац и одликовања нису пристале да прихвате новог окупатора, због чега је трпио освету нових окупационих власти. Лука Петковић је преминуо 1905. године. Његов живот остаје свједочанство о тихом, али непоколебљивом родољубу који је својим дјелима оставио дубок траг у борби за ослобођење српског народа.

Библиографија:

Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Крецо, Перо, *Животойис. Биљешке из Српској устџанка у Крајини 1875–1878*. године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

„Путописне црте од Јозефа Холечека“, Дело. Лист за науку, књижевност и друштвени живот, 22, 1899, 213–233.

Ćurić, Hajrudin, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i Ustanku u Bosni 1875–1878*. Sarajevo, 1971.

Чубриловић, Васа, *Босански устџанак 1875–1878*. Београд, 1996.

Јован Пећанац (1838–1911)

Јован Пећанац, једна од најснажнијих личности српског народа у Босанској Крајини, родио се 5. јануара 1838. године у селу Рашиновац код Босанског Петровца, у скромној сеоској породици. Основно образовање стекао је у Босанском Петровцу, гдје је учио код чувеног учитеља Обрада Павковића, заједно са многим другим будућим свештеницима.

Митрополит Игњатије рукоположио га је за ђакона 29. јануара 1862. године у Сарајеву, а већ сутрадан и за презвитера. Свештеничку службу започео је у парохији Вођеница, у чији састав су улазила села Бусије, Цимеше, Бјелајски Ваганац, Мали Стјењани и пола села Суваја. Међутим, немирна времена и избијање српског устанка у Босни 1875. године довели су до тога да се и сам Пећанац придружи српским устаницима.

У устаничкој борби био је стотинаш у чети Вида Милановића. Учествовао је у многим биткама, од којих се истичу битке код Бјелаја, Босанског Петровца, Кључа, Ростова, Јелашиновца, Челебића и Црних Потока. На народној скупштини у Тишковцу 1877. године изабран је за члана *Привремене народне босанске владе*, што свједочи о његовом угледу и повјерењу међу српским устаницима. За храброст и преданост у току устанка 1875–1878. године одликован је српском *Медаљом за храбросћ*, а његово име остало је упамћено као једно од најпоузданијих у устаничким редовима.

Након аустроугарске окупације покрајина Босне и Херцеговине, Јован Пећанац се вратио свештеничкој служби. Постављен је за пароха у Варцар Вакуфу, гдје је наставио са неуморним радом на духовном и националном уздизању српског народа. Митрополит Сава Косановић повјерио му је 1883. године управу над прото-презвитератом у Варцар Вакуфу. Његовим залагањем подигнута

је нова црква 1885. године, а 1894. и српска школа, чиме је Варцар Вакуф постао једно од средишта српске културе и духовности у том крају. За свој труд и заслуге одликован је *Вишешким крстојом цара Фрање Јосифа*, а 1905. године именован је за почасног члана Епархијског црквеног суда у Сарајеву.

Прота Јован Пећанац упокојио се 1911. године и сахрањен је на гробљу у Варцар Вакуфу, оставивши иза себе дубок траг у историји српске цркве и ослободилачке борбе српског народа у Босни и Херцеговини. Имовину у вриједности од 3.000 круна оставио је српској школи у Варцар Вакуфу. Иза себе је оставио сина, др Милана Пећанца, који је био дипломата у служби Србије.

Библиографија:

Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Застџава, XLVI/249, 15. (28.) новембар 1911.

Иванчевић, Петар С., „Двије – три о негдашњој школи на Хргару у бихаћком протопопијату”. *Босанско-Херцеговачки Источник*, IX/III, март 1895, 117–119.

Милошевић, Боривоје. „Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године”. *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 7 (2012), 239–255.

Н. „Допис”. *Босанско-Херцеговачки Источник*, XI/II, фебруар 1897, 70–74.

Радојчић, Јован С., *Срби заједно од Дунава и Дрине*, књ. 3, Нови Сад, 2009, 146.

Петар Поповић Пеција (1826–1875)

Петар Поповић, у народу познат као Пеција, једна је од најистакнутијих личности српске народне борбе против османске власти у Босанској Крајини. Рођен је, по највјероватнијим подацима, 1826. године у селу Бушевић код Босанске Крупе, у сиромашној сељачкој породици Петра и Илинке Поповић. Надимак „Пеција“ добио је у дјетињству, према народном предању, када се опекао на ватру пекући кукуруз док је чувао стоку.

Од ране младости, Пеција је показивао не само физичку снагу и издржљивост, већ и дубоко усађен осјећај за правду. Одгојен у духу поштења и православне вјере, израстао је у човјека чија ће дјела бити вођена снажним моралним начелима. Суровост османске управе осјетио је већ као младић – хапшен је и злостављан, али је кључни преокрет у његовом животу наступио након убиства његовог рођака од стране османских зулумћара. Тај чин био је искра која је распламсала у њему незаустављиву вољу за отпором. Године 1853. одметнуо се у хајдуке. Веома брзо је постао харамбаша, вођа хајдучке дружине која је дјеловала по планинама Козара, Просара и Пастирево. Оно што га је разликовало од других хајдука било је његово чврсто придржавање моралних начела – никада није пљачкао, уцјењивао, нити чинио зло обичном народу. У народу је уживао велики углед као осветник неправде, а не као обичан одметник.

Пеција је око себе окупљао истомишљенике и саборце, међу којима се истицао Петар Гарача. Њихова хајдучка братства прерастала су у организоване народне одреде који су пружали снажан отпор османској тиранији. Круна његовог раног устаничког дјеловања била је тзв. Прва Пецијина буна 1858. године, позната и као Дољанска буна. Узрокована све већом феудалном експлоа-

тацијом и неправедним порезима, буна је избила у селу Ивањска, а Пеција је стао на њено чело. Иако је устанак у почетку биље-

жио побједе, убрзо је улиједио низ пораза, а покушај преласка у Аустрију завршио се неуспјехом. Након погибије Петра Гараче, Пеција се повукао и убрзо био ухапшен, издат од стране јатака. Преко Бихаћа и Сарајева спроведен је у Истанбул, гдје је осуђен на двадесет година робије. Ипак, на повратку у Босну успијева да побјегне код манастира Бања и пребаци се у Србију.

У Србији је живио повучено, запослен у државној радионици оружја у Крагујевцу. Иако се о том периоду његовог живота зна врло мало, сигурно је да није одустао од идеје о ослобођењу Босне. Када је 1875. године избио нови устанак у Херцеговини и Босни, Пеција се, већ у поодмаклим годинама, вратио у борбу. Преузео је команду над устаницима у Кнешпољу и већ 6. септембра извојевао побједу код Јабланице. Након тога, организовао је пребацивање 1.500 пушака из Србије преко Саве, али је због османског контранапада акција привремено обустављена. Уз помоћ Остоје Корманоша, обала од Градишке до Јасеновца је ослобођена, а оружје пребачено током ноћи. Међутим, у зору 10. септембра, устаници су остали на босанској обали и ушли у борбу, исцрпљени и – према свједочењу краља Петра Карађорђевића – под утицајем алкохола. Напад Османлија из два правца довео је до раздијања устаничких редова код Гашнице. У повлачењу преко Саве, Пеција је тешко рањен и преминуо је на аустријској обали, у покрету, с пушком у руци, како је и живио.

Библиографија:

Глас народа. Лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву, V/36, 7. септембар 1875.

Екмечић, Милорад, *Устаник у Босни 1875–1878*. Нови Сад, 2021.

Иванчевић, Петар С., „Петар (Пеција) Поповић, српски јунак и борац”. *Босанска вила*, XVIII/5, 15. март 1903, 81–83.

Мркоњић, Петар, *Дневни записи једног усташа о босанско-херцеговачком устанку 1875–1876. године*. Београд, 1983.

Микић, Ђорђе, *Бања Лука на Крајини хвала*. Бања Лука, 1995.

Радојчић, Јован С., *Срби заједно од Дунава и Дрине*, књ. 3, Нови Сад, 2009, 134–135.

Чубриловић, Васа, *Босански устаник 1875–1878*. Београд, 1996.

Јован Ристић (1829–1899)

Јован Ристић рођен је 1829. године у Крагујевцу тада престоници Србије. Отац Риста био је поријеклом из Босне, бавио се различитим пословима. Детаљнијих података о њему нема, преминуо је тридесетих година XIX вијека. Мајка Марија рођена је у селу Синошевић у Рудничком округу, преминула је 1. септембра 1894. године. Скромно поријекло и сиромаштво није га спријечило да постане један од највећих српских државника. Још у основној школи било је очигледно да је изузетно даровит ученик. Већина родитеља избјегавала је да шаље дјецу на даље школовање, међутим мајка га је уз финансијску помоћ комшија послала у Београд у гимназију. Јован Ристић завршио је свих шест разреда са највишом оцјеном – „први превасходан“. Пошто је био један од најбољи ђака а лошег имовног стања добио је стипендију – благодејаније. Прву годину на филозофском одјељењу београдског Лицеја уписао је 1847. године. Јуна 1849. упутио се у иностранство да настави школовање. Прво је студирао на Хајделбергу, ту је радио на промоцији српског народа и оспоравању разних присутних стереотипа о инфериорности словенских народа. У прољеће 1851. уписао се на универзитет у Берлину и марљиво студирао три семестра. Посебан утисак на њега је оставио славни Леополд Ранке (1795–1886). Након стицања доктората из филозофије на Хејделбергу у новембру 1852. упутио се у Париз. Слушао је предавања на Сорбони, учио француски језик и усавршавао историчарски занат. Након четири године (1849–1854) боравка у иностранству вратио се у отаџбину. Мјесто професора историје на Лицеју није добио, већ је у марту 1855. постао службеник у Министарству иностраних дела. Четири мјесеца раније оженио се кћерком јед-

ног од најбогатијих београдских трговаца, то је добро утицало на његову даљу каријеру. У вријеме Светоандрејске скупштине 1858. подржао је свог шефа у Министарству унутрашњих дела Илију Гарашанина. На мјесто српског дипломатског представника у Цариграду – капућехаје именован је 1861. године. Остао је на том важном положају шест година и стекао огромно искуство као дипломате. Имао је битну улогу у критичном периоду када су се из шест утврђених градова исељавали турски гарнизони. У новембру 1867. године вратио се у Србију. Наредне године, након убиства кнеза Михаила, изабран је за једног од три намјесника малолетног кнеза Милана Обреновића. Са Миливојем Петровићем Блазнавцем и Јованом Гавриловићем, обављао је ову функцију од 1868. до кнежевог пунољетства 1872. године. У том периоду почео је да води главну реч у многим државним пословима. Имао је важну улогу у доношењу новог устава 1869. године. На пољу спољне политике био је настављач програма кнеза Михаила. Након Блазнавчеве смрти 1873. формирао је нову владу, која је потрајала до октобра 1873.

Период Велике источне кризе био је нови изазов за Јована Ристића. Тајна сједница скупштине у Крагујевцу 1875. јасно показује да је већ тада био начисто да се не може рачунати на остале балканске савезнике. Било је покушаја током рата да Атину и Букурешт подсјети на уговорне обавезе из периода кнез Михаилове владавине. Позитивног одговора међутим није било. Балкан је спавао „мртвим сном“. Ристић, је касније изнео став да реформе у таквој унутрашњој и спољној ситуацији нису могле да имају плодно тле: „Тешко је било спремати аутономне реформе с пушком о рамену. То је могло ићи само дотле, докле се ватра и вода не помешају, а кад то буде, онда ће или ватра воду у пару претворити, или ће вода ватру угасити. Зна се, који је случај наступио у Србији, чим се изашло на бојно поље“. Панчевачке новине под његовим утицајем су првих мјесеци 1876. објављивале помпезне чланке који су позивали на то да је куцнуо „судбоносни час“. „Стојимо на раскршћу. Решавајмо, бело или црно, рат или мир, частан рат за

живот или сраман мир за – смрт“... Српски владар није подржавао идеју да Ристић уђе у владу. Међутим био је принуђен да се на њега ослони. У Крагујевцу је 27. фебруара 1876. године дошло је до побуне познате као „Црвени барјак“. У атмосфери великог незадовољства изазваној тежњом за дугоочекиваним ослобођењем српског народа али и унутрашњом политиком, једна искра је могла да угрози и династију и државни поредак. У другом акционом министарству 6. маја 1876. године Ристић је постао министар иностраних дела.

Преко српских посланика у Бечу и Цариграду тамошњим дипломатама пружао је увјеравања да је промјена кабинета у Србији резултат унутрашњих мотива. Наглашавао је да Србија нема агресивних намјера. Међутим, указао је на то да је Србија и даље опасана турском војском, да су упади нерегуларних чета на њену територију учестале појаве, на тешку ситуацију у Босни и Херцеговини, дешавања у турској престоници. Ристић је намјеравао да пошаље изасланика у специјалну мисију у Цариград. Идеја је била да се од Порте тражи право да Србија са војском упадне у Босну и Херцеговину у султаново име и да заведе ред и мир у побуњеним провинцијама. Након тога требало је административно присајединити вилајет Србији под сизеренством султана. Такав план наилазио је на многобројне тешкоће. Ристић је имао доста проблема да придобије изузетно ратоборно настројеног кнеза Милана. Затим се проблем јавио на Цетињу. Кнез Никола није био спреман на заједничку акцију пред Портом, гдје би Црна Гора тражила Херцеговину. Коначан ударац Ристићевом плану дала је енглеска дипломатија. Амбасадор у Цариграду саопштио је да изасланик неће бити ни саслушан, уколико долази са намјером да тражи административну управу над Босном. Ристић и кнез Милан су се одлучили да великом везиру пошаљу писмо у коме је тражено исто што је требало да буде циљ мисије. Ристић је између дипломатског рјешења и рата преферирао прво. Корак за административно присаједињење Босне био је финални покушај да се дипломатски дође до решења. У крајњем случају, имао је за

циљ да пред очима европске дипломатије прикаже да је Србија потрошила сва мирољубива средства, те да се одговорност за рат пребаци на Порту.

Кратак и брз рат, након чега би уследила дипломатска рјешења, били су Ристићева примарна жеља. Влада и Ристић заступали су став да офанзиву треба вршити на западу и бранити положаје на истоку. Вјеровало се да је народна војска, иако недовољно обучена за офанзиву способна да изађе на крај са турским нападима. Данијел Радовић је нагласио да Ристић као човек „умереног корачања“ није вјеровао у једновремено ослобођење, већ је сматрао да оно треба да се одвија у више „мена“. Од његове намјере,

брзе војне акције у Босни, која би имала за задатак да се за што краћи временски период овлада што већим простором, и на тај начин подстакне реакција европске дипломатије ипак није било ништа. Након првих неуспјешних борби на фронту током Првог српско-турског рата. Ристић је увидио да српска војска нема довољно снаге да се практично сама одупре највећем делу турске војне силе. Сматрао је да примирју треба да претходи извјестан успјех српске војске. Његово гледиште је усвојено те је ратовање настављено још неко вријеме. Након битке код Шуматовца 23. августа 1876. спасена је „част српског оружја“ и услиједиле су дипломатске активности и примирје. Ристић, поучен искуствима из Првог српско-турског рата, настојао је да веже даље учешће Србије за одговарајуће и јасно дефинисане гаранције Русије. Оне су се највише односиле на територијалне добитке, те на гарантовану помоћ у новцу и оружју. У случају да Русија није ријешена да уђе у рат, Ристић је тражио подршку за потписивање часног мира са Портом, уз ратну одштету за пустошење територија на источним границама Србије. У случају да новчана надокнада буде одбијена предлагао је да се за компензацију Србији административно припоји Новопазарски санџак и Призренски вилајет. Развој догађаја ишао је у другом правцу. Русија Ристића није сматрала пријатељем него је крајем 1876. и почетком 1877. радила на томе да он буде смијењен. Међутим, до тога није дошло и руски конзул је у мају те године био принуђен да напусти Србију. У међувремену трајали су српско-османски преговори. Ристић није био за наставак рата али није желио да пристане на „сраман мир“ и стрпљиво је водио политику која је довела да тога да Србија и Porta по први пут потпишу један билатералан акт као корак ка пуној независности Србије.

Руска објава рата Османском царству априла 1877. године поново је ставила кнежевину у фокус европске дипломатије. Ристић је схватио да је улазак у нови рат неизбјежан али је питање било када и под којим условима. Страховао је да Србија за учешће у рату неће ништа добити док ће Бугари бити награђени аутоно-

мијом. Порту и западне силе је увјеравао у мирно држање док је Русију убјеђивао да је финансијска ситуација кнежевине лоша и да војска није спремна за рат. Тежио је да добије руске гаранције за улазак у рат и за Србију избори савезнички статус. Објава рата порти улиједила је тек у децембру 1877. године.

Берлински конгрес био је круна Ристићеве политичке каријере, Србија је добила државну независност и проширење на четири округа. Ристић, иако не сасвим задовољан, није очајавао. Сматрао је да се питања на Истоку „не могу рашчивијати“ без позитивног рјешења српског питања. Државну независност гледао је као „важан степен“ у том правцу, односно тек „први акт велике драме народног ослобођења“. Постао је нови предсједник Министарског савета 13. октобра 1878. године. Период од октобра 1878. до новембра 1880. врхунац је његовог политичког утицаја на државне послове. Ристићев пад са мјеста предсједника владе означио је крај једне епохе. Данијел Радовић је констатовао да су прве године девете деценије XIX вијека представљале озбиљан удар на Ристићеву политичку позицију у Србији. Он и либерали губили су упоришта у власти, чиновништву, цркви и међу народом. У страначком животу који је букнуо од 1881. године либерали су се најслабије снашли. Ристић се нашао између двије крајности, владара и владе који су били све ближи Двојној монархији, и радикала који су настојали да постану прва опција руске политике у Србији. Његова странка налазила се између „реакције“ владе и „демократске тираније“ радикала.

Српски владар се у кризним тренуцима ипак враћао Јовану Ристићу као једном од прихватљивих рјешења за државне проблеме. Нова влада ступила је на дужност 13. јуна 1887. године. Ристић је поред шефа кабинета заузео и ресор спољних послова. Девиза програма који је поднио гласила је: „Мир споља, мир унутра, мир у цркви“. Први се тицао поправљања односа са Русијом, што је са собом повлачило питање митрополита Михаила. Ристић је истицао нужност очувања добрих односа са Двојном монархијом, као и са осталим сусједима – Турском, Бугарском и Румунијом, са

којима би требало закључити трговинске уговоре. Након избора септембра 1887. године, на којима су либерали добили мање гласова од радикала, Ристићева позиција је почела да се круни. Крајем године подио је оставку.

Пошто је краљ Милан 1889. абдицирао у корист сина Александра поново је постао је један од три намјесника малолетног владара. Изабран је за члана Српске краљевске академије (СКА) 18. јануара 1890. године. Приступна бесједа носила је назив *Леополд Ранке и ослобођење Србије*, у којој се присјетио некадашњег учитеља и осврнуо на његово дјело. Најважније неслагање у Ристићевој анализи односило се на тврдњу да се Србија ослободила турског ропства оног тренутка када је приграбила „дух Запада“. Ристић је истакао: „Није ли много ближе позитивним чињеницама мислити, да оно што побеђује, није геније Запада, но *геније Православља*? Под овим знамењем задало је словенско оружје тешке ударе владавини ислама и сломило је њену моћ – у потпуноме одсуству западнога генија; шта више, ми ћемо рећи, да је моћ ислама у Европи сломљена уз пркос заштити, коју јој је указивао геније Запада.“

Године 1891. Ристић је једном саговорнику рекао: „Ја сам заклетни постојани обреновићевац, од чега ме ништа поколебати неће, до моје смрти... Ја сам за Обреновиће много учинио, а и они за мене, стог моју судбу са њима скопчавам до издисаја...“ Међутим ускоро је, не његовом вољом, дошло до разлаза. Државним ударом од 13. априла 1893. краљ Александар се прогласио пунолетним. Ристић као први намјесник није желио да својим потписом легализује државни удар. Након „првоаприлског“ државног удара Ристић је са породицом отпутовао ван земље. Збацивање са власти државним ударом сматрао је личном увредом и понижењем. По његовој перцепцији издала га је лично династија чији је престо два пута очувао. На извјесно вријеме напустио је активно политичко дјеловање. Покушао је да се врати у политички живот 1895. године пошто је поново изабран за предсједника Либералне странке. Прије тога није помишљао на помирење, то указује

колико је неспоразум са Обреновићима био базиран на личној основи, поред политичке. Као вођа политичке странке, која треба да сарађује са Круном, није имао право да буде љут. Краљ је крајем новембра 1895. поручивао да не може владар да зове шефа странке, већ да Ристић треба да тражи аудијенцију, те да ће бити радо примљен. До аудијенције је дошло 16. марта 1896. године. Признање његовог научног, али и политичког и државничког положаја у српском друштву дошло је 23. јануара 1899. тада је изабран за председника СКА. Преминуо је 4. септембра 1899. године у Београду.

Библиографија:

Јовановић Слободан, *Влада Александра Обреновића I-II*, Београд 1990.

Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића I-II*, Београд 1990.

Mekenzi David, *Jovan Ristić – evropski državnik*, Београд 2004.

Радовић Данијел, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*, Београд 2023.

Вилијам Стилман (1828–1901)

Вилијам Џејмс Стилман рођен је 1828. године, у малом граду Шенектедију у држави Њујорк, у породици сљедбеника учења баптиста седмог дана. Ову баптистичку фракцију карактерише поштовању суботе као светог дана, то их отуђило од осталих хришћана. Окренути себи баптисти седмог дана временом су почели да вјерују да су веза између земаљске и небеске цркве, то их је по њима чинило „изабраним народом“. Вилијам је одрастао у атмосфери молитве и вјере. Забиљежио је да је у више наврата игнорисао опасност јер је вјеровао да свемогуће Провиђење води његове поступке. Уписао је једну од тада врхунских образовних институција у земљи –колеџ Јунион. На завршној години студија упознао је вишедеценијског управника Елипхалета Нота (1773–1866), угледног професора с добрим контактима у Вашингтону. Након што је дипломирао желио је да се докаже као сликар те је крајем 1849. године отпутовао је у Енглеску. У Лондону је упознао чланове прерафаелитског братства, који су заговарали да сликарство мора преносити моралну поуку садржану у хришћанском учењу. Прерафаелити су жељели привести људе идеалима љепоте и остварити искрен израз, у коме ће садржај и форма бити интерпретирани у смислу италијанске умјетности прије Рафаела (1483–1520). По повратку кући покушао је да ствара таква дјела, међутим након више неуспјеха окренуо се новинарству. У јануару 1855. учествовао је у покретању листа *Крејон*. Терет одговорности за писање, уређивање и издавање осамнаест узастопних бројева часописа био је превелик па се у јуну 1856. повукао из уредништва. Наредне године посветио је изучавању фотографије да би у зиму 1859. отпутовао је у Европу.

Вијест о почетку Грађанског рата затекла је Стилмана у Нормандији. Ватрени присталица опстанка Уније покушао је да се

пријави у федералну војску, Због лошег здравственог стања није прошао љекарски преглед па се са супругом упутио у Енглеску. Средином XIX вијека дипломатска служба истакнутим ствараоцима из области умјетности гарантовала је одређени прихода, и истовремено је приказивала умивено лице Америке. Стилман се обратио свом старом професору Ноту, он га је препоручио Вилијаму Хенрију Сиворду (1813–1871) будућем државном секретару. Именован је за конзула у папској држави и у Риму је остао до 1865. године.

Тада је именован за конзула на Криту, османском посједу у којем су односи између хришћанског живља и османског управног апарата били на граници сукоба. У априлу и мају 1866. Стилман је у више наврата обавјештавао Стејт департмент да је могућ устанак. Сматрао да је неопходна америчка војна интервенција. Америчке филохеленске организације почеле су активно да се залажу за критске хришћане али није дошло до масовног огорчења јавности коју су прижељкивали. Критски комитет прогласио је 2. септембра 1866. године крај османске власти на Криту и припајање острва Грчкој и сукоб је ескалирао. Стилман је више година свједочио османским походима на острву, казним експедицијама и злочинима. Временом је његов однос са османским управницима постајао све заоштренији. Присуствовао је доласку Омер-паше Латаса (1806–1871) и његовој акцији против устаника. Осрамоћени Латас је у новембру 1867. напустио Крит. Стилман је у септембру 1868. године из породичних разлога напустио острво а по доласку у Атину увидио је да је грчка влада дигла руке од устанка. Велике силе у борби за интересе на источном Средоземљу нису допустиле ослобођење и уједињење Крита с Грчком. Конференција великих сила у Паризу 1869. године, присилила је Грчку да се обавезе да неће дозволити непријатељске активности на својој територији. Стилман је у међувремену, по жељи турске владе, разријешен дужности конзула. У љето 1875. године вијести о Херцеговини почеле су испуњавати ступце европске штампе, у међувремену, Стилман је доживио читав низ личних губитака и пораза. Вијести

о новом устанку хришћана против османске власти привукле су му пажњу. Постигао је начелан договор да лондонски *Тајмс* плати текстове о устанку које редакција процијени вриједним објављивања, сличан договор је постигао и с њујоршким *Хералдом*. Стилман је у августу 1875. стигао у Трст, затекавши комитет који шаље оружје и муницију устаницима. Упутио се у Дубровник, центар окупљања странаца – новинара, изасланика разних земаља, авантуриста који су дошли да присуствује великој борби коју су водили угњетавани хришћани. Барон Гаврило Родић (1812–1890) је по наређењу владе преко својих шпијуна дискретно надзирао Стилмана. Такво упутство дошло је из Беча прије него што је Стилман стигао пошто је процијењено да је он агитатор који долази да пружи подршку устанку.

Стилман је обилазак почео посјетом Цетињу, његов долазак поклопио се с ишчекивањем вијести о евентуалној објави рата. Међутим, црногорски кнез није послао своје трупе преко границе и опрезно је пратио догађаје у Херцеговини. Црногорског владара Николу Петровића (1841–1918) је описао као симпатичног човјека, који је поред свих својих врлина прави деспотски владар за кога је ријеч устав баук и чија воља је закон. У свом обиласку видео је да црногорско становништво подржава устанак, који је по њему избио спонтано.

У Дубровнику је упознао Мићу Љубибратића (1839–1889) описао га је као сањалицу и занесењака који слабо познаје људе и који у устанку има улогу агитатора. На Стилмана су велики утисак оставили црногорски ратници који су за њега по војничкој храбрости и дисциплини вјероватно били први у Европи и остатак античког времена. Није му била позната позадина сукоба Љубибратића и кнеза Николе. Анте Гвозденовића (1853–1935) био је један од ријетких људи у Црној Гори који је говорио енглески. Црногорски владар га је поставио са Стилмановог преводиоца и пратиоца. Гвозденовићева помоћ била је драгоцјена па је на неки начин Гвозденовић и коаутор Стилмановог рукописа. За претпоставити да је Гвозденовић у неким питањима Стилману преносио

искривљене или непотпуне информације.

Током боравка у Херцеговини примијетио је да католичко становништво баш и не учествује у устанку. Објаснио је то уздржаним ставом католичког клера према православцима. По њему католици Херцеговине и Босне су увијек били послушни, „ма колико ригорозна била турска власт“, док су православци били бунтовници. Стилман пише да се сусрео с неколико европских конзула, који су били свједоци анархичног стања у покрајини. Такође је разговарао с локалним османским функционерима, велијом, као и са аустро-угарским конзуларним агентима. Политика Беча је за њега била и остала непознаница, уопште није спомињао да постоји интерес Монархије да прошири своју територију на османске провинције. Примијетио је да Русија није имала улогу у изазивању устанка у Херцеговини, како су сумњали званичници Велике Британије. Редовно је обавјештавао читаоце *Тајмса* о томе да британска дипломатија лаже британско јавно мњење инсистирањем да је устанак резултат спољних утицаја. Иако је сам тврдио да постоји руски утицај на терену демантовао је лажне вијести. Након пола године боравка Стилман је у Дубровнику важио за пријатеља устаника, који добија вијести из свих дијелова бојног поља. Након што су српске кнежевине објавиле рат Османском царству записао је да је „изречена посљедња ријеч устанку херцеговачком“.

Стилман је у септембру 1876. отпутовао за Лондон. Сусрео се с Вилијамом Гледстона којег је занимало да ли Црна Гора може постати језгро једне велике јужнословенске организације. Стилман је одговорио да постоји само примитивна и патријархалне држава; која би веома увећана постала мала Русија у којој би се најбољи владар заплео у мрежу интрига и амбиција које производе корупцију и неправду. Маја 1877. године опет је дошао на Цетиње. Свједочио је борбама које су водиле црногорске трупе у данима када се чинило да ће османски напад уништити малену кнежевину. Међутим, у покушају да зауставе продор руских трупа Порта је повукла главнину својих снага и усмјерила их према Дунаву. Црногорски кнез ослобођен опасности посветио се опсади Никшића

која је трајала од 26. јула до 8. септембра. Стање у црногорском логору током опсаде Никшића Стилман је описао као нешто „што још ниједно небо осим овог црногорског није видјело. Шатори су били постављени укруг, сваке вечери уз велику ватру слушале би се гусле и српске епске пјесме. „У срцу су имали сјећање на херојску одбрану, косовску несрећу и пад великог царства. Они су били једини представници царства који се никада нису потчинили турској власти.“ Више није присуствовао ни једној војној операцији, није позиван у војне походе. По његовом мишљењу „што се Босне и Херцеговине тиче, ондје не могу бити бољи управници од неких аустријских Словена, аустријских команданата, нарочито Родића и Јовановића; нити бољег система од војне границе, јер само поштовање и подређеност војној дисциплини су елементи основне важности по ове народе; и ја не могу да претпоставим трајно побољшање за ове покрајине ако се не би сјединиле под исту организацију с Далмацијом, изузев једног дијела који би могао бити мудро сједињен с Црном Гором. Стилман је у доба Берлинског конгреса свједочио како Грци покушавају да искористе турски пораз. Устаничке акције у Епиру, Тесалији а затим и на Криту нису се смиривале у првој половини 1878. Стилман је као дописник *Тајмса* боравио у Атини до 1883. године да би се затим преселио у Италију, ту је провео скоро 15 година. Херцеговина више никад није била поље његовог интереса. Годинама касније поново је срдечно примљен на Цетињу. „Видио сам да народ и кнез нису заборавили моје услуге, иако се није назирало да ће им опет требати.“

Вилијам Џејмс Стилман је написао више књига *The Cretan Insurrection of 1866-7-8*, New York 1874. и *Herzegovina and the Late Uprising: The Causes of the Latter and the Remedies*, London 1877. *The Old Rome and New, and Other Studies*, London 1898. *The Union of Italy 1815-1895*, Cambridge 1898. *Francesco Crispi: Insurgent, Exile, Revolutionist and Statesman*, London 1899. Завршивши новинарску каријеру објавио је двотомну аутобиографију *The Autobiography of a Journalist Volume I-II*, Boston 1901. Преминуо је у Лондону 1901.

Библиографија:

- Stillman J. William, *Herzegovina and the Late Uprising : The Causes of the Latter and the Remedies*, London 1877.
- Stillman J. William, *The Autobiography of a Journalist Volume I-II*, Boston 1901.
- Stillman J. William, *The Cretan Insurrection of 1866-7-8*, New York 1874.
- Стилман Џ. Вилијам, *Херцејовина и њојсљедњи усџанак: узроци њејови и средсџва*, Београд 1932.
- Стилман Џ. Вилијам, *Херцејовачки усџанак и црнојорско-јшурски рајџ 1876-1878*, Београд 1997.
- Судџић Радован, „Вилијам Стилман и Херцеговачки устанак (1875–1878)“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске* 4 (2012), 143-159.
- Судџић Радован, *Грчки и српски усџанци јрошив османске власџу у дјелима Вилијама Џ. Сџилмана*, у: „100 година грчког језика и културе у Бањој Луци. Зборник радова са научне конференције“, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци 2024, 96-120.
- Судџић Радован, *Сџилман и балкански усџанци (1866–1878)*, Београд 2016.

Петар Узелац (1841–19??)

Петар Узелац рођен је 1841. године у Удбини у породици трговаца. Историјска наука још није понудила реконструкцију његовог бурног живота током којег се често селио, боравио у више европских престоница научио више страних језика и успоставио широку мрежу познанстава. Наводно је почео да ради као бакалин и већ 1862. банкротирао. Исте године је ухапшен због кријумчарења оружја и осуђен на седам година затвора. Помилован је 1867. године и преселио се у Србију. Послије годину дана прешао је у Румунију, одатле су упутио у Одесу. У овом граду наводно се повезао с протјераним вођом херцеговачког устанка Луком Вукаловићем (1823–1873). У наредних неколико година живио је у Београду, Цариграду, Александрији и Ријеци. По аутору памфлета написаног против Узелца 1890. године, он се маја 1871. у Цариграду упознао са руским послаником Игњатијевим. Узелац се придружио устанцима већ у првим данима покрета. Донио је нешто новца и оружја и убрзо постао један од вођа. Познаник из тог времена описао га је високог, крупног човјека са дугим брадом. Са Голубом Бабићем потписао је позив петровачким беговима да се придруже братској борби против Турака. У неколико домаћих и страних новина објавио је дописе у корист устанка. По неким ауторима путовао је у Лондон и Санкт Петербург и био у добрим односима са оба српска кнеза. Наводно је управо Узелац Игњатијеву доставио споменицу с описом злочина над хришћанским живљем у босанском вилајету.

Међутим, млађе устаничке вође ускоро су почеле да сумњају у Узелца. Оптужбе су почеле још у јануару 1876. године, а настављене су и након његовог повлачења у августу исте године. Нови командант устанка Деспотовић је о Узелцу писао да је „једна по-

ган о кој поштени човек треба да се стиђи кад проговори о њему“. Сматрао је да је Узелац лопов који је од српске владе примио силне новце па их потрошио а чету оставио гладну, босу и дужну. Њихово непријатељство било је повезано са сукобом Узелца и Книнског одбора, одбор је побиједио тако што је отказао помоћ читавој чети и Узелац је морао да се повуче. Екмечић је коријен овог конфликта видио у сукобу између Голуба Бабића и појединаца из Книнског одбора. У архивској збирци Владимира Деснице налази се писмо из децембра 1875. У њему православни парох у Плавном, главна веза између Обровачког одбора и устаника у Црним Поточима, пише члану Обровачког одбора да је главни разлог сукоба између Книнског одбора и устаника тај што би одбор хтио „да планинари сваки дан, сјеку, пале итд. а ови нит могу нит имају чим...“ Одбор је по њему желио „да је сва Босна или овај крај освојен су 1200-2000 фиорина трошка...“

Артур Еванс био је свједок непријатељства између Деспотовића и Узелца, које је по њему довело чак и до неуспјешног покушаја атентата на Узелца. Еванс је у фебруару 1877. године посјетио главни устанички логор у Црним Поточима којим је командовао Деспотовић. Узелац је на том путу био Евансов сапутник и водич, његова активна улога била је завршена али је и даље радио на помагању устаника. Еванс наводи да је Узелац након рањавања, због здравственог стања и интрига Комитета у Книну, био приморан да се повуче из команде, а да је након тога вођство у устанку прешло у руке прво Голуба Бабића а потом и Милете Деспотовића. Евансово мишљење о Узелчевим способностима, карактеру и поштењу било је изузетно високо. Посебно је наглашавао његову „религиозну индиферентност и одсуство било каквог вјерског фанатизма у његовој личности“. Више пута га је чуо како говори да би било боље „да су сви босански хришћани прешли на ислам него што данас међусобно ратују“. Нови напади на Узелца уследили су по паду Црних Потока, а дописник новосадског листа *Засџава* тврдио је да је Узелац омогућио османским трупам да поразе устанике.

Након аустроугарске окупације куповао је и узимао под закуп земљиште у Босанској Крајини. По протјеривању боравио је у Загребу и Бечу и наводно тражио да му се одобри повратак у Босни и Херцеговину. Узелац је у једном извјештају аустроугарским властима 1880. навео да је од самог почетка устанка дјеловао само „у интересу Аустрије“ и зато био прогањан од панслависта и Срба. Нудио је своје услуге Бечу и исте године пише да би да може да „скокне до Сарајева“ сазнао ко је тамо у вези са Русијом и Србијом, као и да има мрежу повјереника од Ливна до Бањалуке који ће га обавијестити ако се појаве агитатори из Србије. Из Монархије је 1885. отишао у Цариграду, ту је следеће године ухапшен по потјерници која га је теретила за превару банке у Загребу. Међутим, успио је да побјегне у Грчку да би се након боравка у више градова 1889. појавио у Београду. По аутору поменутог памфлета пријавио се у тамошње аустроугарско посланство и 10. октобра 1889. кратко прешао у Земун. У наредном периоду је у Београду радио као службеник компаније кнеза Феофила Јевгенијевича Гагарина (1856–1894). Недостају подаци о дјелатности Петра Узелца у наредне двије деценије његовог живота.

У љето 1911. године живио је у Цариграду и радио на пројекту паробродског повезивања Одесе и Бара. Повремено се оглашавао текстовима у сплитском листу *Наше Јединство*. Током Првог свјетског рата боравио је у Бечу гдје га је 1917. године обишао синовац, тада хаџдуршки војник. Свједочио је да је његов стриц са собом имао кофер пун списка, чланака и расправа као и мемоаре. Желио је да се ови папири, када он премине, пренесу у Удбину и чувају са остатком личног архива. Међутим то се није догодило, није познато се шта је било са његовом заоставштином у родној кући. Не зна се тачан датум када је Петар Узелац преминуо у Бечу.

Библиографија:

- 1) Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, Sarajevo 1973.
- 2) I. Kecmanović, „Dva pisma Petra Uzelca (Prilog proučavanju istorije bosanskog ustanka)“, *Glasnik Arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine Knj. I*

(1961), 310-318.

- 3) Т. Раковић, *Артур Еванс о устјанцима у Босни и Херцеговини (1875–1878)*, (мастер рад у рукопису), Бањалука 2024.
- 4) Н. Ćurić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875–1878*, Sarajevo 1971.
- 5) Пејар Пејровић Узелац. *Шпијун Аустро-ујарске и босанско-херцеговачке владе*, написао Србин Босанац (Никола Симић), Београд 1890.

Мирослав Хубмајер (1851–1910)

Фридрих (Мирослав) Хубмајер рођен је 3. јануара 1851. у Љубљани. Првобитно се школовао се за поштара али се касније запослио као типографски радник. Током служења војног рока у аустроугарској војсци унапријеђен је у чин артиљеријског наредника. Показао је таленат за инжењерство, патентиравши неколико иновација. У Швајцарској је током 1874. године радио као типограф, ту се упознао са социјалистичким идејама. Половином 1875. године вратио се у Љубљану и нашао запослење у штампарији. Стекао је повјерење словеначких штампарских радника и 14. јула 1875. године изабран је за предсједника Удружења штампарских радника Љубљане. Међутим, већ двије недјеље касније напустио је посао. Желио је да се придружи херцеговачким устаницима. Преко Далмације је стигао до Херцеговине, и постао саборац војводе Миће Љубидратића.

Од самог почетка Невесињске пушке, српским устаницима у Херцеговини и Босни придружио се велики број добровољаца из Црне Горе и Србије али и многих европских земаља. Није познато колико је укупно било добровољаца, нити колико дуго су учествовали у устанку. Судећи по допису објављеном у листу *Застава*, само у Дубровнику, 3. децембра 1875. године, регистровано је 390 Италијана, 284 Француза, 83 Грка, 53 Енглеца, 22 Нијемца, два Американца и један Швеђанин, који су чекали да се придруже устаницима у Херцеговини. Премда аустроугарске власти нису дозвољавале слободан прелаз добровољцима преко своје територије, устанку се придружио и мањи број Словенаца из Двојне монархије.

Међу устаницима је био познат као „Црни Мирослав“, приче о његовим војним подвизима брзо су се шириле по Босни и Хер-

цеговини и биле су праћене у европској штампи. Дописник бечког дневника *Neues Wiener Tagblatt* пронео је Хубмајерову славу ван граница Херцеговине. Новине су често објављивале вијести о њему, а Хубмајеров лик овјековечили су аутори више књига. Бечке новине *Humoristische Blätter* објавиле су његов лик на насловној страни од 10. октобра 1875. године, а богато илустровани *Illustrated London News* објавио је његову слику у свом Божићном издању 1875. године. Хрватска штампа је о Хубмајеру извјештавала са доста поштовања: „Хубмајер јест врло интелигентан човјек и врло даровит, а ако ником, то би њему могла поћи за руком задаћа, да створи нешто из ничега“. Лист *Србагија* бираним ријечима пише о Хубмајеровој сналажљивости и храбрости исказаној током устанка, наводећи да је Словенац брзо постао омиљен међу српским устаницима: „Ако је требало уходити турску војску, ако је требало што пре извести вође устаничке о овом или оном догађају, ако је требало стати на мегдан, то је он све учинио са таким вештином, хитрином и одважношћу, да му се човек мора чудити. Хубмајерова храброст чувена је данас у целом свету, а име његово красиће историју данашњег устанка“. Након првих војних окршаја у околини Требиња, Хубмајер је отпутовао у Црну Гору као делегат устаничког покрета код црногорског кнеза Николе, тражећи подршку у рату против Турака. Кнез га је одликовао, у знак признања за заслуге у борби против Турака.

Почетком новембра 1875. године Хубмајер се кратко вратио кући. Његова посјета Љубљани била је велики догађај, па је чак и владин дневник *Neue Freie Presse* извијестио о томе у уводном чланку. Према речима дописника, Љубљанчани су овог „Пра-Словенца“ дочекали као „побједоносног генерала“; био је „човек дана“. Према писању лондонског листа *The Standard* Хубмајер је током посјете Љубљани примио знатну суму новца, прикупљеног од словенских банкара и трговаца у јужној Аустрији, као помоћ за војне операције против „Турака“. Послије неколико дана у Љубљани, Хубмајер је отпутовао у Загреб, и тамо су људи долазили да га виде „као чудо“. Загребачка универзитетска омладина орга-

низовала је за њега свечану вечеру. Окупило се око 180 студената и других гостију, одушевљено поздрављајући „херојског борца... који је био спреман да жртвује свој живот да би спасао своју словенску браћу „из канџи крвожедног Турчина“.

Из Херцеговине је Хубмајер најприје упућен у југозападну Босну, али му Голуб Бабић није желио предати команду над устанич-

ким четама. Хубмајерова улога у устанку достигла је врхунац када је на скупштини устаничких вођа у Јамници, 16. и 17. децембра 1875. године, изабран за главног команданта свих устаничких трупа. Ово именовање било је резултат сложене политичке ситуације међу устаницима, који су били подијељени на присталице кнеза Милана и Србије, присталице Петра Мркоњића и присталице Аустрије. Хубмајер је за личног секретара изабрао добровољца, пречанског Србина Лазара Миодраговића.

У вези војних операција, Јамничка скупштина одлучила је да се покрене напад на Костајницу. Према неким изворима, Хубмајеров циљ био је да одлучним акцијама и са јаким војним снагама продре у подручје доњег тока ријеке Неретве, ту је његова јединица требало да се уједини са Љубидратићевим снагама. До средине јануара 1876. године, Хубмајерова чета окупила је око 500 људи, од којих су половина била граничари са хрватске стране и босанске избјеглице, док су остатак били добровољци, махом из Србије. Због шароликог састава, чета је називана „легија странаца“. Велики број странаца у јединици указује, између осталог, како устаничко вођство није вјеровало да су неорганизоване сељачке масе биле у стању ослобађати босанско-херцеговачки простор.

Неуспјешни поход на Костајницу није био само посљедица неспособности устаничког вођства. Главни разлог била је чињеница да Јамничка скупштина није успјела да оствари обједињавање разноликих политичких група у устанку. Како је извијестила словеначка штампа, Хубмајер је напустио устанике у Босни, „гдје су му себичне намјере неких вођа стварале препреке сваке врсте“, и кренуо ка Швајцарској преко Трста и Венеције. Боравак међу устаницима оставио га је разочараним, јер међу њима није било „ни реда ни дисциплине“, „нико не слуша никога ко наређује“. Хубмајерова посвећеност борби за унапређење радничких и националних права, и његови принципи словенске узајамности, који су га навели да се придружи устанку у Херцеговини, нису били у складу са социјалним и националним очекивањима побуњених сељака. Несклад између надања и реалности није само

изазвало Хубмајерово разочарање, већ га је и одвојило од локалних устаника.

Када је Србија објавила рат Турској 1876. године, Хубмајер се прикључио српској војсци и учествовао у борбама код Јавора и Делиграда. Генерал Михаил Черњајев (1828–1898), који је дошао са добровољцима из Русије да помогне Србији, унаприједио је Хубмајера у чин поручника. Након повратка у Љубљану 1877. године поново се ангажовао у социјалном раду. На прослави 80. годишњице радничког удружења у Љубљани Хубмајер одржао „одличан говор“ у којем је нагласио да радници жуде за два идеала – јединством и слободом. Истакао је да је образовање средство за остварење циља. Године 1884. заједно са Васом Пелагићем, написао је декларацију за Балканско-карпатску федерацију. Овај одушевљени сљедбеник „словенске идеје“ деценију и нешто касније постао је аустроугарски службеник. Заједничко министарство финансија га је 1896. запослило у Земаљском музеју у Сарајеву као стручног савјетника. Мирослав Хубмајер је преминуо 1. марта 1910. године у Сарајеву.

Библиографија:

Božidar Jerenik, „Miroslav Hubmajer (1851–1910): Danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak“, *Traditiones*, 48 (3) (2019), 43–71.

Ekmečić Milorad, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, Sarajevo 1973.

Ivić Aleksa, *Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876.*, Zagreb 1918.

Irijart Šarl, *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875–1876.*, Sarajevo 1981.

Карановић, Милан, *Четовање војводе Пејтра Мркоњића – Краља Пејтра – њо Босанској Крајини 1875–76. По причању његовој четника-јосилној*, Сарајево 1921.

Luković Petko, *Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878.*, Ljubljana 1977.

Rozman Franc, „Nekaj dopolnil k biografiji Miroslava Hubmajerja“, *Kronika* (2009), 437–442.

Slovenski narod (1875, 1878, 1938).

Србагуја (1875).

Teinović Bratislav, *Srpski ustanak u Bosni 1875–1878.*, Banja Luka 2006.

Засіава (1875, 1876).

Кирило Хаџић (1848–1894)

Кирило Хаџић је рођен 14. октобра 1848. године у селу Турјак код Босанске Градишке. Његов живот обиљежила је дубока духовна преданост, али и изузетна храброст у временима великих историјских искушења. Митрополит Пајсије рукоположио га је у Сарајеву 3. децембра 1872. године у чин јерођакона, а већ сутрадан и у чин јеромонаха. Од самог почетка своје свештеничке службе, показао је изузетну ревност, како у духовном, тако и у народном раду.

Као млад јеромонах, након избијања српског устанка у Босни 1875. године, окупио је чету и на планини Козара дочекао турску војску. Годину дана касније, када је Србија објавила рат Османском царству, прикључује се чети Ђоке Влајковића на Дрини, гдје се храбро бори. За заслуге у борбама код Бијељине одликован је и добио је војводску сабљу.

По завршетку устанка, 1878. године, након аустроугарске окупације покрајина Босне и Херцеговине, враћа се у манастир Моштаницу и почиње обимну обнову манастирског комплекса – конака, храма и изградњу школе. Радове је завршио 1883. године. На дан освештања обновљеног манастира, 15. августа 1883. године, произведен је у чин архимандрита – као признање за учињена дјела.

Истовремено, са обновом манастирског комплекса, показао је и оданост српским народним јунацима. По сопственој иницијативи, кришом је организовао пренос земних остатака Петра Поповића Пеције у близину манастира. Због тога је ухапшен од стране окупационих власти и осуђен на затворску казну. Године 1888. поново бива ухапшен – овога пута под оптужбом за велеиздају. Као први Србин у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини

осуђен за овај „злочин“ од аустроугарских окупационих власти. Затворску казну од четири године служио је Зеници. Током робије оболио је од туберкулозе, због чега је, на интервенцију митрополита Георгија Николајевића, пуштен на слободу – под условом да се не враћа у манастир Моштаницу.

Тешко болестан, 1892. године одлази у манастир Папраћу. И поред слабог здравља, у кратком периоду управе у овом манастиру,

обновио је манастирско имање, засадио виноград и извршио радове у унутрашњој припрати храма. Преминуо је 9. априла 1894. године, оставивши за собом дјело вриједно поштовања – као духовник, родољуб и неустрашив борац за српски народ. У знак захвалности, на Преображење 1933. године, на вратима манастира Моштаница, откривена је спомен плоча посвећена Кирилу Хаџићу.

Библиографија:

- Вујасиновић, Славко, *Манастир Моштаница*, Бања Лука, Козарска Дубица, 1993.
- Јандрић, Жељко, *Манастир Пајраћа*, Бијељина, 2017.
- Карановић, Милан. „Манастир Моштаница“, *Полиџика*, 1. март 1936, 11.
- Мркоњић, Петар, *Дневни записци једног усташа о босанско-херцеговачком устанку 1875–1876. године*. Београд, 1983.
- Радојчић, Јован С., *Срби западно од Дунава и Дрине*, књ. 3, Нови Сад, 2009, 982.
- Теиновић, Братислав, *Српски устанак у Босни 1875–1878*, Бања Лука, 2006.

Симо Чавка (1836–1914)

Симо Чавка рођен је 1836. године у Ливну. У младости се доселио у Петровац и почео бавити трговином. Убрзо је стекао завидан углед постао и постао утицајан члан локалне заједнице. Први пут је споменут у историјски изворима 1868. године. Гавро Вучковић Крајишник спомиње га у својим записима као трговца у Босанском Петровцу. Међутим, Симо Чавка није дјеловао само у економској сфери. Ангажовао се у вјерском и културном живот српске заједнице и њеном настојању да побољша свој положај. Један је од потписника молбе руском конзулу у Сарајеву А. Н. Кудрјавцеву 1869. године, у којој су старјешине села Буковача тражиле помоћ за тек изграђену цркву. Испред српске црквено-школске општине у Босанском Петровцу године био је члан епархијске скупштине Митрополије дабробосанске 1872. године.

Почетком српског устанка у Херцеговини и Босни 1875. године долази до преокрета у Чавкином животу. Устаничком покрету са центром у Црним Потоцима придружио се у септембру 1875. године у околини манастира Рмањ, у Мартин Броду. Убрзо је именован за четовођу, под командом је имао чету од 150 људи. Задатак његове чете је био да увијек „буде на предстражи“. Са свештеницима Илијом Билбијом и Давидом Грубором учествовао је у подизању српских села на буну у околини манастира Рмањ у другој половини септембра 1875. године.

Симо Чавка је био један од вођа опозиције која се није слагала са пуковником Милетом Деспотовићем, који је од стране Србије 1876. године био именован за главног команданта устаничких трупа у Босни са центром у Црним Потоцима. Заједно са осталим устаничким вођама, Симо Чавка је 1876. године потписао *Проглас за уједињење Босне са Србијом*. Сљедеће године, и даље се не

одричући тежњи и права за постизањем српског националног уједињења, српске устаничке вође изражавају политички реализам, тражећи слободу и самоуправу за српски народ у Босни. У прољеће 1877. године Чавка је боравио на Цетињу, па се поставља питање да ли је био у обичној посјети или је био близак црногорском кнезу Николи Петровићу (1841–1921).

Послије тешког пораза устаничког покрета августа 1877. године и повлачења пуковника Деспотовића, Чавка је са неколицином вођа одлучио да не одустане од борбе. За наставак устанак тражили су помоћ из кнежевине Србије. Са војводом Видом Милановићем отпутовао у Београд са циљем да обезбједе подршку за даље устаничке акције. Обрађали су се највишим српским званичницима, укључујући Јована Ристића (1831–1899) и митрополита Михаила Јовановића (1826–1898), тражили су помоћ за устаничке трупе. Приликом пријема, Јован Ристић је саслушао Чавку и Милановића, а након тога им одговорио како „Србија никакве помоћи дати не може, пошто се у посљедњем рату с Турцима јако истрошила.“ Слично су прошли и приликом пријема код митрополита Михаила. Помоћ су неуспјешно тражили и од руског конзула у Београду. На крају су били принуђени да се врате „празних шака“.

У повратку су се у Загребу састали са Јовом Билбијом и Владимиром Јонином, који су им, чувши како су прошли у Београду, предложили да формирају владу с циљем да се преко ње обезбједе помоћ устаничким јединицама. Сљедећи корак је било оснивање *Привремене народне босанске владе*. Симо Чавка је био изабран за предсједника *Босанске народне скупштини* која је изгласала формирање и именовање чланова владе 12. октобра 1877. године. Након формирања, *Привремена народна босанска влада* је издала *Пројас народу босанскоме*, у којем је било наведено да се осуђује могућа окупација покрајина Босне и Херцеговине од стране Хабзбуршке монархије. Због ових активности Чавка је био ухапшен од стране аустроугарских граничних власти.

Након што је у Берлину сазван Конгрес Великих сила, 13. јуна 1878. године, међу вођама српског устанка у Босни је дошло до

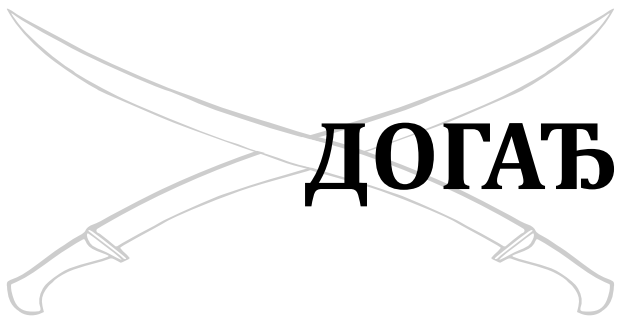
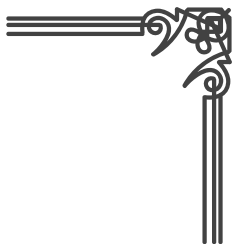
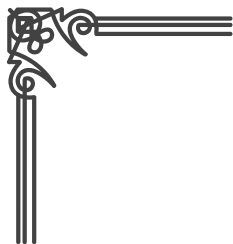
сукоба око тога ко ће носити меморандум са приједлозима устаника на Конгрес. Према свједочењу Пере Креце, меморандум који су устаничке вође написали са циљем да буде предат учесницима Конгреса у Берлину, код митрополита Михаила Јовановића је завршио захваљујући Сими Чавки. Крецо је о томе у својим мемоарима написао: „Најзад донесе Васо Билбија Меморандум у Сплет да Скобла и Чавка потпишу. Симо Чавка отме Меморандум и однесе у Београд, а Ристић отишао у Беч, те Чавка Меморандум преда митрополиту Михаилу. Тај га пошље по Васи Видовићу.“

Завршетком српског устанка, и успоставе нове аустроугарске окупационе власти у покрајинама Босни и Херцеговини, страхујући од одмазде нових власти, Чавка је пребјегао у Шабац. У изгнанству се кратко задржао, одлучио се на повратак у отаџбину. Вратио се у Босански Петровац и поново је отворио трговачку радњу. Након повратка није престао да се бори за права и бољи положај српског народа у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини. Био је један од вођа противрежимске агитације у Босанском Петровцу, и у више наврата са сарадницима, као што је био Јово Крецо, учествовао у организовању народних скупова који су имали политичку димензију. Његов јавни ангажман кулминирао је у периоду када је предводио депутацију из Босанског Петровца, која је у Бихаћу тражила смјену непопуларног кајмакама Сулејман бега – и у томе успјела. Тиме је још једном показао своју спремност да се бори за народне интересе, не само оружјем већ и кроз институционалне форме отпора. Због својих ставова и активности, до смрти је био под надзором окупационих власти. У полицијским списима је био заведен као „српски тајни повјереник“.

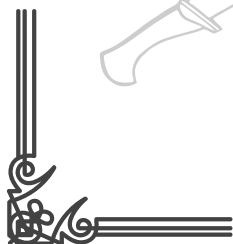
У вријеме бурних дана и великих изазова 1914. године Симо Чавка преминуо је у Босанском Петровцу. Сахрањен је на српском православном гробљу Трешњице, међу својима, у земљи коју је волио. У историји српског народа у Босни и Херцеговини у другој половини XIX вијека име Симо Чавка заузима значајно мјесто као симбол отпора, народног пркоса и политичког дјеловања у временима великих промјена.

Библиографија:

- Бранковић Бошко М., *Пейшровац од 1700. до 1918. године*, Бања Лука 2016.
- Вучковић Гавро, *Робство у слободи или ошледало правде у Босни*. Књ. 1, Нови Сад 1872.
- Екмечић Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*, Нови Сад, 2021.
- Красић Владимир, *Устџанак у Босни од 1875. до 1878. год. Грађа за новију српску историју раја за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.
- Крецо Перо, *Животопис. Биљешке из Српској устџанка у Крајини 1875–1878. године*, приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд- Дрвар 2018.
- Микић Ђорђе, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995.
- Новаковић Драгољуб, *Новаковићи 1813–2013. Наша породица – наш завичај*, Београд 2014.
- „Српске православне општине и самоуправа православне цркве у Босни“. *Застава VII/115* (29. септембар 1872).
- Цвијовић Кирило, „О Босанско-Херцеговачком устанку и њеним вођама“, у: *Споменица ђедесећојгодишњице Невесињској устџанка 1875–1925*, Београд 1925, 50–54.
- Чубриловић Васа, *Босански устанак 1875–1878*. Београд 1996.

ДОГАЂАЈИ

Битка код Гашнице 1875. године

Положај српског народа у Босанском пашалуку након гушења устанка 1858. године остао је тежак, без значајнијег побољшања. Посебно је тешко било српском становништву у Босанској Крајини, гдје су услови живота били изузетно сурови. На основу бројних изјава које су српске избјеглице давале аустријским граничарима по преласку у Хабзбуршку монархију, јасно се може закључити да је живот потлачене раје у Босни био обиљежен сиромаштвом, неправдом и сталним теретом феудалне самовоље. У том периоду, османска управа је све више погоршавала положај хришћанског становништва. Десетина се замијењивала петином, спахије су умјесто трећине тражиле половину, а укупно пореско оптерећење из дана у дан је расло. Неправде, неједнакост пред законом и недостатак елементарне правне заштите гурали су хришћанску рају у све дубљу биједу.

Нагомиљано незадовољство српског народа у Херцеговини и Босни кулминирало је 1875. године избијањем новог устанка. Примарни узроци овог устанка били су социјално-економске природе: све израженији антагонизам између феудалаца и кметова, односно између органа османске власти и обесправљеног српског народа. Убрзо се социјални мотиви стапају са политичким, те устанак добија карактер национално-ослободилачке борбе. Дажбине, терет феудалних односа, али и тежња за слободом и равноправношћу, доводе до једног од најзначајнијих устаничких покрета у Херцеговини и Босни у историји српског народа под османском влашћу.

Чувши да је у Босанској Крајини избио устанак, познати устанички вођа Петар Поповић Пеција није оклијевао, те је без двоумљења ступио у борбу како би помогао свом народу. По доласку на простор Кнешпоља, преузео је команду над устаничким сна-

гама од дотадашњег вође Остоје Корманоша. Један од првих задатака који је преузео био је дочек и транспорт 1.500 пушака које је устаницима набавио Васо Видовић у Србији. Оружје се ријеком Савом кретало ка Босни, а мјесто његовог искрцавања требало је бити код Гашнице, на територији коју су контролисале турске снаге. Свјестан важности тог подухвата, Пеција је одлучио да разбје турску одбрану и заузме обалу, како би омогућио искрцавање оружја и његов даљи транспорт у планину Просару.

У бици код Јабланице, 6. септембра 1875. године, Пеција је, заједно са Марком Бабићем и 300 устаника, успио да порази турске трупе. Неколико дана касније, 8. септембра, покушао је да пренесе пушке до устаничког логора, али је због турског противнапада био присиљен да прекине акцију. Наредног дана, по пристизању Остоје Корманоша са својом четом, заједничким снагама су поразили турске трупе и ослободили обалу Саве на потезу од Градишке до Јасеновца. Пребацавање оружја у унутрашњост отпочело је током ноћи између 9. и 10. септембра, уз велике напоре устаника.

Иако је транспорт оружја у великој мјери успјешно изведен, устаници су се задржали на обали до јутра 10. септембра, што се показало као кобна грешка. Те зоре, турске трупе су извршиле координисан напад на положаје устаника код Гашнице. У борби која је уследила, већина устаника се повукла ка планини Просари, док су Пеција и Корманош, са педесетак сабораца, остали опкољен на обали. Суочени са надмоћним непријатељем и губитком терена, Пеција је наредио повлачење преко Саве на аустријску страну. Устаници су ставили Пецију у средину тако га штитећи својим тијелима како би га живог превели преко Саве. Корманош је погинуо наред Саве, пуцајући на Турке. Од око тридесет устаника који су покушали прелаз, само четворица су стигла на сигурно – међу њима и Пеција. Међутим, при искрцавању на аустријску обалу, Пеција је тешко рањен, и убрзо је подлегао ранама. Сахрањен је на аустријској територији, али су његови посмртни остаци касније, након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине,

тајно пренесени у отаџбину. Данас почива у близини манастира Моштаница, гдје му је подигнуто спомен-обилежје.

До данас, истраживачи нису са сигурношћу утврдили зашто су Пеција и Корманош са саборцима остали на обали Саве све до јутра, упркос опасности од турског напада. Постоји више теорија. Васа Чубриловић наводи четири могућа разлога, од издаје, преко пијанства, до личне свађе између Пеције и Корманоша. Да је пијанство разлог останка и пораза, у својим сјећањима забиљежио је и краљ Петар Карађорђевић (Петар Мркоњић), позивајући се на разговор са Јефтом Мишковићем, свједоком тих догађаја: „У биртији чујем од бирташице да је Јефта жив, и да се налази ту у Јасеновцу. Одма га дам потражити, и он дође гди је седио до једног сата после поноћи. Ту ми је управо разјаснио како је ствар текла под Пецијом код Великог Струга, и да је Остоја и сви што су погинули били пијани од ракије, коју су јим Билдије, Видојевићи и остали слали непрестано. Шта ји је и главе коштало (...) Тако Пеција погине.“

Са Пецијином погибијом пропала је идеја Васе Видовића да га постави за главног војног команданта свих устаничких трупа у Босни, а сјевернобосански устанички покрет није се успио у потпуности опоравити до краја устанка 1878. године.

Библиографија:

Екмечић, Милорад, *Устџанак у Босни 1875–1878*, Нови Сад, 2021.

Иванчевић, Петар С., *Пейшар (Пеција) Појовић, српски јунак и рајшборац*, Бања Лука: Глас српски, 1995. (репринт из 1892. године).

Ivić, Aleksa, *Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876. god.*, Banja Luka, 2006. (fototipско izdanje iz 1918. godine).

Јанковић, Марко, *Мошћаница и мошћаничко Пошкочарје кроз вијекове*, Бања Лука:, 2016.

Красић, Владимир, *Устџанак у Босни од 1875. до 1878. год. Грађа за новију српску историју раја за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.

Микић, Ђорђе, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука, 1995.

Урић, Ненад. „Васо Видовић – политички вођа Босанског устанка 1875–78. го-

дине“. У: *Усѣшанак Срѣба у Херѣеїовини и Босни 1875–1878. їодине*, Бања
Лука, 2016, 77–112.

Чубриловић, Васа, *Босански усѣшанак 1875–1878*, Београд, 1996.

Јамничка скупштина 1875. године

С обзиром да је српски устанак током љета 1875. године захватио различите области Босанског пашалука, већ у јесен исте године почела се разматрати идеја о организовању једног ширег састанка на којом је требало ускладити устаничке акције и изабрати народне вође. Јамничка скупштина је био прворазредни политички догађај прве фазе устанка и уједно прва скупштина устаничких вођа током српског устанка. Одржана је 16/17. децембар 1875. године у српској школи у селу Јамница, код Двора на Уни, на Банији. На тој скупштини окупило се око 80 представника устаничких чета из Крајине и представници више одбора за помоћ устаницима. Основни циљ скупштине био је да се ускладе акције устаника и изабере јединствено устаничко руководство. Скупштином је руководио Илија Гутеша, српски трговац из Загреба. Скупштина је засједала у једној школској соби, и док су изасланици сједили у ћачким клупама, Гутеша је председавао за учитељским столом.

На дневном реду скупштине било је држање према објављеним Портиним реформама, наставак устаничке борбе, утишавање страначких страсти и стварање заједничког устаничког фронта. Према неким изворима, намјера присталица Петра Мркоњића била је да се на овој скупштини ријеши питање јединственог устаничког вођства. Наиме, влада Милана Обреновића је преко изасланих агената роварила против њега и настојала да омете било који успјех који би му подигао углед у народу. Миланове присталице су већ уочи Јамничке скупштине наводно раздраживале изасланике против Мркоњића, тврдећи да је тежио за „босанском круном“. Мркоњић се на скупштини појавио у пратњи својих бораца. Одмах у почетку вијећања Мркоњићеви људи су

поручили, и то по његовом наговору, да ће пристати на све што скупштина буде закључила, да немају сепаратистичких намјера, те им је стало једино до сложног, јединственог рада на ослобођењу Босне. Мркоњић је током скупштине наглашавао да је као Србин и војник дошао да помогне својој браћи да се ослободи турског господства и никако ради другог, напоменувши: „Нико није узео српство и родољубље под закуп“.

У вези расправе око формирања врховног устаничког руководства, на скупштини су се издвојиле три струје. Најјаче су биле присталице српског кнеза Милана Обреновића, потом група Петра Мркоњића и као трећа, тзв. аустријска струја, коју су предводили Мирослав Хубмајер и Петар Узелац. Скупштину је отворио Илија Гутеша, док су се за ријеч највише јављали Васо Видовић, Илија Гутеша и Симо Билдија. На Јамничкој скупштини договорено је одбацивање османских реформи које су оцијењене недовољним и неискреним, наставак борбе током цијеле зиме, формирање провизорне владе и бирање команданта устаничке војске. Такође је изражена жеља за јачањем српског јединства, те је одлучено да се устанак шири даље. Иако извори не указују на све детаље разговора, скупштина је имала за циљ да обједини све устанике око заједничких планова и циљева. Скупштина је израдила једну представку којом је од великих сила затражила да их призна за зараћену страну. Упућена је порука босанским муслиманима који су позвани да се придруже устаницима у заједничкој борби против турске власти у Босни.

Најважнија одлука Јамничке скупштине било је организовање устаничке владе, а Словенац Мирослав Хубмајер именован је за вођење војних послова. Скупштина је усвојила одлуку да се Мркоњић у року од осам дана мора повући из устанка, јер ће у супротном бити изложен „одсудним посљедицама“. Штавише, скупштинска већина је од Мркоњића затражила да се удаљи са својим присталицама од босанских граница, јер је за устанак његово присуствовање наводно било штетно. Избор Хубмајера за врховног устаничког заповједника није нашао снажнијег одјека

Зірага основне школе у Јамници у којој је одржана скупштина

међу српским устаницима. Наиме, Хубмајер није имао довољно угледа у народу да окупи све борце око заједничке идеје ослобођења. Мркоњићева чета била је мала бројем и није имала никакве помоћи са стране, али је својом одважношћу, коју је показала у окршајима с Турцима, почела добијати на значају. Зато су неки устаници негодовали што је у Јамници при избору главног војводе, Мркоњићу као Србину и одликованом војнику у француско-пруском рату, претпостављен Хубмајер. Разочаран скупштинским резултатима, Мркоњић је донио одлуку да настави самосталну борбу.

Библиографија:

Екмећић Милорад, *Устанак у Босни 1875–1878*, Сарајево 1973.

Калуђерчић Славко *Из устјанка у Босни 1875. године*, Календар Просвјета, Сарајево 1931, 41–49.

Теиновић Братислав, *Српски устјанак у Босни 1875–1878*, Бања Лука 2006.

Чубриловић Васа, *Босански устјанак 1875–1878*, Београд 1996.

Битка за Бијељину 1876. године

Под утиском дешавања у Херцеговини и Босанској Крајини, најранији покушаји побуне Срба у Семберији и доњем Подрињу, подстицани из Кнежевине Србије, забиљежени су у рану јесен 1875. године, о чему је повремено извјештавала новосадска штампа. Генерал Ранко Алимпић је 23. августа 1875. године добио налог српске владе да обезбјеђује западне границе кнежевине, од Рашке до ушћа Дрине, као и да образује добровољачке јединице у пограничним окрузима и по потреби их пребацује преко Дрине. Четовођа Јован Панић је 3. септембра 1875. године са нешто више од 300 људи прешао Дрину рејону села Главичице у намјери да побуну околна српска села у чему није успио. Панићева чета се у једном тренутку склонила у манастир Тавна, а потом се повукла ка Мајевици. У знак освете, башибозук је опљачкао манастир, спалио многе економске зграде и манастирске конаке, а према једном свједочанству, „када је све било уништено и манастир спаљен, врате се турске чете кућама робећи, палећи и убијајући успут где кога стигну“. Турске власти су покренуле судски процес у Тузли против игумана, двојице калуђера и учитеља који су били оптужени за сарадњу са устаницима.

Убрзо пошто је Кнежевина Србија објавила рат Османском царству јуна 1876. године, генерал Алимпић упутио је проглас „Браћи нашој у Босни“, у којем је позвао „православне, католике и мухамеданце“ да устану против Османлија и ставе се под барјак кнеза Милана Обреновића. У прогласу се, поред осталог, истиче: „Борићу се само противу онијех, који устану да се боре противу српске војске, а свијема без разлике који остану мирни и послушни мојим наредбама, обећавам и јемчим, да ћу их бранити, да ћу чувати њихове куће као своју кућу, њихове жене као мајке и

сестре, а њихове синове и шћери као своју рођену ћецу. Њин образ и поштење биће и мој образ и моје поштење. Вјера је свијема без разлике слободна. Сваки нека живи у својој вјери и светкује све празнике своје вјере као и до сада; ја ћу свачију вјеру чувати, као што је он сам чува и поштује. Приђите нам, браћо, на сусрет и не бојте се ничега! Пружите нам руке, и ми вам их пружамо као својој рођеној браћи. Старци, жене и дјеца, и све што је слабо и нејако, нека мирно сједе на дому, нека раде и нека се ничега не плаше; а сви остали, који сте здрави и јуначни, устајте на ноге и на оружје да се заједно боримо противу старога нашег душманина и крвника, противу Османлија“.

Бијељина с краја XIX вијека

Након Алимпићевог прогласа, српско становништво Семберије активније је почело да се диже на оружје против османских власти. На челу српских устаника налазили су се свештеници Петар Михаиловић и Цвијетин Мићић. На збору у Црњелову испред куће свештеника Михаиловића, устаници су одлучили да крену у борбена дејства, иако српска војска још није прешла Дрину. Поп Петар

Михаиловић је проглашен командантом семберских чета, које су одговарале команди војске Кнежевине Србије. Одлука српске команде да се предузме офанзива према источној Босни заснивала се на обавјештајним подацима да су Турци већину својих снага упутили ка Херцеговини и Црној Гори. План генерала Алимпића био је да се преко Семберије и Посавине споји са устаницима у Босанској Крајини. Заузећем Бијељине, као највеће раскрснице путева у сјевероисточној Босни, Врховна команда је очекивала да ће овладати крајевима што ће јој омогућити даљи продор у дубину Босанског ејалета.

Алимпић се није усудио да предузме напад на град са југа, већ је наредио пуковнику Ђоки Влајковићу да редовна српска војска и добровољци пређу Дрину између села Попова и Амајлија, па са те стране ударе на град. Српска војска под командом Влајковића напала је Бијељину 21. јуна 1876. године, а напад у којем су учествовали и семберски Срби под командом попа Петра Михаиловића, поновљен је два дана касније (23. јуна по јулијанском календару), када се одиграла битка код Велике Обарске. Стратешки значај Бијељине, као важне путне раскрснице чијим би падом могли бити угрожени Тузла и Зворник, нагнали су турске власти да предузме низ опсежних мјера у циљу одбране овог мјеста. Осим градске утврде са палисадом, која се налазила у самом центру града, Турци су ради ефикасније одбране Бијељине подигли низ мањих утврђења на прилазима граду. Ове фортификације биле су постављене на источном и јужном прилазу Бијељини. Командант османских трупа у Бијељини био је Мехмед Али-паша Мушир, пруски конвертит у ислам, рођен као Лудвиг Карл Фридрих. За одбијање српског напада хитно је мобилисано цјелокупно погранично муслиманско становништво. Под пашиним заповједништвом, град је осим регуларне војске, бранио башибозук. Борбе су најприје вођене на пољима Обарске, али генерал Алимпић није послао појачање одговарајућа појачања јединици Миће Николића, која је уништена у вечерњим сатима 3. јула 1876. године. Николић је погинуо током ових борби, а његова одсјечена глава била је

набијена на колац и јавно изложена на тзв. Јањица капији која је водила у бијељинску варош. Уз Николићеву главу, на табији Јањица капије било је изложено још десетак глава српских устаника. У борбама код села Драгаљевца, између Бијељине и Брчког, погинуо је знаменити српски свештеник Цвијетин Мићић. Његова одсјечена глава је након битке била три дана изложена у Брчком, док је није откупио аустријски конзул, Србин из Лике, Омчикус. У нападу устаника на турске јединице код Балатуна 24. јуна 1876. године погинуо је знаменити Хивзи-бег Ђумишић, поријеклом из Бање Луке. У борбама за Бијељину и широм Семберије учествовала је и група добровољаца из Италије, међу којима се налазио знаменити Ђузепе Барбанти Бродано. У другој половини 1876. године на простору Семберије водило се још неколико бојева између Турака и српских устаника код Батковића, Црњелова и Свињаревца.

Алимпих је у августу 1876. године дио јединица морао упутити као испомоћ на алексиначки фронт, па је са малом војском тешко одржавао позиције дринске војске на лијевој обали ријеке. Почетком септембра је због појачаних напада турских снага затражио да се повуче на десну обалу Дрине, али није добио одобрење врховне команде. Након пораза војске Кнежевине Србије у долини Мораве, код Ђуниса, добровољци и редовна српска војска повукли су се из Босне преко Дрине у Србију, а ратне операције на семберском дијелу фронта окончане су до 14. септембра 1876. године, што је изазвало доста незадовољства и лавину критика упућених генералу Алимпиху из појединих политичких кругова у Београду. Упркос неуспјеху српске војске, поједини историјски извори ипак наглашавају да се Алимпих храбро и часно борио током битке за Бијељину: „Кад су наше трупе, услед неуспешног напада пред Бијељином биле дошле у неред и почеле одступати, генерал је био свој живот уложио, да би ред повратио и трупе поново на Бијељину повео. Презирући сваку опасност старао се једино да трупе задржи, уреди и на нова напрезања подстакне“.

Вилајетска управа је након Алимпиховог повлачења донијела одлуку да се помоћне јединице формиране у Травнику и Сара-

јеву хитно пребаце ка Зворнику и Бијељини како би се граница на Дрини добро утврдила током зиме. Премда је Дринска војска нанијела непријатељу велике губитке и успјела се привремено учврстити на простору између Раче и Попова, из војно-стратешког угла ова офанзива није донијела очекивану корист. Српска војска, која је оскудијевала муницијом, људством и прије свега школованим кадром, није успјела да значајније утиче на судбину српског устанка у пашалуку. У каснијим извјештајима напомиње се да су главни узроци пораза лежали у оскудици оружјем, опремом и школованим официрима, те посебно бројна надмоћ непријатеља. У наредном периоду устанак у Семберији се није консолидовао, како због војне премоћи турских снага, тако и због лоше координације устаника, мањка муниције и изостанка значајније подршке из Србије, која је у току другог српско-турског рата послје 1877. године тежиште својих војних активности усмјерила у другом правцу. Почетком 1878. године устаничке акције у сјевероисточном дијелу Босне постале су права ријеткост, што је омогућило вилајетској управи да главнину својих снага пребаци на угрожене подручја. Због турске освете, српско становништво Семберије је након овог рата било приморано да се дијелом исели у Србију и Срем. Избеглице су се на своја огњишта вратили тек после аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године.

Библиографија:

Архив Епархије зворничко-тузланске, Бијељина, Збирка судије Петра Јовановића, *Бијељинска буна 1876. године*.

Бабић Мирко, *Још једном о босанско-херцеговачком устанку 1875-1878. године у Семберији*, Српска вила, бр. 45, Бијељина 2017, 54-67.

Барбанти – Бродано Ђупе, *Гарибалдинци на Дрини 1876*. (предговор и поговор Милан Ж. Живановић), Београд 1958.

Екмечић Милорад, *Устанак у Босни 1875-1878*, Београд 1996.

Живой и рад јенерала Ранка Алимйића у свези са дођајајима из најновије српске историје, (написала његова удовица Милева), Београд 1892.

Засјава, Нови Сад (1876).

Знамениће бишке и бојеве српске и црногорске војске, књига друга, (написали:

Петар Опачић, Саво Скоко, Славко Вукчевић и Славица Ратковић-Костић), Београд 1998.

Красић Владимир, *Устѧнак у Босни од 1875. до 1878. године. Грађа за новију српску историју рађа за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.

Лонгин, Улоја ѧравославної свешћенсѧва Зворничко-ѧузланске еѧрхије у ѧрошлосѧи, Споменица поводом 80-тогодишњице окупације БиХ, Београд 1959, 35-43.

Чубриловић Васа, *Босански устѧнак 1875-1878*, Београд 1996.

Škarup Hasan, *Odnos osmanskih vlasti prema bosanskom ustanku (1875-1878)*, Sarajevo 2017.

Битка на Црним Потоцима 1877. године

У прољеће 1877. године, у вријеме када је Русија објавила рат Османском царству, Порта је почела предузимати низ активности како би угушила српски устанак у Босанском пашалуку и ликвидирала кључно устаничко упориште у Црним Потоцима. У том контексту од пресудног значаја било је остваривање сарадње са аустроугарским властима о чему су током марта 1877. године у Сарајеву преговарали босански валија и аустроугарски конзул. Вилајетска команда исправно је процјенила да се стратешко тежиште устанка налазило у логору у Црним Потоцима, па је све напоре усмјерила ка уништењу овог упоришта. За главног заповједника акције изабран је Исмет-паша Узуновић који је средином марта почео са извиђањем терена, да би се 16. априла 1877. стационирао у Ливну, са 4.800 војника. Турска војска најприје је дошла на Стожишта гдје је Исмет-паша увидио да са босанске стране није било могуће освојити Црне Потоке, ако им се не би пришло са леђа са аустријске стране. Сама локација устаничког логора, на тремеђи Лике, Далмације и Босне, била је веома погодна за одбрану. Успјешно заузимање Црних Потока подразумијевало је прије свега овладавање брежуљцима и висоравнима са аустријске стране. Ипак, прва два турска напада од 30. априла и 21. маја 1877. године српски устаници су успјешно одбили, дочекавши турске снаге на Седлу изнад Црних Потока. Још прије битке на Црним Потоцима устаници су ударили на Кључ. Турци су били обавјештени о том нападу и дочекали су га у приправности. Премда су устаници заузели и попалили неколико кућа, градом нису могли овладати. У тим борбама погинуо је један од најистакнутијих српских четовођа Петар Срдих. Током маја и јуна мјесеца устаничке снаге наставиле су са нападима на турске положаје харајући при томе поједина села и беговска имања.

Усљед појачане активности устаника, током прољећа 1877. године Турци су као одговор мобилисали свјеже снаге доводећи и војску из Новопазарског санџака. О рјешености турских власти да зада коначан ударац устаницима свједочи чињеница да средином јула проглашено опсадно стање у бањолучком округу. Преговори турских власти са командантом Војне Крајине генералом Антоном Молинаријем, вођени 27. јула 1877. године, пропали су пошто је Молинари одбио турски захтјев да пропусти њихову војску на аустроугарско земљиште, за разлику од управника Далмације генерала Гаврила Родића, који је то дозволио. У вези броја турских војника прикупљених за напад на Црне Потоке августа 1877. има великих неслагања код појединих историчара, а процјене се крећу између 5.000 и чак 25.000 војника, што је ипак мало вјероватно.

Турска војска кренула је из правца Ливна 31. јула 1877. године. Крећући се ка Грахову Турци су палили редом све пред собом. Почетком августа 1877. године Милета Деспотовић распоредио је устаничке снаге по положајима на Седлу уз саму аустријску границу. Главнина устаничких снага повукла се на положаје на Седлу, гдје су имали утврђене линије одбране. Црни Потоци су били утврђени шанчевима и опкопима и вјеровало се да ће они бити довољни за успјешну одбрану од Турака.

Деспотовић је страховао, што се показало оправданим, од евентуалног турског напада са аустријске стране. Капетану станице у Србу се крајем маја 1877. године обратио сљедећим ријечима: „Имају намјереније преко ц. к. земљишта прећи да ми зајду са леђа“. Војвода Голуб Бабић, као искусан ратник, предлагао је Деспотовићу да се муниција у Потоцима склони у пећине, а на положајима остави само 100 момака, а остала војска да се ноћу пробије кроз турске редове и непријатеља ударе с леђа. На тај приједлог Деспотовић није пристао, него је наредио да се Турци дочекају у Потоцима. Трупe су распоређена на начин да су лијево крило бранила чета Пере Креце, центар су браниле снаге Луке Петковића, Вида Милановића, Триве Амелице и Симе Чавке. На

десном крилу, са далматинске стране, налазили су се свештеници Ђоко Каран и Вајан Ковачевић. У резерви је стајала чета Алексе Јакшића и Ђуре Дамуша.

Акција уништења Црних Потока започела је 1. августа 1877. Најприје је заузет Унац. Поставивши топове на Стожиште, Турци су имали на длану устаничке шанчеве. Њихово гранатирање трајало је два дана да би онда наступила коњица и пјешадија. Прве нападе Турака, који су нападали у таласима, устаници су успјешно одбили. У ноћи 3/4. август 1877. године дио турских формација прешао је код Граба на аустроугарско земљиште, пошто су се по Родићевом наређењу аустроугарски граничари повукли, чиме су устаници били потпуно заокружени. Први турски удар са леђа задат је попу Вајану Ковачевићу и попу Ђоки Карану, стационираним на Седлу. Устаници су тада схватили да се налазе у окружењу, као и да им највећа опасност пријети са аустроугарске стране. Обузети паником, устаници су већином бјежали на личку страну, губећи у великом броју људство и војну опрему. Перо Крецо, учесник битке, био је изненађен турским ударом са леђа: „Не мош главе помолит из шанца од олова, (...) домало поче пуцати с леђа на моје шанце. Ја помисли(х) да су то нама дошли Личани у помоћ, (...)“. Убрзо су Турци упали у Крецине ровове, гдје се борба водила прса у прса. Битка на Црним Потоцима није трајала дуже од два сата. Турска побједа била је потпуна. У ноћи 4/5. август турске снаге повукле су се са Седла на Стожишта. Оставивши страже на Стожиштима, Унцу и Грахову, Исмет-паша је распустио своју војску, а о побједи обавјестио Порту. Рачуна се да је током битке погинуло око 150 устаника, док је губитке на турској страни тешко установити. Турци су заплијенили преко 1.500 пушака и 50 сандука муниције.

Преживјели устаници су након битке спас потражили у шумама Петровца, Унца, Кључа и Динаре. Око 200 устаника похватао је од стране аустроугарске пограничне војске и разоружано. Мањи дио устаника, окупљених око војводе Голуба Бабића, успио је да се сакрије у личким планинама. Генерал Деспотовић

ухапшен је на путу за Обровац. Одведен је у Грачац, одакле је пребачен у Огулин, да би на крају био интерниран у Линц. Голуб Бабић се са око 50 устаника склонио у Ваган, на личној страни, гдје му се нешто касније придружио се Вид Милановић. У личким планинама најприје су се скривали Перо Крецо, Лука Петковић, Алекса Јакшић и поп Ђоко Каран. У страху да ће бити ухваћени и испоручени турским властима, велики број устаничких вођа склонио се у Србију.

Након раздијања устаничког упоришта у Црним Поточима, аустроугарска војска је предузела акцију да се херметички затвори граница са Босном у циљу пацификације пашалука, уочи планиране окупације. Затворивши границу, аустроугарска власт више није допуштала да њена територија буде база за устаничке упаде у Босну. Војни пораз у Црним Поточима истовремено је означио и бродолом српског устанка у Босни. Устаници се више нису успјели окупити у већој маси те је покрет временом сасвим атрофирао и претворио се у хајдучију. Владимир Красић тим поводом пише: „Овај дан био је за устанике најнесрећнији; од тада изгубише они сигурно заклониште своје, а тиме и цео устанак јужнобосански изгуби ону важност, којом је улевао страх у крвне душмане своје, Турке“.

Недуго по устаничком поразу, 29. септембра 1877. састала се у Тишковцу народна скупштина и изабрала Привремену босанску народну владу, у којој је било 14 лица. Предсједник Привремене владе био је Владимир Јонин, потпредсједник Јово Скобла, а секретар Јово Билдија. Народна скупштина је саставила меморандум од 17 тачака и изабрала одбор да меморандум преда представницима великих сила на конференцији у Берлину. Скупштина је изабрала делегате, војводу Голуба Бабића и Васу Видовића, а за њихове замјенике именovala је Васу Пелагића и Николу Јовановића. Састављена је посебна адреса руском цару Александру гдје се каже „да је вечита жеља нашег народа да постанемо саставни део српских кнежевина, али ако нам се то из каквих узрока сметало буде, онда смо по нужди приклоњени

пристати, да бар постанемо засебна самостална држава, као што и наша браћа Бугари постају“. Поменуте адресе нису разматране од стране европских дипломата у тренуцима када се одлучивало о судбини Босне и Херцеговине.

Библиографија:

Екмећић Милорад, *Устанак у Босни 1875-1878*, Сарајево 1973.

Засџава, Нови Сад (1877).

Калуђерчић Славко. *Из усџанка у Босни 1875. године*, Календар Просвјета, Сарајево 1931, 41–49.

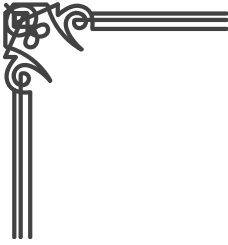
Красић Владимир, *Устанак у Босни од 1875. до 1878. године. Грађа за новију српску историју рата за ослобођење*, фототипско издање књиге објављене у Новом Саду 1884. у Штампарији А. Пајевића, приредио и написао предговор Радован Субић Бања Лука, 2021.

Крецо Перо, *Животопис: биљешке из Српског устанка у Крајини 1875–1878. године*, приредили: Р. Пилиповић и Б. М. Бранковић, Београд 2018.

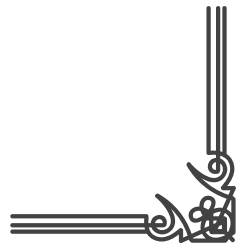
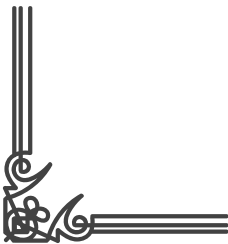
Теиновић Братислав, *Српски устанак у Босни 1875–1878*, Бања Лука 2006.

Чубриловић Васа, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1996.

Škapur Hasan, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku 1875–1878*, Sarajevo 2017.

СВЈЕДОЧАНСТВА

Турски документи о устанку у Поткозарју 4/16. августа 1875. године

4/16. августа 1875. Сарајево . Босански валија Предсједништву владе, Истанбул. Јавља да постоје извјесни знаци побуне на подручју Козаре, па су подузете мјере позива резервне војске.

„У брзојавима мутесарифа, који су данас стигли, нглашава се да су се показали извјесни знаци побуне на подручјима Козаре и у околини Градишке у бањалучком санџаку, те на подручју око Приједора, у бихаћком санџаку. С обзиром на то, као и на важност и осјетљивост положаја Новог Пазара, дато је одобрење да се позову под оружје први и други бихаћки и новопазарски табори резерве и 700 бањалучких мустахфиза, с тим да се ту и држе. Ово је већ јављено санџацима и њиховим војним командантима. Тако ће сва резерва на подручју Босне бити узета под оружје. Пошто садашња ситуација из дана у дан постаје озбиљнија и критичнија, то се нужно очекује наређење Предсједништва владе како да се поступа.

Још није стигла вијест о доласку војске која је требало да се искрца у Клеку. Исто тако, није још дошао ни ескадрон коњице који треба да стигне у Нови Пазар.“

Библиографија:

Škapur Hasan, Aličić, Ahmed S., *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875–78.*, Sarajevo, 1988.

Манифест огољеле босанске раје, султану турском цару, који у Стамболу сједи и 500 година са својим великашима, агама и спахијама глоби и гњечи Србе босанце

Објављујемо ти рат силни султане, теби и свима твојим великашима, који год сте се фанатично зарекли да упорном вашем господству продужите живот на леђима јадне босанске раје, и да је тарете вашим грдним зулумима и наметима – рат на живот и смрт.

Стотине босанских јунака подиже данас јатаган да расјеца ланце, којим си им ти и твоје изјелице слободу везао, стотине јунака прихваћа пушку да стрела тирјане и изјелице по твојој држави, па ако си и ти такав султане, онда увјерен буди да те српска пушка неће промашити, застрепиће и твоји сараји, дигла се је кука и мотика.

Наши бојни редови нијесу на хиљаде него на стотине, али знај, да су нам тако јаки, да ће се сва твоја дивља и варварска сила о њих разбити, јер сваки наш борац полази у бој са таквим убјеђењем да ће побједити.

Замисли султане како смо жедни тебе и твојих, како смо жељни крви и рата, онога рата, у коме се пролива крв не за освету него за част, слободу и благостање, слободу, коју згазисте ви, благостање, које нам прогутасте ви грозни азијати.

Замисли само први тирјанине, колико си пута слушао наш плач и јаук, колико пута молбе и тужбе допираху до твог тирјанског престола, па све то породило код тебе још већу мржњу противу нас и гњев твој постао над нама већи и већи.

Хиљаду пута ти си могао равнодушно гледати како се Србин ваља по крви, невин и вјеран правди – осуђен твојим варварским судом, или из ћеифа убијен каквим муслиманом, па те то нимало

не згрози нити пак разжали, нити ти одрјеши свезани језик, да проговориш: доста сам тиран са прецима био, тирјанства сам сит, потражићу и даћу мојим измученим поданицима правду и слободу. Па зар ти царе, царе тирјанства и раскошлука мислиш да и даље можеш нашим називати се, и ти нас мислиш силом принудити да ти вјерни робови и даље останемо, па да те хранимо, јер руке и снага више у стању нијесу сипати у ад твог раскошлука, јер збиља мислиш да мач и пушка доста ће бити за тебе средства, којим нас можеш у старо ропство опет повратити – вараш се љуто, о царе тирјанине!

Оружје, којим мислиш нас покорити, разрушиће твоју трулу државу и постићен и сраман тек ћеш онда виђети, да је раја имала одавно право, што те је молила да са њом очински поступаш.

Доста смо навели узрока који нас покрећу да мегдан дијелимо, па онда ако ти није срамно покорити се, пружи руку и твоју криву сабљу, да косовски повратимо оно што смо изгубили, „јер је крвца из земље проврела, земан дошо ваља војевати“.

Овако те поздрављамо ми босанци и јављамо ти да је дошло вријеме да се Срби помоћу мача и крви здруже и уједине.

Па пођи са силом каквом год знаш, ево ти прса, а ево јунака, који већ газе твоје тирјанство и труде се да поставе мир и ред, слободу и јединство у држави, коју си ти са твојима разуздо и покварио.

Пођи слободно, не часи часа, земља га прождрла ко ти утеко; викни и ти, али ми прије из гласа викнусмо: Ево ти рата крвниче стари, душману српства, падиша наш!

20. августа 1875. године

Србски народ из свију крајева Босне

Библиографија:

Засишава, Нови Сад, бр. 104, 29. август/10. септембар 1875.

Изјава Петра Мркоњића (Карађорђевића)

У овако бурном и озбиљном времену, када би личне ствари ваљало, ма само за време у запећак да дођу, мени је заиста немило да теретим наш свет изјавама. Али изазван на то поље, па и ради самог народа српског, ја морам да се одазовем, јер оно што се мени подмеће сада, када би истинито било, не би срамотило само мене, већ и цео народ, чији смо синови сви, па ма како се иначе звали.

Притешњена влада злим расположењем народа у Србији, који већ једном хоће да види и остварено оно, што је као лепа жеља и као озбиљан смер одавна гајено, српска влада није јамачно знала чиме би се јевтиније, ма за часак, извила на руку немилосне критике, рад толиког оклевања, већ ако и опет пусти једну лаж у свет о Карађорђевићу. Она мигну својим утворама и махом се разнесе глас по свету о Петру Карађорђевићу, како има своју чету, којом хита граници српској, како сумње нема да га Турска у томе помаже, (...).

Покушало се најпре да ме физички убију, зато ћу ја у своје време доказа донети, а и иначе, биће људи, који ће моћи ствар доказати, па кад им то, услед преране смрти намењеног убице, за руком није испало, они се латише да ме покушају морално убити.

Влада српска, у добу, када би требало сво умње своје да прикупи, изгубила га је, те булазни као мало дете, ил као човек, који има несрећну тајну, да се пијан у разговор упушта. Немоћна да одржи кредит својим радом у делима, она хоће да га изнуди, потварајући другоме кукавичлук и недела. Огрезла у бризи за своје интересе, она тражи да је чим било замаскира, те да се може како год изговорити, што за народ у најкритичнијем часу ништа учинила није. Она као да неће да зна, да човек своје зло

не пере никад, када код другога налази још веће. Она лудо гледа да изнађе ма шта, иза чега би се за случај свога кукавичлука могла да сакрије, и у тескоби не бира ни средства ни начине. Она је сондирала своју моралну дубину, нашла је да скоро може наступити плитак, и у страху хоће да изнађе или да створи, кад бити мора, нешто, што ће јој послужити за жалосно извињење. И кад ништа друго не помаже, она се сети, Карађорђевића, (...).

Не тајим, да би ми врло мило и пријатно било, да ме народ обаспе својим поверењем, да подели самном, своју бригу, да ме постави у положај, у коме бих могао најмилије жеље народне да остварим или бар, да покушам остваривати, али сам вазда презирао па и сада презирем и гнушам се, да до тога места дођем ма којим начином. Кад би само до власти било, ја бих друкчије мислио, па бих друкчије морао и радити. Ја бих се онда угледао може бити на многе наше демократе, па бих говорио једно, а радио двадесет пето. Или бих се угледао на представнике „славне династије“, па бих говорио оно што је људима драго да чују, а радио бих оно, што мени годи, али што ни једном правом пријатељу народа не може годити, (...).

Шта и како ја мислим о устанку браће у Босни и Херцеговини, мислим ли се с њима заједно борити или не, хоћу ли им новчано у помоћ притећи, и ако, коликом баш сумом, то је моја ствар, и ја ћу се побринути да о томе свему решити сам и без народног дозвољења поштене „Заставе“. Дужност, коју сада сваки радо хоће да врши, примају на себе и Карађорђевићи.

Из осећања дужности према земљи у којој сам васпитање добио, ја нисам уступао, да се у реду њених синова нађем, и да се борим за њу, и онда још, када сам знао, да је узаман сва борба противу онакве дивне силе, као што је пруска сила била. Из истог тог осећања дужности, ја никад уступао не бих да се борим и да гинем за земљу којој сам дужан за све што имам, и за коју су везани сви моји снови за њену срећу, и бољу будућност. Дође ли земан, Карађорђевићи ће се борити и за слободу своје отаџбине, не као кнежеви и не као војводе црногорске, јер Карађорђевићи

имају права и на то, већ као прости војници у редовима остале браће своје бораца, (...). Нека се зна, да Карађорђевићу сада није до улоге већ до успеха народнога.

П. А. Карађорђевић
6/18. септембра 1875.

Библиографија:

Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У изјансију 1844-1903. године*, Београд 2009, 120–123.

Два писма српским устаницима из Италије

М. Љубићратићу и његовијем вриједнијем друговима у Херцеговини

Моји драги и славни пријатељи! Ви сте се подухватили тешког предузећа али красног, дичног, светог; предузели сте да избавите робове испод најсвирепијих између тиранства.

Ја вам завидим и никад нијесам толико осјетио терет година, као данас, што не могу с вама дијелити славу и опасности.

Већ сам се обратио свијем народима, који стењу под турским јармом, те не сумњам да ћу виђети вашој застави придружене јунаке, који у својој повјести броје: Леониде, Спартаке и Скендербега.

Ваша намјера да се издржи рат преко цијеле зиме, држим да је најбоља; будућност је ваша, а труо полумјесец спјеши својој пропасти. Који му драго човјек на свијету, само да није покварен, усвојиће вашу ствар као рођену, па као и ми пливаће у радости кад славно побједите.

У Риму, 29. октобра 1875.

Ђузепе Гарибалди

Комитет за Херцеговину у Риму

Славни родољубе М. Љубићратићу

Спровodeћи писмо славног ђенерала Гарибалдија управљено на вас и ваше храбре другове, комитет римски за потпомагање рањенијех Херцеговаца, придружује преко мене осјећање високог поштовања и љубави, што их сви поштени осјећају за оне храбре мужеве, који се приказују достојни слободе, борећи се неуморно за независност своје домовине.

Нека будућност одговори вашем јунаштву. Нека тај храбри народ постане господарем својега огњишта, побратим у великом задатку цивилизирање Европе са осталијем народима, који су будући срећнији прије предузели тешки, али свети пут ослобођења.

Комитет римски не може за сада показати своје саучешће, него сабирајући прилоге тежака, као најбогатију помоћ имућног грађанина.

Цио народ италијански има посве другу задаћу да изврши у корист тога храброг народа. Ми ћемо словом и дјелом ускорити час, када ће Италија, која добар дио свога ослобођења дугује великодушнијем и стварнијем симпатијама другијех народа, показати своју благодарност учешћем својим у вашем ослобођењу.

Из Рима, 29. октобра 1875.

Доменико Наратоне

Библиографија:

Засјава, Нови Сад, бр. 144, 7/19. новембар 1875.

Молба православних Срба босанских цару руском Александру II, императору велике Русије

Уверени смо да вашем пресветлом величанству допиру тужни гласи и вапаји још и од пре од нас који живимо под притиском грозних идијота Турака у Босни, а нарочито у садашњем времену од кад наша браћа Ерцеговци почеше своју врелу крв за крст часни и слободу златну прољевати! Безбожни и погани Турци, бези и спахије, сада у највећем степену побеснише, на све стране свете храмове Божије – цркве и манастире – поробише и попалише, старце калуђере исјекоше, на трбусима им ватру наложише и главе им на дољне трупове меташе. Села поробише и попалише, људе исјекоше, ђеци у колевкама – бешикама уши одрезују, жене живе ножевима парају и ђецу из њих ваде те их сјеку. Свештеним и црквеним тварима коње своје украшавају, у одежде свештеничке на подсмех и поругу нас и светих храмова Божијих облаче се и из путира црквених ракију пију. Жене наше, женску и мушку младеж нашу пред нама на најчуднији начин и на најгризнији начин злостављају у безчасте; једном речју, што им је год воља и што само њихова погана и зверска ћуд измислити може, то слободно од нас и чине пред очима целог света и на тугу и на жалост целог Србства.

Ваше пресветло височанство!

Та и камен би сами препукнуо, а камо ли не би срце човјечије које изближе познаје наше муке и невоље, наше мученичко стање и клецкање нашег јадног живота који је остављен свагда на милост и немилост бесних ага и спахија!

Народ је наш свагда после свемогућег Бога сву своју надежду на свету и велику Русију и њен једноплемени народ, који га је кадар избавити, полагао да га ослободи од оваковог несретног

им јадног положаја и да осигура свакоме правом житељу његов живот и имање од самовоље зверова турских ага и спахија, па то све узамаан би!

Патње и невоље наше прешле су већ сваку меру и народ наш више трпљети не може, но мора оставити сво своје имање и дјелати куда не зна, као што су многи то учинили, те се избавити испред отворених чељусти турских аждаја или вјеру преврнути!

Ми потписани усуђујемо се и у име целог народа босанског молити Ваше пресветло величанство, заклињући га свим на свету што му је најмилије и најсветије да народ наш под своје закриље примите и будете му спас и избавитељ из горкије мука његовије, а народ ће наш докле траје сунца и месеца и племена српског славити вас.

20. децембра 1875. године у Бијељини.

Библиографија:

Мирић Саша, *Проша Димитрије Бијељински*, Бијељина 2021.

Бошњацима мухамеданске вјере

Земљаци!

Већ 10 месеци пролива се наново крв у Херцеговини и Босни, кољу се и затиру међу собом синови једне земље, једног народа и једнога језика, дакле браћа рођена. Већ су премноге главе попадале, премнога села опустила. Рат тај не удара натраг него се шири све већма. Кад би овако још дуго потрајало, земља би наша сасвим опустила и ми би се међу собом затрли а душмани наши вјечни радовали би се.

Ви знате да смо устали зато, што нам је додијао зулум османлијских ефендија, наших спахија и бегова. Гулише нас, робише, злоставише, прогонише, срамотише и посљедњи нам залогај из уста отимаше. У свему свету нигђе нема тога безакоња као код нас. Морали смо устати против тога зулума и да извојујемо или слободу или смрт. Османлије и бегови ударише на нас са султанским аскером небројено пута да нас разбију, што више ударају они на нас, то се наш устанак више множи и шири, колико је год аскера дошло из Азије и Стамбола, толико га је изгинуло. Како који дође тако одма и прође. Али они зову у бој против нас и вас, дижу брата на брата, да се међу собом затиру. Ради тога шаљемо вам овај наш поздрав, да промислите добро о ономе, што ћемо вам казати. Знамо и ми а знате и ви, да сте и ви патили од зулума тога скоро све оно, што и ми. Зулумчари су сисали крв и вашу и нашу. Они немају ни Бога ни душе ни спрам вас као ни спрам нас.

Ви знате, да смо ми сви Бошњаци, који говоримо овим језиком, синови једнога народа, једнога племена и да су нас Османлије само раздвојиле и поцепале онда, кад су нашу земљу заробили, кад су силно робље одвели и многе наше прадједове неке одмах а неке касније на силу потурчили. Ви знате, да и у другима наро-

дима има више вјера пак да зато опет сви, који језиком једним говоре, заједно раде о срећи и напретку земље и народа свога. Нигђе нема тога чуда, да се синови једнога истог народа и језика међу собом гложе и мрзе због вјере као код нас.

Ви ћете се сјећати, да су наши очеви пре 45 година под капетаном Градашчевићем узгнали били из Босне Османлије сасвим и пошли су били даље, шпали на Косово и ту пјевали, да су ту царство изгубили и да ће га ту повратити. Паша скадарски, Бушатлија, пореклом Црногорац, изгнао је био Османлије из Албаније и дошао је до Марковог Прилепа. Да су се Бушатлија и Градашчевић сложили, могли су тога пута Османлије прогнати сасвим одкуда су и дошли.

Сила османска одавна је пошла у назадак. Од премногих оних земаља, што су их били покорили са неслоге других народа, још цвили у њиховоме сужањству земља наша, Херцеговина, Албанија и Бугарска. И као што сте ваљда чули, сада су све ове земље устале и бију се за право и слободу свију, људску и народну. Поред тога, Кнежевина Србија и Црна Гора стоје са напетом пушком и тек што нису опалиле и рат заратиле. Тако исто готово је ударити на Османлије краљевство грчко и кнежевина каравлашка и карабогданска. Три велика царства и три краљевине заузеле су се за нас, јер су им догрдили наши јади и зулуми, и сада се договарају, да нам утврде слободу онакову, као што је у Кнежевини Србији. Имате уши пак чујете, имате очи пак видите све то и ви. Власти и сили Османлија и бегова дошао је последњи час. Још овога лета земља ће наша добити своју слободу и ми ћемо бити слободни народ. Ако то чујете и видите, били би сте луди, кад би слушали ваше Османлије и бегове, који вас зову и дижу у бој против нас. Штета је ту за сваки фишек прахха, а камоли људскијех глава. Ми вас поздрављамо и зовемо, да не слушате ни Османлије ни бегове, него да сједите на миру, да чувате кућу и дјецу своју и да гледате само шта се ради. Што бити мора, биће и без вас као и са вама. Не грешите душе, не губите бадава главе. Право и слободу ми ћемо са вама дјелити као са браћом. Ви ћете клањати Мухамеду по својој

вољи као и до сада, а ми опет крсту. За кратко време овоме рату нашем мора бити крај. Доста ће пасти глава и без вас. Тврда је вјера, да и бегу ниједноме неће ни влас са главе полетити, који буде сједио на миру, а камоли вама, које сте били раја као и ми. А тко устане на нас, морамо и ми на њега, јер при глави и оца по глави.

Земљаци! Време је озбиљно код нас што никад није било. Данас се ради о слободи или смрти нашој и вашој. Промислите и просудите добро и зрело, пак радите, како вас учи Бог и ваша памет. Немојте лудо губити главе; немојте сметати, да и наша јадна земља, да и наш јадни народ дахне једанпут душом, и да и наша отаџбина може једанпут постати слободна и напредна.

Одбор босански

Библиографија:

Засѣлава, Нови Сад, бр. 59, 18/30. април 1876.

Проглас поглавара и војвода васколиких босанских устаника уједињења Босне са Србијом 1876.

Кад смо разумели за берлински састанак трију сила савезница, а знајући да се искупише судбе наше ради, ми представници уста-лога народа за ослобођење погажене и потлачене Босне, опуно-моћисмо нашега пријатеља господина Божидаревића Веселицког, те је подне нашу изјаву канцеларима трију царева, у којој изло-жисмо умерене захтеве наше, да би за време престала крв и био крај узајамном тлачењу и пустошењу; ми тражисмо примирје не што клонусмо борећи се и од турског мача страхујући; тражисмо га цигло из очајања, гледајући обескућени народ и његове патње над патњама. Зауцасмо на вратима, да нам се подаре четири олакшице из моћнијих руку владалаца, који у својим областима бране и животињу бити и требити оваквим мукама и страхотама, као што их ми од векова подносимо; тражисмо, да се што пре ста-ве између нас и дивљих Турака, еда би народ што скорије главу подигао и сигуран животом и имањем заорао плугом у несрећну земљу, да исхрани измождану чељад и да га зима опет не затече гола на гариштима и по збеговима; тражисмо примирја, јер се надасмо да ће усталачко заузимање много моћних царева при-клонити султана и владу његову, да нам тешки живот олакша, и да ће та тако силна и велика царства моћи пожурити порту, да те своје обавезе и испуни.

Али се ето преварисмо у мислима у надама нашим. Докле силе наваљиваху, да краја буде нашим невољама, а опет порта да се обезбеди ова црна, нама до Бога пропиштала земља, дотле сами Турци показаше целом свету и јасно и грозно са чега се диже Херцеговина, Босна и Бугарска. Каква ужасна и грозна дела по-чинише они сад, не бојећи се Бога, ни суда светскога, не стидећи се сила посредница и не марећи што у областима царства горе

устанци са њихових и онако већ превршених злочинства.

Извршише зверску сечу над невином нашим браћом у Приједору, посекоше безмоћне старце, жене и децу нашу, који се од силе разузданичке скрише у лузима и по гудурама. Учинише другуги покољ витлејемски, на земљи европској, исекоше пуну школу невине мушке и женске дечице у Клисури. Искасapiше посланике немачког и француског сред многољуднога и заштићенога Солуна, на очиглед и војске и власти, са знањем и наредбом самога валије. Та дигоше руку и ван самога Султана и на онај га свет отпавише, и то учинише учене хоће, софте, муфтије, исповедници онога корана, на ком су силу своју засновали, и по којем и нама хришћанима суде и правду деле. И после оваквих ужасних и зверских призора, можемо ли опет ићи у куће самовољним, развратним и незаконим Турцима, која би хришћанска и образована држава хтела и смела остављати нас под дивљом и необузданом владом валија и других покварених чиновника турских, које Стамбол купи по далеком Анадолу и овамо их шаље, да нас злостављају сваком глобом и потвором, који не задрхташе дижући руке на Султана и везире његове, како ли ће они моћи бити поуздано јемство за рајине олакшице, које потражисмо за мир и поредак у далекој забаченој Босни.

Узалудних нада и обмана беше изобила. Ми захваљујемо племенитом заузимању великих царева за нашу горку судбину. Али пред оваквим поквареним фанатичима не положисмо оружја, док је међу нама једне пушке, једне сабље, једне главе на раменима. Не може нам се пребацити да нисмо молили и чекали, да смо пренаглили; ми викасмо и ваписмо толико пута из нашега сужањства, и свет беше глух; ми устајасмо да бранимо главе наше нејачи, а крштени душегупци и пријатељи турски називаху нас бунтовницима; ми молисмо моћне цареве, те се заузеше за ојађени живот наш, али и њихов моћан глас оста непослушан, ма да све беше притврђено самим Султаном и високом портом његовом; ми молисмо помоћ брзу, одсудну, а нас ето сред сече и пламена теше мирољубљем и олакшицама из руке мучилачке, тражисмо

милосрђа правде ради и човечанства, а ево нам је још и дан данас једини наш савезник Господ Бог.

У име тога нашег великог савезника Вога, ми васколике вође устаничких чета босанских, данас једини законити представници српске земље Босне, после толиког чекања и без наде на икакву помоћ решавамо: да од данас за навек кидамо са нехришћанском владом цариградском и желећи с браћом нашом Србима делити судбину, па ма каква она била, проглашавамо: да се домовина наша Босна присајужава кнежевини Србији, законитом и правом прејамнику државе старих наших краљева и царева и проглашавамо нашим наследним господаром књаза српског Милана М. Обреновића IV.

Живио нам наш народ Српски!

Живео господар наш књаз Милан М. Обреновића IV!

Живела наша државна влада у нашој престоници Београду!

У Босни 20. јуна 1876.

Библиографија:

Архив Србије, МИД-ПО (1871–1918)-I/220, I/221, Пов. No. 1.293, Б/2, Проглас народа Босанскога, Црни Потоци (код Босанског Грахова) 20. јуни/2. јули 1876.

Проглас генерала Ранка Алимпића браћи нашој у Босни

Ви сте, драга браћо наша, много трпјели, много патили. Ваше сузе биле су и наше, ваши боли тиштаху и нас. Бољело нас је гледајући вас у ноктима свирјепих Османлија, крв је врела у нама са неправде која вам се чинила. Ако је и за гријехе наше старе, доста је. Доста је било патњи и невоље, доста суза и сужањства, доста робовања у јарму турскоме. Не можемо више слушати јаука и писке ваше, ни гледати тиранства и мучења, којима вас зло стављају и косе, ни гледати пожара попаљенијех и опљачканијех села ваших.

Ево нас у име Божије и нашег великог господара Милана Обреновића IV. Ево вам пријеђосмо да вам помогнемо, да вас избавимо.

Устајте на ноге! Сви овамо под заставу слободе коју вам донех, заставу нашу српску, заставу славних и великих Обреновића. Сви сте ви наша браћа, сви смо ми дјеца једног истог народа, у нама је једна крв, једнијем истим језиком говоримо. И ви браћо православна, и ви браћо католици, и ви браћо мухамедовци, сви ходите овамо под наше закриље да сложено одагнамо нашег заједничког непријатеља, Османлију, који вас је мучио и убијао, који вас је до голе коже опљачкао.

Та ви знате, браћо наша драга, да смо ми у старо, славно вријеме били нераздвојни, живјели у једној држави под својим краљевима и царевима. Кад оно владаху цареви наши Душан и Лазар, онда су наше двије лијепе земље, Србија и поносна Босна, биле заједно као двије сестре у једнога оца.

По несрећи нашој увукоше се Османлије у крајеве наше и на Косову ископаше гроб нашој старој слави и слободи. И раздвојише нас, и начинише сужњим робовима, и ето је већ пунијех пет стотина година као газе све што је наше, како нас муче, пале и

пљачкају; колико вас је искасапљено и обешчашћено, колико издахнуло на кољу, колико иструло у тамницама!

Али праведни Бог, отац свијема народима, не хтједе да навијек тако остане. Он не даде да ми сасвијем пропаднемо. Кад додијаше муке и зулуми, подиже се наш српски народ у Србији, а пред њима књаз Милош, велики ђед мога господара књаза Милана Обреновића IV. И Бог благослови оружје наше, и оћерасмо из Србије Османлију, старе злотворе, и поживјесмо све до данас слободно и задовољно, као што се живи у својој кући и под својим рођеним. И још бисмо срећније живјели да ви не бијасте од нас отргнути, да нијесмо сваки дан морали слушати и гледати мученичке ваше патње.

Ваши горки дани загорчаваху и наш лијепо живот, а још нам теже бијаше, што вас не могосмо избавити мука, ни утрти суза ваших, не могосмо, јер се бијасмо снагом много утروшили бој бијући са Османлијама. Ми вас тјешисмо, ми вас помагасмо, и спремасмо се, да вам једнога дана прискочимо у помоћ.

И ево тај жељени дан дође! Не могосмо гледати невине крви, која се већ годину дана лије међу вама, гледати то клање и убијање, те пљачке и пожаре; зато у име Бога и мога господара књаза Милана Обреновића IV пријеђох Дрину да учиним крај зулumu и сјечи, да уведем ред у свијема варошима, касабама и селима, да вас спасем, да вас спасем, да вас ослободим од Османлија.

Борићу се само противу онијех, који устану да се боре противу српске војске, а свијема без разлике који остану мирни и послушни мојим наредбама, обећавам и јемчим, да ћу их бранити, да ћу чувати њихове куће као своју кућу, њихове жене као мајке и сестре, а њихове синове и шћери као своју рођену ћецу. Њин образ и поштење биће и мој образ и моје поштење.

Вјера је свијема без разлике слободна. Сваки нека живи у својој вјери и светкује све празнике своје вјере као и до сада; ја ћу свакију вјеру чувати, као што је он сам чува и поштује.

Приђите нам, браћо, на сусрет и не бојте се ничега! Пружите нам руке, и ми вам их пружамо као својој рођеној браћи. Старци,

жене и дјеца, и све што је слабо и нејако, нека мирно сједе на дому, нека раде и нека се ничега не плаше; а сви остали, који сте здрави и јуначни, устајте на ноге и на оружје да се заједно боримо противу старога нашег душманина и крвника, противу Османлија. Устајте сви и православни и католици и мухамедовци; устајте да се као сложна и срећна браћа ослободимо, па да заједнички и братски слободно живимо, бранећи и поштујући један другоме породицу, имање и вјеру.

Устајте браћо! У име мога господара књаза Милана доносим вам слободу, правду и просвету. Примите ли нас братски, благо и нама и вама, не примите ли – знајте, да ћу запалити сваку кућу из које се чује пуцањ, да ћу стрељати свакога, који на нас пушку избаци; да ћу најстрожије казнити све, који се буду противили мојим наредбама; као год што ћу према послушнима бити човјечан, тако ћу бити строг према противницима, подстрекачима и уходама.

Још једном вас све братски зовем под заставу нашег драгог господара, књаза Милана Обреновића IV, коју је развио да укине зулуме, тиранства и насиља, и да вам извојује слободу.

Сложно напријед, браћо, с нама и нашим господаром, а с нама је Господ Бог и његова правда!

Библиографија:

Глас Црнојорца, Цетиње, год. VI, 15. јули 1876.

Проглас књаза Николе народу Херцеговине

Херцеговци!

Вођен Божјим провиђењем, позивом својим и моје мале, али слободне и храбре државице, братском љубављу према вама и жељом, да се народ српски ослободи и уједини, коју сам љубав и жељу од својих предака нашљедио и непрекидно најживље његовао, ја сам ушао у Херцеговину, да пресјечем ропске ланце, који вас вјековима стезаху.

Херцеговци! Ја сам увјерен, да тијем испуњавам и вашу највећу жељу. Ви сте ми вазда и сваком приликом давали увјерења, да се у вашем мученичком животу држите једино о нади у дан, када ћу доћи да вас ослободим ига турскога нашом сложном заједничком борбом противу силе турске.

Херцеговци! Ево је дошао тај радосни, и ако Бог да сретни дан за све нас, дан када отпочиње борба наша, борба, којом ћете ослобођени бити.

Херцеговци! Јуначко прегнуће, сложни рад и послух увјенчаће дјело наше успјехом. Ако Бог да, Херцеговина ће брзо слободна бити и ви ћете уживати слободу с којом се и ваша браћа Црногорци увјек поносе. А ви сте је достојни Херцеговци, и ви сте јунаци, који ћете дати свијету величанственијех примјера јуначке борбе и пожртвовања за слободу, као што сте вазда, а особито ову годину дана, како прегнусте витешки, те уздрмасте царевину турску и освојисте поштовање и наклоност свега образованог и слободољубивог свијета. У Херцеговини је од вазда живио цвијет народа српскога, који ни за пет вијекова најужасније варварство уништити није могло. Од туда она лијепа, значајна, за вас поносна ријеч српска: Херцеговина свијет насели, а себе не расели!

Херцеговци! Не клоните вашијем јуначким духом ни за један

часак. Бог је милостив и праведан, а света је ствар за коју се боримо. Ми ћемо бити побједници. Ја сам с вама, с вама је сваки Црногорац. Заједно ћемо дјелити сваку муку, живот и смрт!

Зато напријед, Херцеговци! Напријед за мноштво и за заставом црногорском, која је стари свједок небројених најславнијих побједа наших и највећих пораза турских.

Херцеговци! Ви сте под влашћу турском подносили нечувене муке, које сам ја вазда у дубини душе моје осјећао. Ипак слобода, у којој се данас налазите, не смије вас занијети на освету према браћи својој мухамеданске вјере. Ја желим, да дух братства и помишљивости завлада међу вама.

Херцеговци мухамеданска вјере! Све што овђе рекох нашој браћи Христове вјере важи потпуно и за вас. Вријеме, када су ваши преци примили вјеру Мухамедову и уживали особиту власт и господство, прошло је одавно. Мало по мало одузео вам је све то Османлија, и тешки самовољни притисак османлијски почели сте већ и ви осјећати. Да није дошао и за вас овај сретни час, и ви бисте још за мало постали раја османлијска исто као хришћани.

Мухамеданци! Иако сте друге вјере, ви сте браћа наша, јер у жилама вашијем тече српска крв. Зато ја долазим, да вас ослободим исто као и браћу вашу хришћане. У ослобођеној Херцеговини ви ћете живјети слободно. Закон ће у њој за свакога један и једнак бити, а за све праведан. У вјеру вашу као у светињу неће нико тицати. Ја вам јемчим за то, а о правичности и љубави мојој према вама свједоци су стотине једновјерника наших, који су у земљи мојој и код мене налазили вазда братског дочека, помоћи и одликовања.

Ја вас позивам дакле Мухамеданци, да не дижете оружја против своје једнокрве браће Хришћана. Ако не можете већ данас са вашом браћом Хришћанима заједно борити се против Османлија, нашега заједничкога непријатеља, ја вас позивам да сједите мирно. У том случају са животом и имањем својим бићете сигурни од свакога нападаја и повреде. Ако не учините тако и ако ми свако племе и мјесто преко страјешина својих не изјави своју мирољуб-

бивост и оданство своје, мени ће јако жао бити, али ћу морати с вама као с непријатељима поступати. Ја не желим и не надам се, да ће до тога доћи. Напротив очекујем, да ће доиста у народу херцеговачком, без разлике вјере, завладати право братство, из којег ће се подићи и развити слобода и срећа његова.

Херцеговци! Као што је велико дјело, које смо отпочели, тако се и душевна величина поборника његових најбоље показује у њему. Зато вас позивамо Херцеговци и опет, исто као и Црногорце, да будете племенити и великодушни у борби, и нарочито да пазите неповрједивост границе сусједне царевине аустријске, која нам је пријатељска и поданика њенијех.

Херцеговци! Свима вам довикујем: ступајте сложено као браћа и одушевљено као сретни јунаци, којима је пало у дио, да здружени с браћом Црногорцима, ослободите милу отаџбину своју, Херцеговину, богату ризницу славних успомена велике прошлости наше и дичну перјаницу народа српскога, ступајте под заставу моју!

Херцеговина мора слободна бити!

Библиографија:

Застава, Нови Сад, бр. 100, 6/18. јули 1876.

Прокламација босанском народу

Бошњаци! Ви сте кроз ваше вође прогласили Господаром и књазом својим Његову Свјетлост Српског књаза Милана М. Обреновића IV.

Његова Свјетлост преко свога правитељства, усрећила је мене великом чашћу, да будем то јест главнијем Начелником све босанске војске и главнијем управитељем Босне. У исто вријеме дата је мени овласт, да као врховни предводителъ награђујем храбре војнике, достојне грађан, као што би лично сама Његова Свјетлост наш господар и књаз Милан М. Обреновић IV заслужне мужеве наградити благоизволио.

У име Бога свемогућега и по вољи Његове Свјетлости књаза, ја ступам данас у испуњавање тешке те своје дужности; о чему обзнањујем сву војску и народ босански.

Јунаци! Почем сте се Ви са браћом Херцеговцима хватали оружја и на ноге јуначке подигли, да стресете са себе срамотни и несносни јарам турски, Њихове Свјетлости Господари и Књажеви Србије и Црне Горе, не могавши одољети пустом вапају и тешкој невољи српског народа у Босни и Херцеговини и не могавши упустити Вас без братске помоћи, објавише рат Турској, томе крвном душманину свог народа.

Бошњаци! Старо и младо, без разлике вјере, устајте сви листом, да чврстом вољом, сложно, уз своју браћу из Србије и Црне Горе, прекинете заувјек ланце које вас у најужаснијем ропству стежу и постигнете стародавну слободу Босне поносне, те тијем покажете цијелом свијету, да сте вриједни уживати и Ви благодати данашњег времена и људског напретка, и да заслужујете симпатију, којом читава просвијетљена Европа вашу борбу прати. Што год боље покажете јунаштво и сложну разборитост Вашу, тијем прије поставиће се мир и прави потребити ред у Босни и прије моћи ће

се онај дио народа што се по планинама и на сусједном земљишту гладно, голо и босо находи, повратити на своја огњишта и отпочети рад за општу, бољу и сретнију будућност Босне.

Браћо! Прегнемо свијем својијем силама, јер је ово час да свакоме од нас нема куд камо, већ да нам предстоји слобода или смрт уз слободу народа.

Наша је борба света. Ми не тражимо ништа друго већ да извојујемо она права која се пристоје свакоме свјестноме човјеку и народу. У тој борби ми се можемо за стално надати да ћемо подупрти бити јавнијем мијењем цијеле Европе, а особито да нас неће заборавити упустити братски народ Руски, и остала браћа Словени, који већ показаше дјелом да их заиста тиште Ваши тешки јади и невоље.

Бошњаци! У име Његове Свјетлости Господара и Књаза Милана М. Обреновића IV ја Вас позивам да сви сложено устанете за слободу Босне и опомињем Вас да свакога Бошњака, ма које гођ вјере он био, пазите као рођеног брата, докле гођ не би ђелом очито се показао душманином свога народа – а строго Вам заповједам да вјеру, част и имање свачије поштујете и чувате као своје сопствено, под пријетњом, да ћу свакога преступника најстрожије казнити.

Напокон нека свак буде увјерен да ћу ја према свакому без разлике вјере и сталежа, показати се праведан како у награђивању тако у кажњењу, и да ће храбри војници и честити грађани вазда у мени наћи брата, вјерна друга и пријатеља.

Грахово, 27. јула 1876.

пуковник Милета Деспотовић

Библиографија:

Засјава, Нови Сад, бр. 119, 8/20. август 1876.

Турски документи о устанку у Поткозарју 5/17. октобар 1876. године

5/17. октобар 1876. године, Тешањ. Кајмекам, бањалучком мутесарифу, Бањалука. Извјештава га опширно о главним недостацима и узроцима слабих резултата у борби против устаника, као и новом пустошењу од стране устаника.

„Становништво муслиманских села, које је заптијама давало одговор: Ми више немамо времена да остављамо своје послове и да идемо у редове заштитне војске (резервну војску), подигнуто је силом.

У нади да се боље среди резервна војска која се налази у планини, као и да се свима даде подстрека, одлучио сам да извршим цјелокупну смотру војске у шуми, о чему би на путу дао строга упозорења, као и савјете свима којима треба. И тако, прије седмицу дана, у уторак, кренуло се одавде.

Ишло се кроз вакуфска села у којима су се примјећивали знаци устанка. Ту се преноћило једну ноћ. Споменута војска достигла је број од 500 људи. С њима се 4–5 дана крстарило по планини. Кад је примљена вијест да командант бањалучке области, уважени Едхем-паша, посјећује Дервенту, тада је овај понизни узео са собом двадесет особа и кренуо у касабу Дервенту. Споменутом паши је изложена ситуација и онда се поново дошло у планину са још једном четом резервне војске која је добијена као милост наведеног паше. Споменутој чети придодао сам још 200 особа и наредио им да се понашају као покретне извидничке јединице. Јучер сам се вратио у сједиште казе.

Међу устаничким акцијама које су подузете прије двадесет дана је и паљење, са свим стварима, четири чардака, по један чардак у селима Остружна, Рашковци, Церовци и Витковићи. Исто тако, око двадесет кућа и приближно 50–60 становника.

То становништво су потпуно опљачкали и покупили и отели око 8–10.000 гроша. Ту су наишли на Тешњака Хаџи Мустафу Хатибовића, убили га, а потом побјегли према бањалучким селима.

Осим споменутих, у овој седмици није било других догађаја. У току мога обиласка није примјећен траг устаника нити је ико пронађен, а нисам добио ни вијести од стране кршћана или упозорење.

Више се није сумњало (размишљало). Али каква корист! Сутрадан, по повратку овог понизног роба, у овај уторак, око 10 сати, у једном предјелу у коме није било војске, односно 2 и по сата хода одавде, опет је запаљен један чардак. Тако је од 16/28. септембра па до сада изгорјело 5 чардака заједно са свим покућством.

Узроци због којих су становници тешањских села промијенили своја мишљења од почетка августа, потичу отуда што су им устаници усадили у главу слиједећа упутства:

1. Као што је раније саопћено, бићете опроштени државног пореза, десетине и трећине и нећете давати ни порез ни десетину ни трећину.
2. Сви устаници су увијек амнестирани, па хајдете и ви с нама заједно да до јесени два мјесеца палимо, рушимо, а онда ћемо се приклонити, а држава се обавезала да ће нас издржавати и тако ћемо до прољећа живјети и боравити у миру. Од прољећа поступаћемо како нам буде одговарало.

Ето, те двије расколничке идеје су постале саставни дио њиховог размишљања и проузроковале су да се њихова мишљења промијене. У мојим личним истраживањима која сам подузео, нађена су ова упутства код свакога. Због тога се једно кратко вријеме провело у извиђању и стражи како је горе споменуто.

У међувремену се отишло у Дервенту, а чета редифе која је овамо дошла и којој је наређено да прокрстари овим крајем, не би требало да се одваја од ових крајева најмање два мјесеца, него да се стално шаље у извиђања. Овим путем се саопћава ситуација у вези са наведеним пашом и неодложном подузимању

хитних мјера, како би ваша преузвишеност била на вријеме о томе обавијештена.“

Наредба припада надлежном.

Библиографија:

Škapur Hasan, Aličić, Ahmed S., *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875–78.*, Sarajevo, 1988.

Турски документи о устанку у Поткозарју 3/15. јула 1877. године

3/15. јула 1877. Босански Нови. Турски обавјештајац Миле, турским властима, Бихаћ. Обавјештајни извјештај.

„Данас је пијачни дан, па сам дошао у Босански Нови. Господин Молинари је са Деспотовићем у Топлици и остаће тамо још неколико дана. Они заједно ходају и заједно једу. Тамо је још Пилиповић Симо. Сви они шетају заједно са Деспотовићем. Они са Молинаријем и његовом породицом једу заједно за истом софром (истим столом).“

Босанској команди, а ова Министарству унутрашњих послова шаље два извјештаја која су дошла од тајног службеника.

Шаљу се ради знања и равнања.

„Идући тамо срео сам на друму троја кола натоварена печеним пексиментима и троја кола одјећом, а што је долазило из Сиска устаницима у Брезовачи. У споменутој Брезовачи сада се налази око 1.200 устаника, а друге чете су у сусједном селу Которанима. Од попа из Вијавница и поручника Живковића допрема се устаницима оружје, муниција и остала опрема. Један од устаника рањен је у шуми Чорковача и пренесен је у село Которане. Када је тамо испитиван од стране нарочите комисије, он је рекао да је рањен на територији Турске Царевине, што је уписано у истражном записнику. Овај је устаник касније од задобијених рана умро. Мајор у Подовима јако се расрдио што га службеници нису наговорили да каже да је рањен на аустријском подрућју, како би тиме осумњичили Османлије.

Познати Илија Гутеша отишао је у петак у Глину, а одатле са још два Србина у Брезовачу. Да ли ће ту и остати и ко су ови Срби и како се зову, сазнаћу то сутра. Какви су сада планови и акције устаника у Брезовачи, данас ћу испитати и јавити.

Прича се да ће дуж граничног подручја од Костајнице до Малуча (Кладуша) доћи шест батаљона аустријске пјешадије и један пук

коњаника. Јавно се говори да се Аустрија припрема за напад на Турску Царевину, али се такођер јавно говори да се о том питању нису сложили са Маџарима. Тако Аустрија превише помаже устанике и Деспотовића.

Један Крајишник, који је покушао да дјежи преко границе, рањен је тада на аустријском територију и умро је од задобијених рана. Његово тијело је пронађено прије три дана, убијен је на аустријској страни, а налази се у рукама одметника у селу Радоча у околини Бужима. Да се то не би прочуло и било повода за жалбе, дато је да се тајно сахрани. Од устаника Црног Нике из Босанског Новог сазнало се да је код погинулог било и новаца у износу од 150 форинти.

Мајор у Подовима позивао је устанике:

„Ви можете ратовати против муслимана, само их ви заваравате. Ако будете у шкрипцу, дјежите на нашу страну, солдати неће узимати ваше оружје.“

Пошто се налазе у шуми у околини мјеста Сухача и Дољани, устаници говоре да чекају наредбу команданта да нападне на њих. Распитају се који дан су наумили извршити тај напад и све што сазнам јавићу.

Старјешина устанка, поп Каран, са устаницима који су под његовом командом, намјерава напасти на Агиће и Хозиће и пошто би ту започели борбу, разумије се да би они тражили прилику да се што прије тајно нађу у шуми Сухаче. Према томе, нужно је у горе споменутој шуми поставити засједу.

Аустријски војни заповједници жељели би да устаници попале све ханове на путу који иде од Чађевице према Дољанима и Сухачи.

Данас идем у Подове. Гутеша се данас враћа из Брезоваче, а његова дружина остаће у Тргову. Шта ће они тамо радити и какви су им даљи планови, сазнаћу и писаћу.“

Библиографија:

Škapur Hasan, Aličić, Ahmed S., *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875–78.*, Sarajevo, 1988.

Проглас устаничке владе у Тишковцу упућен народу босанском - Бошњацима 29. 9. 1877.

Бошњаци!

После петстогодишњег гоњења и робовања нашег, босанска народна скупштина прогласила је нашој слободној земљи привремену народну владу. Султан није више наш владалац! Пребивање турских власти и војске у Босни јест насиље! Од сада напред док траје рат; и док се наше босанско питање коначно не уреди, законита власт над вама, припада вашој народној влади.

Чим нам је предана врховна власт од народне скупштине у руке, ми смо се решили борити до последње скрајности, и једина ће нам света дужност бити, бранити наше народне интересе и наше народно право до пољедње капи крви, а нашу рођену земљу оставићемо само онда, када се измени срећа нашег оружја и када се исцрпи сва средства за одржање устанка.

Бошњаци! Онде, где се још нисте дигли на оружје, а јест вам могуће, дигните се одмах и станите под вашу народну заставу, живот и имање принесите на жртвеник вашег ослобођења, јер без општег прегоревања не може се ништа постигнути. Сад је већ куцнуо последњи час и дошло је време, да се сврши рачун са крвником нашим и непријатељем слободе и човечанства.

Бошњаци! Ма каква судбина постигла вашу привремену владу, - ма сва наша усиљавања пропала у борби, треба да знате да крв, коју сте ви пролевали на бојном пољу, није пролита без користи, - ваша крв дала је нама право, да пред целом Европом кажемо вољу босанског народа, и ми се надамо, да ће све човечне и хришћанске државе уважити и помагати нашу праведну ствар, за коју смо дужни сви до последње капи крви борити се.

Бошњаци! Сада ипак, кад цар Александар води свој народ у борбу за ослобођење свију хришћана у Турској, ме не требамо,

нити смемо, гунити наде, да не ћемо добити нашу потпуну слободу и права, за које смо толико векова пролевали нашу крв.

Бошњаци! Похитите, дакле, сви сложно као браћа борити се за златну слободу своју, и не пожалите и највеће жртве допринети у корист ваше миле отаџбине, да не би ни на коме клетва остала.

У Босанском логору у Тишковцу, на Михољдан 29. септембра 1877.

Босанска привремена народна влада. Председник: Владимир Јонин, чланови: секретар Јово Билдија, Јово скобла, војвод: Голуб Бабић, Вид Милановић, Перо Крецо, четовође: поп Василије Ковачевић, поп Јово Пећанац, Божо Љубојевић, Дамјан Ђурица, Нико Буро, Илија Шевић, Илија Трикић, Мате Јурета (католик), Ђоко Деспотовић, Тривун Бундало, Божо Љубојевић.

Библиографија:

Теиновић Братислав, *Српски устџанак у Босни 1875-1878*, Бања Лука 2006.

Писмо Јове Билбије митрополиту Михаилу Јовановићу
датирано на 13. јануар 1878. године

Ваше Високопреосвештенство!

Више пута хтео сам да Вам пишем и да Вам саопштим наше овдашње невољно стање, као и жалостно стање наше тужне Сиротиње у овим крајевима по Далмацији; али врјеме и разни послови, то ми до данас недопустише.

Међу тим бијо је тамо наш предсјед. Г. Јово Скобла, који Вам је за цјело то све устмено причао и представијо.

Моја је цјел сада Вама по ново препоручити и на срдце ставити како наше мученике који се овде налазе у чети, голи боси и гладни, тако и сву нашу тужну Сиротињу која се у овим крајевима по Аустрији налази, да се неоглушате нас са Вашом отчинском подпором колико је могуће, и то што прво док нисмо од љуте зиме и глади коначно пропали; а за другу нашу Сиротињу по Славонији, мислим да сте већ од туда извјечени.

Преосвећени Господине! Ја Вас у име наше Свете Српске Ствари и у име наше Сиротиње, вапијућим гласом молим да похитате што прво са могућом подпором нама у помоћ који смо скоро од свега Свјета остављени и заборављени; а Ви сте једини Српски Владика, на којег и ми и наша Сиротиња највише ување полажемо.

Акоби што за нас слали, то шаљите нам преко Г. Александра Катића у Книну, са налогом да достави нашој привременој влади у Тишковцу. Осим тога има Вас још замолити, ако Вам је икако могуће, да пошаљете једно 25 # цес. мојој породици у Нову Градишку, која трпи велику оскудицу и којој ја због мога одсуства, ево већ пет мјесеци, нисам у стању ништа помоћи нити је од невоље спасити; а ја ћу Вам исте као и они 10 # дати ми тамо, чим се у нашу отачбину повратим, са највећом захвалношћу повратити Преосвећени Господине! Помислите само како је човјеку који је

научијо дјелити и другога помагати, па сам у такве околности дође, али времену и догађајима свак се повиновати мора.

Ја би Вас још молијо ако би били добри, тер да замолите од моје Стране Г. министра Ристића, ако може да ми исплати оних 25 # које сам ја потрошијо путујући прошлога љета у Београд и натраг, због наши одборски рачуна, јер ми је сада нужда и треба им, а Г. Ристић ако само хоће може ми то учинити. Исте може Вама предати да ми их пошаљете.

Очекујући Вашег врједног одговора, остајем Вашему преосвештенству најоданији и Вашу Свету Десницу љубећи.

Јово Билбија

У Тишковцу

13. Јануара 1878.

Библиографија:

Бранковић, Бошко М. „Четири писма српском митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Радови* 22 (2015), 21–32.

Крецо, Перо, *Животопис. Биљешке из Српској усџанка у Крајини 1875–1878.* године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

**Писмо Александра Катића митрополиту Михаилу
Јовановићу датирано на 14. јануар 1878. године**

Високопреосвештени Господине!

Увјерен сам да ваше родољубна и човекољубна душа није заборавила моју препоруку коју сам Вам лично изручио за оташње Босанске дјегунце, а знајем каковесу нужде и на другим мјестима, а код Вас истих у оваким околностима, али ипак познавајући доброту срдца Вашег држим да ми замјерити нећете што се усуђујем опет Вам их препоручити за да им по могућности у помоћ притечете.

Осим подпоре која им је јако нужна добро је да они отуда што добију и ради тога што се са тиме њихове симпатије прама Србији учвршћују, а о томе треба да ради сваки прави Србин, па макар кака судбина Босне у предстојећему закључењу мира риешена била.

Овом приликом опет Вам препоручујем Богољуба Петрановића. Он је доста користан био у развијању идее Србска, а млад је и способан те и у напред може користан бити а у њему се су мало помоћи може.

У нади да ни једна ни друга моја, мислим праведна, препорука неће остати безуспјешна молим да би примили мои наипонизни поклон, и љубећи Вашу Свету десницу називам се

Книн на мали Божић 1878.

Вашег Високопреосвештенства
наипонизни слуга
Александар Катић

Библиографија:

- Бранковић, Бошко М. „Четири писма српском митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Рагови* 22 (2015), 21–32.
- Крецо, Перо, *Животойис. Биљешке из Српскої усѣанка у Крајини 1875–1878.* године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

**Писмо војводâ Вида Милановића и Пере Креце
митрополиту Михаилу Јовановићу датирано на 19. јануар
1878. године**

Ваше високопреосвештенство!

Ми доље подписане вође наших Босанских чета, кои се поред тешкије и строгих околностији већ двије и по године дана боримо за подпуно ослобођење и у једињење са нашом узданицом и мајком Србијом.

Познајући ваше Патриотско-очинско осјећање спрам обште наше свете ствари, а притом у вјерени да ваше високо преосвештенство познаје наше патничко трпљење и сваку оскудност у материјалној помоћи, у суђујемо се са највећом понизношћу вас милостиви Господине замолити да нам ваша светост код Господ. Министра војног издјејствује по једне приличне војничке хаљине с кабаницом, јербо смо као и у осталом и у Аљинама врло оскудни.

Нас овде друштва прилично имаде, а било би нас и више да имадемо сучим људе издржавати али ако богда док зима, која је код нас врло јака, мало попусти и прољеће се прикучи, имаћемо друштва доста, те ће се ако Богда и од нас чути добрије, а по непријатеље хрђави Гласова.

У вјери да ће наша молба код ваше светости у слишена и у важна бити Молимо вашу доброту да нам речене, с поштом, хаљине преко Господ. Александра Катића у Книн пошаљете.

Уложено писмо за Господин Министра војнога такође прилажемо.

Остајемо вашу Десницу најискреније цјељујући и у понизности са дужним Поштовањем

Тишковац

На Богојављење 1878. год.

Војвода Вид Милановић
Војвода Перо Крецо

Библиографија:

Бранковић, Бошко М. „Четири писма српском митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Радови* 22 (2015), 21–32.

Крецо, Перо, *Животопис. Биљешке из Српској усџанка у Крајини 1875–1878.* године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

Меморандум устаничких вођа упућен представницима великих сила на конференцији у Берлину

Европа се поноси својом просветом, слободом и хуманизмом. И ми живимо у Европи, али животом мученичким и горким, који одузима човеку његова најсветија права, ми смо робље у тој поносној Европи.

Ропство наше није скорашње, оно је од 500 година. Пет стотина година Турска тлачи потиштену рају босанску и тужни уздицаји ове јадне раје не нађоше заштите у Европи, која се слободно поноси. Ми смо вазда остали саморано сироче, које не нађе браниоца својих потлачених права.

Јади и невоље приморавали су нас, да окушамо својом снагом задобити човечанска права и слободу, али је слаба снага била дуговечним ропством измучене раје, и повраћајући се по ново у ропске ланце наших угњетача, осећали смо све веће болове стегнутих ланаца ропских.

Када се веће ни дисати не могаше од варварске силе и притиска, тада се пре две и по године дигосмо, или да изгинемо, или да задобијемо слободу и права човеку дарована Творцем. Није чудо што и у овој борби морадосмо подлећи. Диге се петстолетни роб противу силнога свог угњетача, који је пет векова ковао му ланце и синцире и с њима окивао народ хришћански.

Наша снага беше измождена дуговековним ропством. Сироче смо Европе, те нам нико у почетку устанка не притече у помоћ оружаном руком, осим једнородне и једнокрвне браће наше у кнежевинама Србији и Црној Гори.

И наша удружена снага беше нејака да се отресе угњетача својих. Наш устанак клону, али као да се је коснуо облагорођених срдаца Европе, која се великодушношћу хвали.

У Цариграду се састале конференција, да путем човечности, путем ситине и правде измири роба са господаром, прекине пролевање невине крви, обустави ужасну сечу и покоље, који се из дана у дан обнављаху у Турској царевини.

Европа је била сведок ужасних покоља, била је сведок, да се њен подигнути глас за обрану човечанских права не слуша на Порти; била је сведок, да турско деспотство и варваризам не може се путем благородним и достојним човека укротити.

Турска је остала непослушна спрема добрих и човекољубивих савета Европе, Турска је хтела и даље држати у ланцима ропским хришћанске народе. Турска је хтела и даље цедити крв својих хришћанских поданика и покољима угасити и потоњу искру живота хришћанског народа у својој држави.

Европа по својој човекољубивости и племенитости немогаше даље трпети овако жалосно и човека недостојно стање. Она остави братској нам Русији да изврши племениту мисију ослободити робље хришћанско испод варварства турског, и тиме уздићи још на виши ступањ понос и достојанство Европе. Русија победилац и Ви Преузвишени заступници великих сила, стекосте се на конференцију да досудите слободу и повратите права човечанска народима.

У кнежевинама српским живе једнокрвна браћа наша. Живећи у слободи од 60 и више година, они су имали прилику ослободити се мрака незнања и просветом ући у коло Европских народа. Обичаји, нарави и вера истоветни су нам. Нама је потребно поред политичког ослобођења и умно развиће, а услови за то најпре би нашли у здружењу с кнежевинама српским.

С високим поштовањем Ваших Преузвишених и човекољубивих влада усуђујемо се и ми с највећом покорношћу замолити, да би нас – Босну – спојили са кнежевинама српским и тиме дали задовољена вечној правди и жељи угњетене раје. Но ако нам се и то из каквих политичких обзира неби могло дати, но само аутономија са аутономном администрацијом, онда смо слободни изјавити наше понизне жеље односно овакове управе:

1. Да будемо властни и у праву изабрати себи гувернера хришћанина, домородца или странца. Гувернера била велика народна скупштина, кога је Порта дужна признати и потврдити, кога да не може нико други, па ни Порта збацити, но то право оставити само великој народној скупштини.

2. Сви данци посредни и непосредни босанске области и у опште сви дохотци ове земље, имају утицати у народну благајницу. Од свих Порти ће се плаћати извесна свота, трибут, који конференција определи, умеривши ово плаћање Порти, тако, како ће се са осталим моћи уздржавати народна управа, школе, болнице и остали благодетни заводи. А трибут, који конференција за Порту одреди, да се обустави

за 10 година дана, па да се употреби на обдржавање и опоравање упропашћеног народа и опустошених покрајина; јер осим унутрашњих невољника има око 200.000 душа народа, који је исељен у пограничне државе, и остао без ичега.

3. Да се земљорадња опрости спахиског феудализма, и земљорадницима земље, које су обрађивали, уступе у сопственост.

4. Да се сваке године састаје редовна, а сваке пете године велика народна скупштина. Посланици да се бирају слободно, без ичијег притиска из свију вероисповеди.

5. Да се скупштини остави право законодавства земаљског, решавање о буџету и подигнућу индустрије, рудокопње и осталих потреба земаљских.

6. Почем становници босански свију вероисповеди говоре једним српским језиком, то да српски језик буде званичан за ову покрајину.

7. Чиновнике управне, судије из свију струка управе земаљске, властан је постављати сам гувернер, према закону, који буде скупштина о томе издала.

8. Босанској покрајини, да се остави право држати потребан број војске, који је нуждан за поредак земље. За безбедност земље и њених права, да босанска покрајина може образовати и обучавати народну војску. Стајаћа и народна војска да се образује

из становништва босанског без разлике вероисповести. Порта да не може војску из других покрајина своје царевине ни под којим начином довести у Босну, нити стране елементе у ову земљу насељавати.

9. Босанска војска, установљена за одбрану своје земље, не може портом бити употребљена, ни на ком другом месту, но само за одбрану свога огњишта и то кад велика народна скупштина реши, да то интереси земље захтевају.

10. Гувернеру ће се издавати из народне благајне плаћа, коју ће велика скупштина одредити.

11. Да се ујемчи слобода вероисповеди свију становника.

12. Православна црква народна да добије самоуправљање. Поглавар православне босанске цркве, егзарх – да буде Србин.

13. Свакој општини да се остави слобода подизати цркве, школе и друга благодетна заведења, а штампарије да могу подизати и поједине личности, према закону, ког ће о томе издати народна скупштина.

14. Да се сви мухамеданци разоружају, као што су и хришћани разоружани, а о безбедности личној и имовини свију становника, да се стара управа земаљска, којој ће се нуждан број жандармерије за то придодати и о трошку народном издржавати.

15. Да се сва утврђења, која грозје варошима и селима, поруше.

16. Покрајина босанска поделиће се на округе и срезове, како то за згодно скупштина нађе, и свуда поставити административне, судске власти.

17. Ако је нужна нечија окупација ради увођења новог поретка, онда нека се то учини са војском кнежевина српских. Но, ако нам се ни то из неких узрока не допушта, онда да се одреди мешовита окупација.

Само под оваквим условима могло би се ублажити стање становништва босанског. Па зато се усудисмо замолити најпокорније представнике великих сила, да по свом племенитом и високом човекољубљу изволе нам подарити бар овакова права, и тиме задужити нас вечном благодарношћу и и мена своја светлим

словима забележити у историји хуманитета и цивилизације европске. Све друго мимо изложеног, што би нам се дало, не би могло задовољити наше жеље, нити нам повратити човечанска права, а тако стање не даје гаранције за дуготрајни мир. Надамо се да ће ове наше жеље наћи најчовечнијег одзива код представника великих сила на конференцији.

23. фебруара 1878.

У Тишковцу.

Библиографија:

Заси́ава, Нови Сад, бр. 96, 21. јуни/3. јули 1878.

Писмо беговима и осталим Бошњацима Мухамедове вјере

Ево већ пролазе двије и по године од како ми између себе крв пролијевамо, једни друге сатиремо, и нашу лијепу поносну Босну опустошавамо. У Азији, у Бугарској, у Старој Србији и Албанији још ужаснија борба води се између човјечанске браће, између рођених земљака, између присних сусједа, комшија и суграђана. То су ужасни догађаји.

Сав тај страховити покољ дошао је због нашег неспоразумљења, због јогунства, због Османлија, и због трећине и беглука. Прави пријатељи своји треба да се о томе дубоко промисле, да се договоре и споразуму, не би ли изнашли и удесили начин да се бар одсада више не кољемо и не сатиремо.

Свима људима и народима на свијету потребно је братског договора и споразума, а сто пута потребније нама, који смо вјечите комшије и једнокрвна браћа. Да ли нам смета крв наша, језик, адет, вјера, или лични интереси наши, те се договорити и сложити не моремо?

По крви, по језику, по адетима ми смо браћа, јер једним језиком говоримо, једне адете имамо. Не само обични мухамеданци него и сами бегови и данас се зову истим именима као и ми, то јест, Филиповићи, Видаковићи, Љубовићи, Бранковићи, Видаићи, Танковићи, Тодоровићи и тако даље.

То нам и историја сведочи. Она каже да смо прије четири стотине година и по вјери браћа били. Нас су Османлије завадили. Ми смо заборавили божанствену заповјед која вели „сви су људи браћа“. Размислимо се боље. Вјера је – вјера, а по нашем и по нашем закону, сви људи били су и биће вјечита дјеца неба и земље – дјеца Бога правде и истине, браћа велике човечанске фамилије. И црква и џамија, по рјечима светих књига, јесу дом молитве. И једна и друга служе великоме Богу. Да их праведни Бог подјед-

нако не воли, он би уништио ону коју мрзи. Он то не чини, јер му је свеједно угодно ма каквим начином његова дјеца његово име призивала и славила. Дакле, ни вјера ни језик не сметају нам да се договоримо и сложимо, и да у братском савезу и заједници на тој обилатој земљи нашој живимо.

И наши лични интереси, наш опстанак и наша лична и општинска права не сметају нам да мирно и у љубави живот проводимо. То ми врло лако удесити можемо, само ако хоћемо. Да ми желимо с наше стране све што је добро и за нас и за вас о том ћемо ево и писменим доказима увјерити. Ми хоћемо да се Осмалнија курталишемо и да сами своји постанемо, те да ми с вама и ви с нама такве уредбе у нашој земљи поставимо, који ће нам дуготрајни мир, и напредан, и срећан живот доносити. Свак нек вјерује вјеру по својој жељи и по свом адету. Свачије право, свачије имање и образ биће законом заштићено и брањено. А законе неће нам кројити којекакве јабанције, него сви одабрани хришћани и мухамеданци, који ће испред народа у земаљску народну скупштину изабрани бити. Кад тако буде биће боље и за бегове, аге и спахије, и за сав хришћански и мухамедански народ. Знаће се шта је њихово, а шта ли народно. Беговима, агама, спахијама, осигураћемо потпуно уљудан живот па било то платом у готовом новцу или потребитим талом досадањих земаља и приходе. У то и они ће упоредо са хришћанима постати судије и управљачи народа. Ту вас народ може штимати као пријатеља, браћу и другове. И Мустај паша био је мухамеданац, али ипак га је народ у Србији називао „сиротињска мајка“, а своју православну српску владарку Јерину прозвао је „проклета Јерина“, због њеног зулума и бјесноће. Из тих примјера отворено видјети можете да народ наш не гледа човјека по вјери, него по дјелима његовим. Многи од вас и данас памте, како сте и ви с народом и народ с вама боље живили док међу нас Османлија не дође, и док они не почеше нашу земљу по Бечком и Инглиском табијату догонити. Дотле су и ваше и народне куће пуније биле сваког изобиља и мира; дотле ни хришћани ни мухамеданци нијесу онаке тешке послове о сувом љебу радили.

Зулума је додуше бивало, али то ћемо заборавити и у братски савез ступити; јер и наше Јеванђеље и ваш Коран налаже нам да један другоме увреде и гријехе праштамо. Ко то неће тај није пријатељ ни себи ни свом породу, тај није слуга Богу.

Из свега поменутог видимо да се можемо уљудно споразумјети, намирити, договорити и удесити да у заједници државној братски и сретно живимо. У име тога прваци народа хришћанског позивају вас да се споразумјемо, да се помиримо и у братску слогу и заједницу ступимо. Не мислите да ово чинимо што смо малаксали и што се нешта бојимо. Због тога заиста не, јер чујете и сами из новина или бар из разговора писмених људи, да оружје наших заштитника гигантским корацима напредује. Него овај позив чинимо зато, што нијесмо ради више и нашу и вашу земљу опустошавати, које је јабанџијама мило, да би тако нашу пусту земљу населити могли.

Браћо вилајетлије: послушајте наш братски позив, он ће до-нијети добра и вама и нама. Не вјерујте у које чије марифетлуке, које вам туђински политичари просипају, да вас у мрежу своју улове. Они нас варају. Они грозно подбадају мржњу између нас, између вјечитих комшија. Не дајмо се варати. Неки од њих маме вас у своју заједницу у своје друштво, у своју државу. Запамтимо добро, да нас не зову они у своју државу што нам добра желе; него да им дације дајемо, да им војску попуњавамо, и да нас изопаче као што су и себе изопачили. Кад нам је нужно сједињење то ћемо га са Србијом учинити, а не са Аустријом, у којој никаква добра наћи нећемо. У Србији наћи ћемо свега више, што нам осигурава мирнији, напреднији, слободнији и срећнији живот. У њој наилазимо један и исти језик, једне адете и обичаје са нашим. У Аустрији плаћа се велика дација на сијање дувана, на држање оружја, на лов рибе, звериња и тица, а у Србији тих намета нема. У Аустрији плаћа се велики намет и терет на продавање соли, коју нико продавати не може него царевина. Сиротиња мора дуго чекати господу и њихових пусула (цедуља) док свој ручак осоли, па још не продаје се по правој цијени. На сваку писмену молбу

и тужбу, на сваку признаницу, сведоџбу, пуномоћје и тестамент мора се ударити доста скупо штемпло државно. И тога у Србији нема. У Србији сва поља и све шуме припадају дотичним општинама, а у Аустрији махом су у државним рукама. У Србији нема врло мало стојаће војске, него уређена је народна војска, која је у ратно доба на окупу, а у мирно доба, код своје куће и породице, своје послове свиђа; а у Аустрији постоји големи број стојаће солдатије, ђе најздравији синови народа десетину година у кршлама служити, чамити и трунути морају, удаљени од свог рода и завичаја. Та и ви сте недавно буну подизали противу стамболске владе, која вам је синове и браћу у аскер узимати почела. Ко чита новине тај зна да се из године у годину у Аустрији дације и терети увећавају, мада су и онако превелике, а у Србији мања је дација но у свима осталим царевинама европским, па и она се сваке године, по вољи народне скупштине, по мало смањује.

Ако ли пак ни са Србијом у заједницу нећете онда можемо сами за себе државу уредити, али само будимо паметни очувати и уздржати нас од сваке управе и савеза са Аустријом, јер онда смо несрећом оковали и нас и нашу дјецу. Пошто о том зрело и поштено размислите, тад ћете то и сами увидети и признати.

Шаљући вам овај позив, и дајући вам ове братске савјете, ми вршимо човјечанску и братску дужност, коју нам и небески и земаљски закони налажу. Сад до вас стоји да вас ваш пород куне или благосиља. Ви сте од нарави разборити људи. Бирајте пут благослова.

Надајући се братском одзиву остајемо с поздравом ваша браћа и вилајтелије.

Босански прваци и пуномоћници, 1878.

Библиографија:

Засишава, Нови Сад, бр. 45, 21. март/2. април 1878.

Адреса Херцеговаца његовој свјетлости књазу Црне Горе и Брда Николају I

Ваша Свјетлости, премилостиви Господару!

Радосно честитамо весео глас о проширењу храбром Вашом десницом славне Црне Горе. Богу се молимо за сретан и многољетан живот Вама и Вашем свијетлом наследику на радост и напредак Вашег народа.

Ми сви добро знамо, да је Ваша Свјетлост вазда промишљала и промишља о нама и да Вам је јадни, тешки живот херцеговачког народа под Турцима био и јесте на Вашем великодушном срцу. Али сад, кад о нашој судбини рјешавају, а ми не знамо ништа шта ће бити од нас и Херцеговине, ми смо у великој мисли и бризи. Разумијемо ће се по свакуд збори, да ће се ова наша Херцеговина пресијецати на некакав начин. Па ако су и празне свјетске ријечи, нас су опржиле и вријеђају сваког Херцеговца у срце. Како бисмо могли на то пристати ми, који смо се борили и доста жртава дали за ослобођење и нераздјелност нашу, и сад смо готови крв своју пролијевати, јер смо знали и знамо, да се без прегнућа и жртава ништа не може добити. Данас смо осигурани да се боримо, не мислимо више, како ли ћемо сачувати наше покућство и наше куће, ништа ми данас немамо, осим оно наше рођене земље, натопљене крвљу нашијех предака и нашом, коју ми морамо и хоћемо да одржимо и да ослободимо.

То је Вашој Свјетлости познато, да ми немамо ни о чему другом мислити, него о томе, ако више речена неправда задобије своју потпуну снагу, да се Херцеговци на ново буне и да крв своју пролијевају са онијем, који мисли и говори, да ћемо бити његови поданици. У том се сваки вара. Ми нећемо никога, нити можемо примати себи за владара, управитеља и покровитеља, само Вас

Господару, и Његово Величанство руског цара, који свагда о нашој будућности мислите и за све се Славене отачаски бринете. Господару! Ми знамо, да би и Вашој Свјетлости ово било неповољно, па немојте ову нашу изјаву занемарити, да не изгуби свој циљ и да не буде мртва. Ми смо буну отпочињући казали, да смо с Црном Гором или да нас није на свијету, то је намјера и данас код нас.

Све смо наше жеље и намјере изложили укратко Вашој Свјетлости, само Вас још и о том молимо, да све ово представите Његову Величанству руском цару, који се свагда на нас милостиво обраћао и отачаски старао за славенску будућност и ослобођење.

Народ херцеговачки не може имати мира на ови начин, да се расцијепи, као што се по крајевима Аустрије говори, но ће се борити и крв своју пролијевати све дотлен, док не добије своју слободу и независност.

Ваше велико-књажевске Свјетлости најоданији и вјерни Херцеговци

Библиографија:

Застава, Нови Сад, бр. 92, 14/26. јуни 1878.

**Изјава устаничког вођства, при полагању оружја, предата
Манојлу Жакули за генерала Јосипа Филиповића 6/18.
августа 1878.**

Његовој преузвишености господину заповедајућем генералу барону Јосифу Филиповићу, врховном војводи аустријске војске у Босни

Три године ми се борисмо против неправде и насиља, против најгрознијег господара. Кроз ову страховиту борбу, угледајући се на просвештене и напредне европске народе хтели смо и желели смо, да постанемо слободни, срећни и напредни. Борили смо се за истинско ослобођење од својих зала и несрећа, а не за то, да променимо јарам за јарам. Жеље и тежње наше износили смо у народном меморандуму од 1. марта т. г. и поднели европском конгресу у Берлину. Почем Европски конгрес из политичких разлога није могао одобрити и усвојити народне

жеље, да се потпуно ослободимо, ми се пртесуди конгреса и аустријској војсци, која је с мандатом као пуномћник великих европских сила пошла да уведе мир и поредак у земљи, која је унутрашњим ратом кроз последње три године упропашћена и опустошена, поковавао, ишчекујући мирно све заповеди, које буду долазиле од стране ваше преузвишености и односиле се на културни и благодетни развитак наше по природи богате, а по деспотизму и анархији упропашћене земље. Ради тога молимо вашу преузвишеност, да узмете у обзир нашу молбу, која се садржи у следећим тачкама.

1. Судбени и свеколики политични чиновници као и остали службеници и клир нека се бирају народном вољом само између синова наше земље, а никако страних, или оних, који не разумеју језика или обичаја овог народа и нека би се исто тако у аустријску војску примили наши војници и млади људи све

дотле, док аустријска окупација траје једино с тога разлога, да се војнички изобразе.

2. Да се у судовима употреби српски језик са ћирилицом писат.

3. Да се одмах иза поседнућа у првој години сазове народна скупштина, која ће се побринути о што скоријем напретку и бољитку земље.

4. Да побуњени и упропашћени народ за најмање пет година никаква данка не плаћа; да би се тим народ од толике пропасти мало опоравио и окућио, који је од ове пропасти деспотизмом и анархијом дотеран.

5. Оном упропашћеном народу, који је на аустријском земљишту заклона и прибежишта нашао, да му се начине кућице, у које ће своју нејач од непогоде времена склонити, да му се набави семења, живежа и жита, да му се ратарска спрема даде, чим ће земљу тежити и да ужива државну потпору до идућег годишњег плода.

6. Спахије и спахилуци, који су највећи метеж и устанак проузроковали, да се укину ма којим законитим начином, али без народног терета.

7. Почем је морални развитак у овој земљи апсолутно био узапћен, нека се влада постара што пре народне школе завести и просветни развитак слободом осигурати и зајамчити. На темељу саме нам уручене прокламације, износимо ове тачке, које су у првом реду неопходно нужне, остављајући све друго народној скупштини, која ће све жеље народном вољом под праведном управом слободним гласом допунити.

Надајући се, да ће ова окупација под управом ваше преузвишености бити по земљу и анрод срећна и благодетна и да ћемо уживати мирне дане слободе, готови смо нашим малим силама, усугубивши труде наше вољно и срдечно подупрети и вршити сваке заповеди, које ће се по убеђењу односити на културни и благодетни развитак наше земље.

С најдубљим страхопоштовањем ваше преузвишености на послушност готови.

У Тишковцу дне 18. (6.) августа 1878.

Војвода Голуб Бабић, вођа Вид Милановић, вођа Перо Крецо, вођа Станко Бабић, вођа Дамјан Ђурица, вођа Перо Бабић, вођа Лале Блешић, Тодор Сучевић, перовођа, Божо Љубојевић, Ђоко Деспотовић, Стево Алексић, перовођа.

Библиографија:

Теиновић Братислав, *Српски усџанак у Босни 1875-1878*, Бања Лука 2006.

Писмо Симе С. Билбије митрополиту Михаилу Јовановићу
датирано на 28. септембар 1879. године

Ваше високопреосвештенство!

У прилогу овог листа прилажем један спис о положају јадне Босне под аустро-угарском окупацијом, и молим Ваше Високо Преосвештенство кад га прими и да га изволи доставити Руском посланику, и препоручити да га као и првошње влади својој послати изволи. Таки исти спис ја сам и Сл. Комитету у Петроград послао поштом, дакле они већ имаду га и нетреба од тален копије слати.

Извиниће што се усуђујем вама препоручити са молбом, да поменути спис неби дошао руку Јове Џинића јербо је моја фамилија у Босни а ја уњему немам поверења из искуства још од времена Дионисијева и Асим пашина. А код нас се вели ко је бијо лане ... и ове је године – а отом односно Јове и Ваше Високопреосвештенство ће се у своје време осведочити. Ја се бојим због њега, да и Мијук Опачић побрнати, јер ми је Јово пребацио што му нисам га показо кад је бијо у Београду. О њему би имао још писати али нисам вољан о њему рачуна водити, а то ће Ваше Високо Преосвештенство од другога се известити.

Ја сам овде у Турни, још ништа нисам почео радити, тешко је због језика.

Једино Вама сам до гроба обвезан и благодаран и жалим што сте једини покровитељ и утјешитељ тужне раје босанске у Србији. Даће Бог теће се множити.

Препоручујући се Вашем Високо-Преосвештенству остајем вашу Свету Десницу љубећи.

Симо С. Билбија

у Тури Северину
28. Септембра 1879.

Библиографија:

- Бранковић, Бошко М. „Четири писма српском митрополиту Михаилу из 1878. и 1879. године“, *Радови* 22 (2015), 21–32.
- Крецо, Перо, *Животойис. Биљешке из Српскої усѣанка у Крајини 1875–1878.* године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

Из животописа војводе Пере Креце

Већ Божићни пост настао, дођем у Загреб генералу Филиповићу, иштем да ме отпусти из Лике, да идем назад у Босну, кад се и остали народ вратио својим кућама. На то ми одговори Филиповић у Загребу: „Крецо, причекај три дана док упитам мога брата у Сарајеву. Од данас он са вашом Босном управља“. Причекам три дана, опет одем генералу Филиповићу, рече ми „Дођи сутра, добићеш пропутницу, али преко Брода морам ићи“. „Пристајем господине и преко Славонског Брода само да дођем у Босну“. Сутрадан у 10 сати одем опет генералу Филиповићу, рече: „Крецо, добио сам брзојав од брата из Сарајева, вама је још забрањено у Босну прећи“. Господин Филиповић даде ми у Загребу форинти 30 као потпору и повратим се у Срб. Пред Божић на 10 дана добијем пропутницу да могу у Босну. Жену оставим код њена оца, одем преко Кулен Вакуфа, Петровца и Кључа у Варцар. Туде сам рођен. Дођем у Варцар, тамо преда ме изиђе у Чађавицу прото Никола Рожа из Градаца и неких мојх рођака. Као сватови најашемо на коњима кроз варош, ту ме среће Марко Крљан, чим се самном поздрави, скиде капу и викну: „Живила крајишка Хрватска“! Ја га одгурну’ руком: „Сиктер, ко те је то научио“? Нашто ми он одговори: „Тако је фратар наредио да се виче“. Дођем кући, весеље, свијет непрекидно долази, пије се, пјева се, итд, док ће неки од католика: „Господине Крецо, ми смо католици наредили звоно на цркву па ће нам звекнути прво него у вас Срба, а ви сте Срби богатији него ми католици“.

Ја зовнем Ристу, мога стричевића, Панте Креце – он је предсједник српске цркве и Ристу Нике Креце, те се споразумијемо за звоно. Дјеца млада, опијена, пристану да се звоно одмах нареди и нареде у Тријест Александру Ковачевићу, те ћу ја њима рећи: „Ја ћу писати у Пецку попу Илији Берићу да нам пошље

1 звоно, у њи' у Пецкој има два звона, да се послужимо мјесец дана“. Тако пишемо и уочи Бадњег дана дође звоно из Пецке. Ја реко' обојици Риста Креца: „Отидите господину капетану и нек вам дадне официра и жандара да дигну звоно на српску школу, и у њој се је служила литурђија. Тако господин капетан даде 1 лајтмана и жандаре те звоно звекну прво католичког. На Божић Срби весели, јавно вичу: „Прво српско звоно звекну него шокачко“! Тако весеље до уочи Богојављенија. Ја се направи' болестан, сваки дан ме жандари обилазе, ја зовем Ристу П. и Ристу Н. – оба Креце. – „Дјецо, ако сте вјерни, још би' вам нешто ка-зао“. – „Кажи, јесмо“. Ја им испричам како српска историја прати издајнице и Вука Бранковића. Истина бојим се Ристе Пантине, а Ристо Никин закле се, да мене неће узети у уста: „Ајдете отиђите код господина капетана и заиштите дозволу да вам дозволи на цркву дигнут' народну заставу“. Оду обојица скупа. Дозволи им капетан. Донесоше свилоног џанфеза бела, црвена, плава и позвасмо нашег стрица Риђана Ристу терзију те ја среза српску заставу. Риђан саши. „Отидите капетану нека вам даде 2 солдата оли 2 жандара, да они дигну“.

И тако им даде двојицу, те исти жандари диглоше заставу. Кад сутра послје подне дође фелдвебел Шестак звани, Хрват из Карловаца са неколико католика. Да је то српска застава, те да Варцар није Србија, то се мора оборити и застава скинути. Оба Риста оду да се потуже капетану и речу: „Господине капетане, то је застава српског народа, а ми смо Срби, а ми смо господине капетане, тебе молили, а ти нам дао своје људе и они дигли, ми је нећемо обарат, него подупријати“. Капетан посла 4 жандара и скину заставу и рече „Ја ћу је послати у Јајце на већу власт“. А онда је Варцар био испостава, а Јајце котар. У Варцару нема ни брзојава, сачинимо брзојав у Сарајево господину генералу Филиповићу. Дјеца се препала, ја их слободим Милошем и Рељом, те и други брзојав из Јајца на генерала Филиповића, док четврти дан позва господин капетан оба Ристе и предаде им заставу: „Ајдете дигните на цркву“. Они му одговоре: „Ти дозволио, твоји људи

дигли, твоји скинули, ти опет и дигни“. Капетан посла жандаре: „Ајдете дигните, те нека ми сад који католик оли фратар дође тужити“.

Жандари поново дигоше на цркву заставу.

Библиографија:

Крецо, Перо, *Животойис. Биљешке из Српскої усїанка у Крајини 1875–1878.* године. Приредили Радован М. Пилиповић, Бошко М. Бранковић. Београд, Дрвар, 2018.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

94(497.6)"1875/1878"(0.034.2)

БРАНКОВИЋ, Бошко М., 1984-

Српски устанак у Босанском вилајету 1875–1878. године
[Elektronski izvor] : (учесници, догађаји, свједочанства) / Бошко
М. Бранковић, Боривоје Милошевић, Радован Субић. - Онлајн
изд. - Ел. књига. - Бања Лука : Филозофски факултет
Универзитета у Бањој Луци : Удружење историчара Републике
Српске „Милорад Екмечић“, 2025

Način pristupa (URL): Начин приступа
(URL): <http://ff.blupress.unibl.org/>. - Ел. публикација у ПДФ
формату опсега 286 стр. - Насл. са насл. екрана. - Опис извора
дана 5. 12. 2025. - Библиографија уз поглавља. - Системски
захтјеви: Нису наведени.

ISBN 978-99997-40-14-2

COBISS.RS-ID 143649537